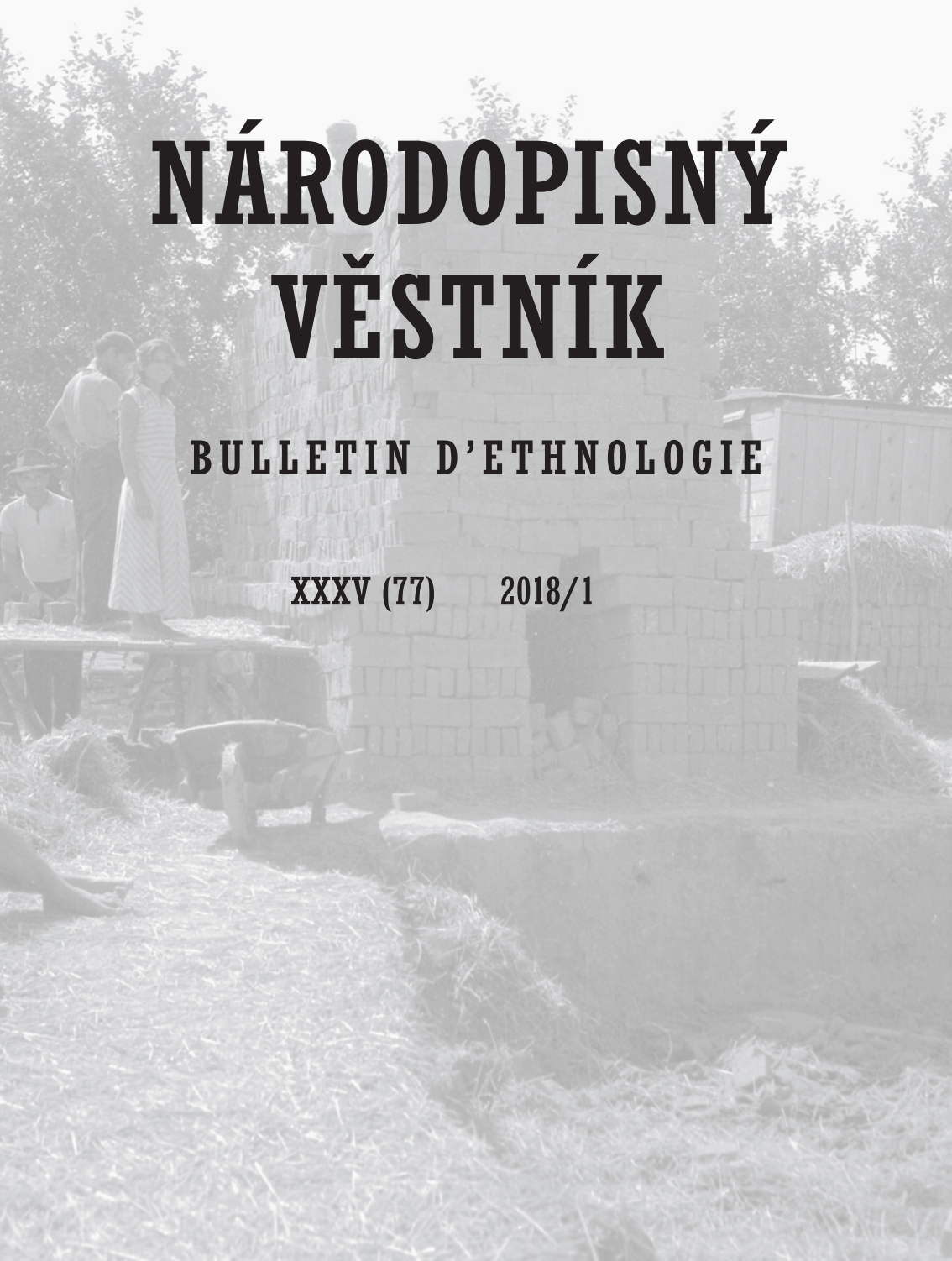

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXV (77) 2018/1

Obsah

Studie

Anna Drożdż, <i>Transport i komunikacja lądowa w materiałach źródłowych i publikacjach Polskiego Atlasu Etnograficznego – stan obecny i nowe perspektywy</i>	5
Katarína Slobodová Nováková, <i>Tradičné formy transportu ľudskou silou v strednej Európe – spôsoby prenášania detí</i>	25
Silvia Letavajová, <i>Zmiešané manželstvá (manželstvá s cudzincami) v kontexte súčasných migračných procesov na Slovensku</i>	39
Alojz Kontrik, <i>Migrácie kysuckých drotárov na územie Čiech, Moravy a Sliezska v medzivojnovom období</i>	56

Materiály

Jarmila Pechová, <i>Odsun německých obyvatel z Vyškovska v pocitech a vzpomínkách pamětníků</i>	74
Maroš Volovár, <i>Ľudové staviteľstvo a bývanie na Východoslovenskej nížine vo fotografických zbierkach</i>	94

Příspěvky dopisovatelů České národopisné společnosti

Jan Blažek, „ <i>Cestovní ruch</i> “ na vesnici před I. světovou válkou	104
---	-----

Personalia

K jubileu Aleny Plessingerové (<i>redakce</i>).....	113
Mladý oslavenec Pavel Pospěch (<i>Miroslav Válka</i>).....	117
Irena Štěpánová jubilující (<i>Helena Mevaldová</i>)	120
K životnímu jubileu Jarmily Pechové (<i>Eva Večerková</i>)	125

Konference

Konference Poslání a budoucnost muzeí v přírodě v České republice (<i>Eliška Leisserová</i>).....	132
---	-----

Valné shromáždění České národopisné společnosti 19. 9. 2017 ve Znojmě

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti za volební období 2014–2017 (<i>Jana Nosková</i>)	135
Zpráva revizní komise o kontrole hospodaření České národopisné společnosti od 1. 9. 2014 do 31. 7. 2017 (<i>Alena Prudká – Roman Doušek – Helena Šenfěldová</i>)	147
Spolupráce s dopisovateli České národopisné společnosti za léta 2014–2017 (<i>Petr Lid'ák</i>)	148

Česká národopisná společnost a zahraniční vztahy v letech 2015–2017 (<i>Eva Kuminková – Petr Janeček</i>).....	149
Anketa „ <i>O neúspěšnější počin v oboru</i> “ České národopisné společnosti 2014–2017 (<i>Zuzana Čermáková</i>).....	152
Zpráva o činnosti Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti za léta 2014–2017 (<i>Roman Tykal</i>).....	154
Zpráva o činnosti obyčejové komise ČNS za období 2014–2017 (<i>Gabriela Směřičková</i>).....	155
Zpráva o činnosti redakce Národopisného věstníku za léta 2014 až 2017 (<i>Daniel Drápala</i>)	157
Zpráva o archivu České národopisné společnosti v letech 2015–2017 (<i>Helena Šenfeldová – Daniel Drápala</i>)	159
Zpráva o zpracování bibliografie časopiseckých článků s národopisnou tematikou za léta 2015–2017 (<i>Jiřina Veselská</i>)	162
Webové stránky České národopisné společnosti (www.narodopisnaspolcnost.cz) (<i>Jan Blahůšek</i>)	163
Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Ireně Štěpánové (<i>Petr Janeček</i>)	165
Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Heleně Mevaldové (<i>Miroslav Válka</i>).....	166
Usnesení Valného shromáždění České národopisné společnosti, z. s., konané dne 19. září 2017 ve Znojmě (<i>Daniel Drápala</i>).....	169

Transport i komunikacja lądowa w materiałach źródłowych i publikacjach Polskiego Atlasu Etnograficznego – stan obecny i nowe perspektywy

Dr. Anna Drożdż

Zakład Studiów Globalnych, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, Uniwersytet Śląski, ul. Bielska 62, 43-400 CIESZYN (PL)

anna.drozd@us.edu.pl

Wstęp

Dynamika, ruch, przemieszczanie się stanowią nieodzowny element ludzkiego życia. Dowodzą tego zarówno materiały archeologiczne, historyczne źródła pisane i ikonograficzne, ale także współczesne obserwacje antropologiczne, czy własne doświadczenia. Przyczyn tych podróży jest wiele. Od najbardziej trywialnych – związanych z ciekawością świata, po doświadczenia traumatyczne zmuszające człowieka do ucieczki, by chronić własne życie. Również pokonywane dystanse różnią się między sobą. Ten rys ludzkiej egzystencji spowodował, że transport i komunikacja odegrały w życiu człowieka zasadniczą rolę.

Wędrowka i przenoszenie tego, co uznane za cenne i niezbędne, wpływały na sposób życia ludzi, wykorzystywanie zestawów sprzętów i metod w czasie przemieszczania się, a także funkcje, role i znaczenia im nadawane. Człowiek w tym celu wykorzystywał zarówno możliwości, jakie daje mu własne ciało, jak również siłę oswojonych zwierząt. W ten sposób formy transportu w dużej mierze zależały od potrzeb, możliwości i kreatywności użytkownika. Jednak, pomimo tak dużego znaczenia owej dynamiki, problematyka z nią związana dość późno znalazła swoje miejsce wśród zagadnień poddawanych etnograficznym i antropologicznym rozwiązaniom naukowym.

Pierwsze obszerniejsze opracowania dotyczące transportu przygotował J. C. Ginzrot.¹ Ujrzały one światło dzienne w I połowie XIX wieku. Niemal sto lat później wzrasta zainteresowanie tym tematem. Ludowe formy transportu omawiają m. in.

1 GINZROT, J. C.: *Das Wagen und Fahrwerke der Griechen und Römer und anderer alten Völker nebst der Bespannung und Verzierung ihrer Zug-, Reit- und Last- Thiere*. T. 1. München 1817; GINZROT, J. C.: *Das Wagen und Fahrwerke der verschiedenen Völker des Mittelalters und der Kutschen-Bau neuester Zeiten nebst der Bespannung, Zäumung und Verzierung ihrer Zug-, Reit- und Last-Thiere*. T. 3–2. München 1830.

Transport nasobny paszy (na plecach), (Zalesie k. Siemiatycz). 1963, foto Jerzy Grocholski, Archiwum PAE.

K. Moszyński,² G. Berg,³ R. Bednárík.⁴ W swych rozważaniach badacze skupiają się przede wszystkim na omówieniu sprzętów służących do przenoszenia/przewożenia przedmiotów oraz na wypracowaniu hipotez związanych z genezą niektórych z nich (m. in. reżgini, włóków, sań, koła, wozu). Wzrost zainteresowań tą problematyką miał miejsce w II połowie XX wieku, kiedy to liczni badacze

zauważają potrzebę rejestrowania i opisywania różnorodnych artefaktów materialnych użytkowanych w środowisku wiejskim, a które określane były jako tradycyjne. W tym czasie również w naukach związanych z językoznawstwem rozpoczęto analizy znaczeń określeń gwarowych odnoszących się do wspomnianego zagadnienia. W końcu niektóre formy transportu i przenoszenia przedmiotów znalazły swe odzwierciedlenie na kartach niektórych europejskich atlasów etnograficznych.⁵

Wielowątkowość tematu transportu i komunikacji wynikająca zarówno ze zróżnicowania materialnych form i sposobów przemieszczania się i przenoszenia sprzętów, jak również z funkcji społecznych i duchowych (w tym językowych, wierzeniowych) nadawanych tej formie aktywności człowieka, powoduje, że zagadnienie to można omawiać w wielu różnych kontekstach. W poniższym tekście skupię się na założeniach badawczych przyjętych podczas realizacji projektu Polskiego Atlasu Etnograficznego, prowadzonych badaniach oraz ich efektach. Mając świadomość tego, iż zgromadzony materiał empiryczny ma liczne ograniczenia, wynikające z przyjętej metodologii badań, zwracam uwagę na nowe możliwości interpretacyjne zawartości notatek terenowych.

2 MOSZYŃSKI, K.: *Kultura ludowa Słowian. T. I. Kultura materialna*. Kraków 1929.

3 BERG, G.: *Sledges and Wheeled Vehicles*. Stockholm – Copenhagen 1935.

4 BEDNÁRIK, R.: *Systémy ľudového transportu*. Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti 41, 1950, č. 1, s. 4–16. Wskazane przeze mnie nazwiska dotyczą jedynie wybranych badaczy zajmujących się problematyką transportu. Temat ten poruszany był również w okresie późniejszym, tj. w drugiej połowie XX wieku, przez uczonych zarówno z Polski, jak i z zagranicy.

5 Szczegółowego omówienia literatury dotyczącej form transportu i komunikacji dokonał Z. KŁODNICKI we wstępie do *Komentarzy do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T. IV. Transport i komunikacja lądowa*. Wrocław 1997, s. 5–8.

Polski Atlas Etnograficzny – założenia

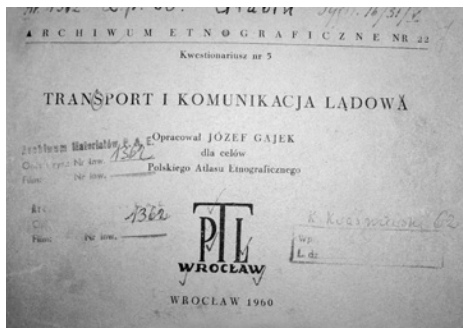
Polski Atlas Etnograficzny był projektem badawczym zakrojonym na szeroką skalę. Angażował nie tylko pojedynczych badaczy, którzy specjalizowali się w metodzie etnogeograficznej, ale również najważniejsze ośrodki etnologiczne w Polsce w tym także Polską Akademię Nauk. W 1953 roku w ramach Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN powołany został Zakład Etnografii IHKM PAN we Wrocławiu (z czasem przemianowany na Zakład PAE), a w 1957 roku powstała Komisja ds. PAE.

Zasadnicze cele działań atlasowych były sygnalizowane już przed II wojną światową przez badaczy wykorzystujących metodę etnogeograficzną do własnych analiz zjawisk kulturowych. Po zakończeniu działań wojennych założenia te etnografowie doprecyzowali. Zakładano, że podczas badań terenowych zgromadzony zostanie taki materiał, na podstawie którego możliwe będzie sporządzenie kartogramów obrazujących zróżnicowanie przestrzenne kultury ludowej w Polsce. Głównym celem było zestawienie jak największej ilości map etnograficznych, dzięki czemu będzie możliwe określenie drogi rozwoju poszczególnych regionów (z uwzględnieniem warunków społecznych, politycznych, ekonomicznych, czy przyrodniczych). Sądzone, że odpowiednie odczytanie obrazów na mapach wykaże powiązania zespołów faktów kulturowych z konkretnymi wydarzeniami historycznymi. Do osiągnięcia tego celu należało zgromadzić odpowiednią ilość materiału źródłowego. W związku z tym eksploracje terenowe miały miejsce w całej Polsce oraz dotyczyły wszystkich dziedzin kultury ludowej. Od początku prac atlasowych duży nacisk kładziono na jak najszybsze przebadanie kultury materialnej. Decyzję tę uzasadniano faktem, iż artefakty materialne, pod wpływem działań zewnętrznych (m. in. modernizacja, industrializacja), najszybciej ulegają zanikowi. Natomiast, do osiągnięcia tak sformułowanych założeń badawczych, niezbędna była znaczna ilość wiadomości na temat tradycyjnych, często reliktowych, elementów kultury wiejskiej. Takie rozłożenie akcentów powodowało, że nie tylko tematyka badań była z góry określona, lecz również w zakresie dynamiki zjawisk uwaga badaczy była bardziej skupiona na zanikaniu, aniżeli pojawianiu się nowych elementów. Od tak zaprojektowanych badań oczekiwano konkretnych rezultatów: precyzyjnych wiadomości umożliwiających sporządzenie map etnograficznych. Powstałe na nich obrazy miały pozwolić dokonać typologii i klasyfikacji badanych artefaktów.

Kwestionariusz

Badanie zagadnienia transportu i komunikacji było zadaniem trudnym. Problemy wynikały z kilku kwestii. Pierwszą i zasadniczą była złożoność tego tematu.⁶

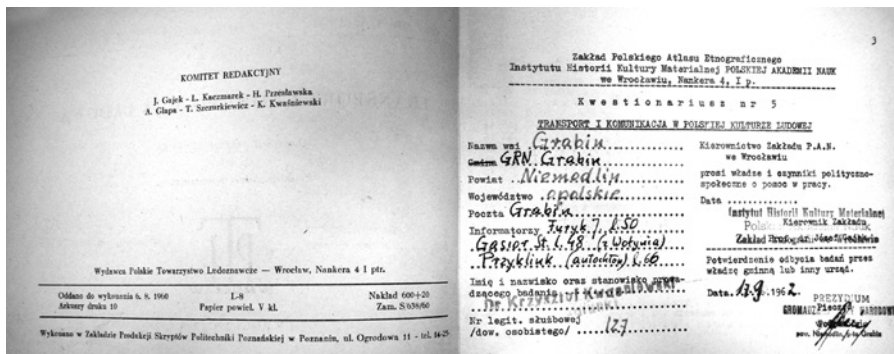
6 Przemieszczanie się naznaczyło niemal każdą sferę ludzkiej egzystencji, a ruch i dynamika tak silnie skorelowane z życiem człowieka spowodowały, że proces transportowania wyróżnia się niezwykle bogatym spektrum metod wykonywania tej czynności. W znacznym stopniu utrudniało to badanie

Pierwsza strona okładki kwestionariusza do badań nad zagadnieniem: Transport i komunikacja lądowa. Foto A. Drożdż, Archiwum PAE.

Kolejna łączy się z faktem, iż ten obszar aktywności długo był pomijany w rozważaniach naukowych, co uniemożliwiło badania porównawcze. Badacze podejmujący ten problem nie dysponowali zarówno wystarczającą terminologią, jak i porównawczym materiałem źródłowym.

Pierwsze systematyczne próby opisanie transportu i komunikacji w środowisku wiejskim w dużej mierze opierały się na badaniach reprezentacji pamięci o dawnych formach i sposo-

Strona tytułowa kwestionariusza do badań nad zagadnieniem: Transport i komunikacja lądowa, (Grabin k. Niemodlina). Foto A. Drożdż, Archiwum PAE.

bach działania, materiałach historycznych oraz funkcjonujących tu i ówdzie artefaktach materialnych. Ich efektem były przede wszystkim hipotezy dotyczące genezy niektórych sprzętów. Te prace stały się inspiracją do przygotowania kwestionariusza badań w projekcie PAE. Józef Gajek – autor kwestionariusza – konstruował pytania w ten sposób, by analiza uzyskanych odpowiedzi umożliwiła, nie tylko zdobycie wiedzy na wskazany temat, ale przede wszystkim osiągnięcie założonych celów atlasowych.

Józef Gajek od samego początku zakładał, że badania nie przyniosą wyczerpujących informacji. Badacz skupiał się na tych wiadomościach, które będą możliwe do wykorzystania w analizie etnogeograficznej. Uważał więc on za niezbędne

wspomnianego zagadnienia, a ograniczenie zainteresowań badawczych wyłącznie do płaszczyzny materialnej, zgoła nie rozwiązało tego problemu. Niemniej, ze względu na charakter omawianych źródeł, dominować będzie owa perspektywa.

uzyskanie informacji w zakresie: „1/ Istnienia lub braku badanego zjawiska w określonej wsi a/ w czasie badań, b/ bądź w przeszłości. Wymaga to możliwie dokładnego określenia: a/ czy zjawisko jest stare czy nowe; b/ czy jest żywotne, reliktowe, przeżytkowe, sporadyczne; czy występuje często, czy rzadko; c/ wymaga wyjaśnienia, kiedy się pojawiło, zaczęło zanikać lub zanikło.”⁷ Oprócz określenia genezy i chronologii pojawiania się niektórych elementów, ważna była ich klasyfikacja i systematyka: „Drugim problemem zawartym w pytaniach jest określenie: a/ kształtu /formy/ i rozmiarów badanego zjawiska przy pomocy: 1. Opisu słownego, 2. Rysunku z wymiarami, 3. Fotografii. b/ materiału, z którego wytwór został wykonany i przy pomocy jakiej techniki. c/ funkcji wytworu. Określenie funkcji wytworu wymaga od badacza terenowego wyjaśnienia: 1. Do jakich celów komunikacyjnych, transportowych, wytwór służy: czyli co się wozi, względnie przenosi, na jakie odległości, w jakich sytuacjach gospodarczych i kto się tym narzędziem posługuje. 2. W jaki sposób się tym narzędziem posługują, jak go używają.”⁸ Gajek zwracał również uwagę na kwestie językoznawcze: „Przy każdym zagadnieniu szczegółowym postawiono pytanie dotyczące słownika; zadaniem badacza jest zapisać: a/ nazwę całości zjawiska, b/ jego części składowych, c/ czasowniki określające czynności związane z badanym zjawiskiem. Doświadczenie nakazuje, że należy zwrócić uwagę, iż podobnie jak fakty kulturowe i słownik ulega zmianom. Należy więc badać słownik; stawiając pytania: a/ czy wyraz jest stary czy nowy, b/ jeśli nowy – kiedy się pojawił i jaki wyraz zastąpił, albo z jakim jest obecnie używany, c/ z jakim typem lub odmianą badanego zjawiska wyraz się ściślej wiąże – czy istnienie jego jest uwarunkowane pojawieniem się nowych zjawisk i czy zanikanie wyrazu wiąże się z zanikaniem, reliktowością zjawiska kulturowego.”⁹ Jako osobne zagadnienie badacz wyróżnił zjawiska zachodzące po II wojnie światowej w północnych i zachodnich rejonach Polski, na tzw. Ziemiach Odzyskanych: „W kwestionariuszu tym postawiono pytania skrócone: „Problemy na Ziemiach Zachodnich”. Chodzi, jak poprzednio, o uchwycenie zjawisk związanych z wielką migracją po II wojnie światowej. Należy więc odpowiedzieć na następujące pytania: a/ co, jakie formy i funkcje zjawisk osiedleńcy zastali po przybyciu na Ziemię Zachodnie, b/ co, i z jakich stron z dawnego zamieszkania w zakresie badanego zjawiska przywieźli z sobą, c/ które z form zastanych została przyjęta a/ bez zmiany, b/ ze zmianami – jakimi, d/ które formy przywiezione utrwalają się w nowym środowisku – albo wpływają na powstawanie nowych form?”¹⁰ Gajek, mając świadomość, iż przygotowany przez niego kwestionariusz nie jest wyczerpujący, pozostawił miejsce na notatki badacza. Zabieg ten opatrzył następującą adnotacją: „W kwestionariuszu tym na końcu każdego zagadnienia sformułowane

7 GAJEK, J.: *Transport i komunikacja lądowa. Kwestionariusz nr 5*. Wrocław 1960, s. 8–9.

8 Tamże, s. 9–10.

9 Tamże, s. 10–11.

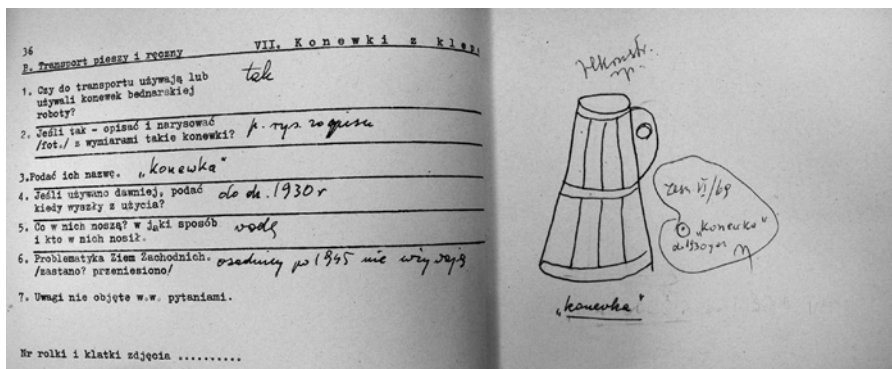
10 Tamże, s. 11.

jest zdanie: „Zapisać uwagi, nie objęte ww. Pytaniami.” Chodzi o to, że badający w czasie pobytu w terenie, jeśli jest świadomy swych celów pracy, i jeśli bierze aktywny w nich udział, winien notować nieprzewidziane w kwestionariuszu, a wiążące się z tematem zjawiska i towarzyszące im okoliczności, ważne dla pracy PAE.”¹¹

Przechodząc do części zasadniczej omawianego narzędzia badawczego, można w nim wyróżnić dwie grupy pytań. Pierwsza z nich dotyczy komunikacji i transportu pieszego – siłami ludzkimi, druga obejmowała zagadnienia z zakresu komunikacji i transportu siłami zwierzęcymi.

W badaniach nad transportem ludzkim zwrócono uwagę na sprzęty ułatwiające komunikację pieszą (pytania te nie przyniosły wyczerpujących informacji, dlatego podczas działań analitycznych i interpretacyjnych zostały pominięte). Bardziej obszerne były grupy zagadnień związanych z transportowaniem różnych rzeczy. W tym przypadku wyodrębniono następujące formy transportowania:

- a. transport pieszy, ręczny jednoosobowy,
- b. transport pieszy, ręczny, w dwie osoby,
- c. transport pieszy, nasobny,
- d. transport kołowy i włóczny, ciągniony przez człowieka.

Zawartość kwestionariusza do badań nad zagadnieniem: Transport i komunikacja lądowa. Przykładowa strona z pytaniem i notatką badacza (Grabin k. Niemodlina). Foto A. Drożdż, Archiwum PAE.

Większa część pytań zawartych w kwestionariuszu dotyczy szczegółowych zagadnień związanych z transportem siłami zwierzęcymi. Zawiera między innymi pytania o:

- a. zwierzęce siły pociągowe,
- b. komunikację i transport wierzchem,
- c. narzędzia włóczne i sanioiwate.

¹¹ Tamże, s. 12.

Dużo miejsca J. Gajek poświęcił problematyce koła i pojazdów kołowych. W kwestionariuszu umieścił wiele szczegółowych pytań dotyczących konstrukcji koła, taczek oraz wozów dwu- i czterokołowych.

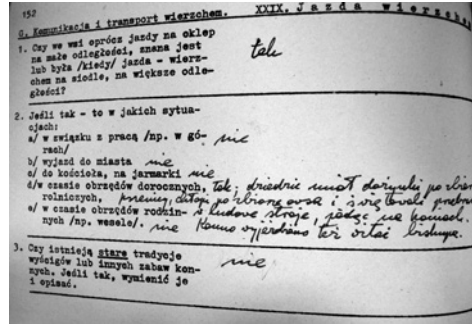
Do kwestionariusza dołączono również tablice z przykładowymi rysunkami sprzętów wskazywanych w pytaniach. Ich rolą nie jest typologia, lecz pomoc w uzyskaniu informacji od rozmówców.

Badania i mapy

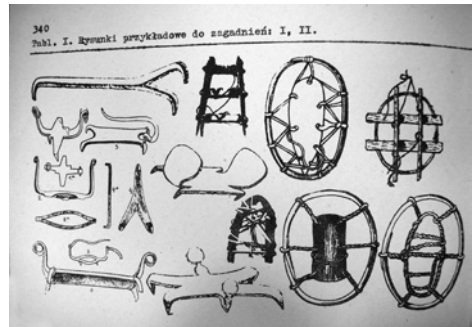
Podstawowe eksploracje terenowe dotyczące omawianego zagadnienia przeprowadzono w latach 1960–1961. Jak wspomina Zygmunt Kłodnicki, do roku 1968 wykonano badania kontrolne w kilkunastu wsiach – punktach badawczych.¹² W sumie badaniami objęto ok. 340 polskich miejscowości w granicach ustalonych po II wojnie światowej.¹³ Uzyskany materiał tylko do pewnego stopnia satysfakcjonował opracowujących go etnokartografów. Przeprowadzone analizy nie pozwalały na wykorzystanie wszystkich zebranych informacji.

Wiele z nich pominięto, gdyż nie tworzyły wyraźnych i możliwych do zinterpretowania zasięgów lub miały charakter reliktowy. Niektóre zagadnienia w ogóle nie były znane (np. capary – transport na kiju, który jest zakończony samorodną kotewką), dlatego też nie udało się zgromadzić wiadomości na ich temat.

Dane, które zebrano w czasie badań pozwoliły na opracowanie 63 map szczegółowych dotyczących komunikacji lądowej i transportu (z czego 49 zostało

Zawartość kwestionariusza do badań nad zagadnieniem: Transport i komunikacja lądowa. Przykładowa strona z pytaniem i notatką badacza (Grabin k. Niemodlina). Foto A. Drożdż, Archiwum PAE.

Zawartość kwestionariusza do badań nad zagadnieniem: Transport i komunikacja lądowa. Rysunki przykładowe dla zagadnień: I, II (Grabin k. Niemodlina). Foto A. Drożdż, Archiwum PAE.

12 KŁODNICKI, Z.: *Wstęp*. In: Bohdanowicz J. (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. T. 4. Transport i komunikacja lądowa. Wrocław 1997, s. 6.

13 Wszystkie oryginalne kwestionariusze zachowały się do dnia dzisiejszego. Przechowywane są w Pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego przy Instytucie Etologii i Antropologii Kulturowej w Cieszynie.

opublikowanych w kolejnych zeszytach PAE – zeszyty od I do VI, pozostałe stanowią zawartość zeszytów VII i VIII przygotowanych do druku).¹⁴ Kartogramy te prezentują różny stopień szczegółowości oraz odmienne perspektywy interpretacyjne (np. stosowanie odmiennych kategorii do wyznaczania chronologii pojawiania się i zanikania określonych artefaktów) omawianego zagadnienia. Czyniąc pewne uogólnienie, można wskazać na kilka typów map, m. in.:

- problemowe („*Krowa jako zwierzę pociągowe w gospodarstwach chłopskich*”, „*Naszyjne jarzmo podwójne*”, „*Nosidla*” itp.),
- typologiczne („*Formy sań do transportu narzędzi rolniczych w pole*”, „*Typy i odmiany chomąta*”, „*Odmiany sań spinanych parami lub z włókiem*” itp.),
- chronologiczne („*Zanikanie tradycyjnych urządzeń do transportu narzędzi rolniczych w pole*”, „*Rozpowszechnianie się i zanikanie zaprzęgu w chomąto*”, „*Rzadkie i zanikające kosze do transportu ręcznego*” itp.),
- etymologiczne („*Nazwy nosideł*”, „*Związek niektórych nazw z formami koszy i torb*” itp.).

Komentarze

Integralną częścią opracowania materiałów źródłowych jest w miarę pogłębione omówienie problematyki w oparciu o przygotowane wcześniej mapy etnograficzne oraz literaturę tematu. Funkcję tę spełniały kolejne tomy *Komentarzy do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. Tematowi transportu i komunikacji lądowej został poświęcony czwarty tom wspomnianych *Komentarzy...* Publikacja ta ukazała się we Wrocławiu w 1997 roku dzięki staraniom Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Redaktorem naukowym był Janusz Bohdanowicz, natomiast redaktorem tomu – Zygmunt Kłodnicki. Praca zawiera 5 rozdziałów tematycznych:

- *Transport siłami ludzkimi* – autorstwa Z. Kłodnickiego,
- *Sanie* – I. Marczyk,
- *Koła i wozy czterokołowe* – M. Marczyk,
- *Jarzmo, jarzmica, chomąto bydlęce* – K. Jagiela,
- *Formy zaprzęgu konnego* – J. Grocholski.

Każdy z rozdziałów zawiera część poświęconą omówieniu literatury tematu, zarówno polskiej, jak i obcojęzycznej oraz przybliżeniu badań prowadzonych w Europie w danym temacie. *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego* zawierają również obszerną bibliografię publikacji dotyczących omawianej problematyki.

Taki układ publikacji jest efektem analizy zgromadzonych materiałów terenowych. Zróżnicowana jakość uzyskanych odpowiedzi uniemożliwiła omówienie w tej samej kolejności zagadnień poruszanych w kwestionariuszu. Z niektórych zrezygnowano zupełnie już na etapie przygotowywania map; niektóre tematy

¹⁴ Zob. Aneks 1: Spis map dotyczących zagadnienia transportu i komunikacji lądowej.

zostały uwzględnione na kartogramach, natomiast pominięte podczas opracowywania *Komentarzy...*¹⁵ Autorzy, chcąc najpełniej wyczerpać omawiany przez siebie temat, uporządkowali wątki wskazane w kwestionariuszu w większe bloki problemowe. Dzięki temu udało się zestawić zgromadzony materiał w sposób, który pozwala prześledzić zmiany zachodzące w sposobach transportowania rzeczy i ludzi oraz rozróżnić typy i formy używanych do tego celu sprzętów. W dalszej kolejności umożliwiło to podjęcie działań interpretacyjnych zasięgów występujących na mapach etnograficznych oraz wnioskowania na ich podstawie. Układ opracowania odbiega więc od porządku zaproponowanego przez J. Gajka w narzędziu badawczym.

Najobszerniejszy rozdział, przygotowany przez Z. Kłodnickiego, dotyczy szeroko rozumianego transportu siłami ludzkimi. W pierwszej części autor omawia rolę i znaczenie transportu ręcznego i nasobnego. Skupia się na sposobach transportowania przedmiotów codziennego użytku – wody, opału, czy produktów spożywczych. Materiał źródłowy wzbogacony literaturą tematu pozwolił mu również na omówienie sposobów przenoszenia dzieci. Osobny temat stanowiły metody transportowania towarów przez obnośnych handlarzy czy żebraków. Wyekscerpowane wiadomości posłużyły również do przygotowania szczegółowego omówienia typów sprzętów służących do omawianych działań. Kłodnicki odniósł się w swych rozważaniach do informacji usystematyzowanych i uporządkowanych w postaci obrazów na mapach. W niektórych przypadkach odniósł się również do danych, których nie zmapowano.¹⁶

Kolejne rozdziały poświęcone zostały transportowi siłami zwierząt. W tym przypadku autorzy skupili się na sprzętach, które w tym celu były wykorzystywane (sanie, koła, wozy czterokołowe) oraz metodach zaprzęgnięcia zwierząt (jarzmo, jarzmica, chomąto, szle). Narracje autorów kolejnych rozdziałów zmierzały do wskazania na szczegóły konstrukcyjne i różnorodność badanych form oraz przemiany zachodzące w określonych sekwencjach czasu. Ten tryb doboru informacji, analizy a następnie interpretacji miał wskazać na odmienności regionalne w Polsce oraz sposoby i kierunki, jakimi omawiane artefakty rozprzestrzeniały się na badanym terenie. Dzięki temu komentarze i mapy stanowią etnologiczną dokumentację zawierającą szczegółowy, w niektórych przypadkach niezwykle precyzyjny opis materialnych

15 Są to mapy: 11. *Narzędzia kołowe i jednopłozowe podkładki pod lemiesz do transportu pługa w pole*; 12. *Nazwy włóków krokwiowych ciężkich i lekkich bez ławki*; 15. *Wół jako zwierzę pociągowe w gospodarstwach chłopskich*; 16. *Krowa jako zwierzę pociągowe w gospodarstwach chłopskich*; 17. *Sprzęgnięcie wołu lub krowy z koniem do prac gospodarskich*; 18. *Reliktowe używanie wołów i krów jako siły pociągowej w latach 1950–54* (zeszyt I); 66. *Formy włóków krokwiowych do transportu narzędzi rolniczych w pole* (zeszyt II); 340. *Włóki kątowe i ich funkcje* (zeszyt VI).

16 Takie działania podejmowane przez autorów komentarzy wskazują na fakt, iż zawartość merytoryczna zapisów terenowych jest o wiele bardziej obszerna, aniżeli wskazują mapy etnograficzne. Te ostatnie powstały w oparciu o często fragmentaryczne, wyłączone dane bez uwzględnienia szerszego kontekstu omawianego zjawiska.

elementów towarzyszących człowiekowi w drodze. Jest to obraz uproszczony, lecz na potrzeby założeń koncepcyjnych projektu, jakim był Polski Atlas Etnograficzny, wystarczający.

Nowe perspektywy

Pominięcie kwestii społecznych, kontekstów kulturowych, w jakich omawiane artefakty były użytkowane, znaczeń, jakie im były nadawane także podczas zapamiętywania i wspominania, to wszystko powoduje, że rodzą się pytania o znaczenie owego przekazu w procesie poznania i zrozumienia przeszłości. O ile opracowane już mapy i komentarze można uznać za zakończony etap (re)konstrukcji obrazu określonej rzeczywistości, o tyle sam materiał źródłowy zawiera potencjał poznawczy. W szczególności, w świetle nowych koncepcji odwołujących się do teorii pamięci i reprezentacji.

Podjęcie krytycznej refleksji nad założeniami badawczymi PAE, warto uwzględnić rozważania Franka Ankersmita. W jednym z kluczowych tekstów, jakim jest *Pochwała subiektywności*, historyk ten zwrócił uwagę na trudności wynikające z zależności zachodzących pomiędzy historią, a jej reprezentacją oraz powstających z tego konsekwencji poznawczych.¹⁷ W swych rozważaniach skupił się na sposobach badania i opisywania przeszłości. Zauważył on, że poprzez reprezentację dochodzi do uobecnienia rzeczywistości, a w ten sposób do poznania i tworzenia wiedzy. Jego rozważania można odnieść do materiału źródłowego PAE, a w konsekwencji zapisy te analizować jako reprezentacje przeszłości. Zasadnicza zmiana w podejściu do zgromadzonych informacji polega na uświadomieniu sobie, iż wiedza na temat otaczającego świata zawsze jest zapośredniczona i nosi znamiona subiektywności, a próba odejścia od nich jest złudna.

Zapisy terenowe, które zachowały się w archiwum PAE, w kontekście współczesnych podejść do przedstawień przeszłości, należy rozpatrywać jako jedną z wielu możliwości jej reprezentacji.¹⁸ Reprezentacji, która w różnorodny sposób przedstawia czas miniony. Badacz, przebywając w terenie, dokonywał mniej lub bardziej dokładnego opisu narracji dotyczących doświadczeń „zakonserwowanych” w pamięci rozmówcy. W ten sposób zainteresowanie badawcze często ogniskowało

17 ANKERSMIT, F.: *Pochwała subiektywności*. In: Domańska E. (ed.): *Pamięć, etyka i historia. Anglo-amerykańska teoria historiografii lat dziewięćdziesiątych*. Poznań 2002, s. 55–83.

18 Temat reprezentacji/przedstawienia odgrywa we współczesnej humanistyce istotną rolę, dzięki czemu doczekał się on wielu ujęć i opracowań. Dla moich rozważań szczególnie ważne są ustalenia m. in. P. NORBY (*Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, „Tytuł Roboczy/Working Title: Archiwum/ve”, nr. 2, 2009, ed. M. Ziółkowska, A. Leśniak, Łódź: s. 4–12), K. KANIOWSKIEJ (*Wokół problematyki przedstawienia: z punktu widzenia antropologa*), „Rocznik Antropologii Historii”, 2013, rok III, č. 1 (4), s. 55–68) czy B. SKARGI (*Ślad i obecność*, Warszawa: 2002).

się – w sposób nieświadomiony – nie wokół realnego przedmiotu badań, lecz wokół jego przedstawienia. Istotną rolę w tym procesie odgrywała pamięć rozmówcy, w której przedstawienia te są przechowywane. Uruchamianie pamięci, a więc przypominanie i zapomnianie tworzą proces poznania a obrazy, które zgromadzone są w pamięci człowieka stanowią o jego wiedzy i samowiedzy. Dane atlasowe, pomimo wszystkich ograniczeń, dają duże możliwości interpretacyjne takich przedstawień przeszłości, których są rezerwuarem.¹⁹ W wielu przypadkach wymagają indywidualnego podejścia oraz poznania i uwzględnienia specyficznego kontekstu.

Taki sposób interpretacji można odnieść również do wiadomości dotyczących sposobów komunikacji i transportowania. Badania etnograficzne prowadzone na potrzeby PAE umożliwiły zgromadzenie niezwykle bogatego materiału w tym zakresie. Wiele z tych zapisów pozwoliło odtworzyć procesy wyodrębnienia i różnicowania form sprzętów wykorzystywanych w omawianej działalności. Abstrahując jednak od typów narzędzi służących do transportu, form zaprzęgów, czy szczegółów określających transport nasobny tudzież zwierzęcy, materiały te dają możliwość przeanalizowania ich jako reprezentacji wygenerowanych podczas kontaktu etnografia z badanym, zogniskowanych wokół pamięci o przemianach zachodzących w XX wieku na wsi w ogóle. W niewielkim stopniu umożliwiają to niektóre dane zaprezentowane na mapach, w nieco większym – te wszystkie wiadomości, które z zapisów badaczy nie zostały wygenerowane. Wzbogacenie interpretacji o przedstawienia wypowiedzi badanych, dało możliwość, nie tylko poszerzenia wiedzy na temat zaistniałych procesów, ale również zrozumienia, w jaki sposób wyjaśniali przyczyny niektórych działań sami pytani. Takie podejście pozwoliło wydobyć dane zajmujące ważne miejsce w pamięci lokalnej społeczności. W dużej mierze wskazują one na czynniki oznaczone przez informatorów jako determinujące zachodzące przemiany.

Wnioskowanie takie umożliwiają między innymi zapisy odzwierciedlające wspomnienia rozmówców dotyczące czasu pojawienia się udoskonalonych form uprzęży – szli i chomąta. Obie formy niemal w tym samym czasie podlegały podobnym zmianom, które były wynikiem ogólniejszych procesów zachodzących na wsi. Istotną rolę odgrywały również procesy dość zindywidualizowane, charakterystyczne dla niektórych miejscowości. One to na tyle silnie zapisały się we wspomnieniach rozmówców, iż poddane zostały wartościowaniu.

Dzięki tym zapisom możliwe jest odtworzenie tła społecznego i kulturowego uchwyconych przemian. Można wyodrębnić dwa zasadnicze obszary, gdzie wskazano na czas pojawienia się zaprzęgu w chomąto i szle. Oba terytoria różnią się charakterem zachodzących tam zjawisk, niemniej czas i miejsce, gdzie proces ten

¹⁹ Niemal wszystkie kwestionariusze zostały w mniejszym lub większym stopniu wypełnione przez badaczy terenowych. Wiele z nich zawiera informacje spontaniczne oraz zapisy wykraczające poza ramy pytania, co pozwala na zastosowanie w ich przypadku nowych sposobów interpretacji.

Zaprzęg jednokonnny w szle, (Zdzisławice k. Janowa Lubelskiego). 1962. Foto Jerzy Grocholski, Archiwum PAE.

były w większości przymusowymi migracjami (wysiedlenia i akcje osadnicze) odbywającymi się wewnątrz kraju, spowodowanymi ustaleniami politycznymi. Ich konsekwencjami są nieodwracalne zmiany w obrazie kulturowym i społecznym niektórych regionów.

Odmienne możliwości interpretacyjne przynoszą wiadomości dotyczące okresu wcześniejszego – przełomu XIX i XX wieku oraz pierwszej połowy XX wieku. Rozpowszechnianie się odpowiednio zaprzęgu w szle i chomąta odbywało się na podobnych obszarach – wschodnich i południowych krańcach Polski oraz punktowo w środkowej części kraju. Wedle klasycznego ujęcia etnogeograficznego, taki zwarty zasięg mógłby wskazywać na tereny zapóźnione kulturowo, gdzie formy ulepszone danego elementu docierają najpóźniej (za pamięci rozmówców). Wprowadzenie do analizy opisów sporządzonych w oparciu o indywidualne reprezentacje, stanowiących rozwinięcie zasadniczego wątku, poruszanego w pytaniu zadawanym przez badacza w trakcie wywiadu, umożliwi odnalezienie wielu kolejnych czynników wpływających na przebieg omawianego procesu.

W prezentowanych obrazach rzeczywistości, z którymi miał do czynienia badacz w trakcie rozmów z mieszkańcami wsi, wyłaniały się przede wszystkim czynniki praktyczne, decydujące o miejscowych preferencjach w tym zakresie. Zróżnicowanie badanego obszaru pod względem sposobów zaprzęgnięcia koni w dużej mierze zależało od warunków geograficznych. Chomąta sprawdzały się przede wszystkim na terenach górskich, wyżynnych oraz piaszczystych: pozwalały efektywniej wykorzystać siły pociągowe konia. Na obszarach nizinnych wygodniejsze i bardziej praktyczne było zaprzęgnięcie zwierząt w szle.²⁰ Czynniki te przez długi

zachodził pozostają ze sobą w ścisłej korelacji. Wschodnie i południowe obszary wyróżniają się wcześniejszym okresem zachodzących przemian, natomiast w zachodniej części Polski i w kilku punktach na krańcach północnych pojawienie się tych artefaktów miało miejsce po II wojnie światowej.

Przemiany rozgrywane się w drugiej połowie XX wieku spowodowane

20 Na uwarunkowania te zwraca uwagę m. in. JERZY GROCHOLSKI w rozdziale dotyczącym zaprzęgu konnego (zob. GROCHOLSKI, J.: *Formy zaprzęgu konnego*. In: Bohdanowicz, J. (ed.):

czas decydowały o powszechności danej formy zaprzęgu w określonych regionach, a w efekcie powodowały dość jednoznaczny podział badanego terytorium.

Istotne zmiany w tym zakresie, które udało się uchwycić, miały miejsce na przełomie XIX i XX wieku. Uwzględnienie tych przemian przeniosło punkt ciężkości z rozważań nad typologią omawianych artefaktów kulturowych i ewentualnym zanikaniem form tradycyjnych na procesy modernizacyjne i ich uwarunkowania. O charakterze tych zmian można wnioskować w oparciu o sporządzone zapisy. Odnoszą się one, między innymi, do sposobu wartościowania i oceniania omawianych sprzętów, warunków decydujących o zastosowaniu czy też odrzuceniu jego nowego wariantu.

Jak już wspomniałam wyżej, zróżnicowanie w preferencjach dotyczących zaprzęgu konnego w dużej mierze wynikało z przesłanek praktycznych: dostosowania sprzętu do warunków geograficznych, ukształtowania terenu oraz podejmowanych działań. Ten w miarę ostry podział na obszar północny i południowy zaczyna się zacierać w momencie, kiedy podczas analizy materiałów źródłowych zostanie uwzględniony cały kontekst zawarty w zapisie badacza. Głosy wymykające się ramom narzuconym pytaniem, wskazują na fakt, iż obraz badanego zjawiska nigdy nie był jednorodny, a jego przedstawienia – płynne i zmienne.

Za pamięci informatorów zaprzęg w szle był powszechnie znany zarówno we wsiach, w których była to jedyna forma zaprzęgu, jak i tam, gdzie dominował zaprzęg w chomąta. Już sama ta konstatacja wskazuje, iż przewaga jednego zaprzęgu nad drugim nie wynika z braku znajomości któregoś z nich, lecz z preferencji i ocen dokonywanych przez mieszkańców wsi oraz ich możliwości ekonomicznych. W tym przypadku to uwarunkowania kulturowe i społeczne decydują o zastosowaniu odpowiedniej formy. Notatki z Polski południowej wskazują na znajomość dwóch starszych typów zaprzęgu – szli parcianych i chomąta oraz nowszego – ich ulepszonych wariantów. Na ich podstawie można wyodrębnić co najmniej kilka czynników, które przyczyniły się do zachodzących na tym terenie zmian, a które w pewnym stopniu znalazły swe odzwierciedlenie na mapach.

W południowo-wschodnich krańcach Polski szle należały do form starszych, z czasem wypieranych przez bardziej praktyczne zaprzęgi w chomąta. W niektórych reprezentacjach zachował się obraz rzeczywistości, w którym jeszcze przed I wojną światową niemal wszyscy stosowali zaprzęg w szle, a tylko najbogatsi zaopatrywali się w chomąta. Upowszechnianie nowszych form nie spowodowało jednak zupełnego wyparcia formy starszej. Informatorzy powszechnie wspominali o współwystępowaniu obu. Po pewnym czasie te ostatnie stały się coraz popularniejsze, czyniąc z zaprzęgu w szle formę drugoplanową – alternatywną. W powszechnej świadomości szle funkcjonowały jako zaprzęg zastępczy, w sytuacjach, kiedy koń

Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T. IV. Transport i komunikacja lądowa. Wrocław 1997, s. 262–263.

się „odparzy” w chomącie lub w sytuacjach, kiedy wymaga tego specyfika wykonywanej pracy²¹. Inną wskazywaną przyczyną ich trwania była sytuacja ekonomiczna gospodarzy; ci, których nie stać było na zakup chomąta używali zaprzęgów starszych – parcianych szli²².

Czynniki ekonomiczne odgrywały istotną rolę również na wschodzie Polski. Zaprzęg w szle oznaczany był jako powszechny, stosowany przez większą część mieszkańców (zarówno w pracach polowych jak i w zaprzęgach wyjazdowych). Chomąta pojawiały się niezwykle rzadko, a ich zastosowanie pełniło funkcję reprezentacyjną. Końcem XIX wieku i w pierwszych latach wieku XX popularne było ono przede wszystkim na majątkach i u bogatszych właścicieli ziemskich²³. W czasie po I wojnie światowej chomąta zaczyna zyskiwać popularność także wśród osób mniej zamożnych.²⁴

W niektórych zapisanych przedstawieniach, chomąta utożsamiane było z „innością” rozumianą jako „obcość”. We wsi Stawce (k. Krasnegostawu) w notacji wspomniano o właścicielu majątku ziemskiego, który pochodził „zza Wisły”, a który do zaprzęgu stosował chomąta. W tym przypadku został podkreślony zarówno status społeczny jak i pochodzenie osoby stosującej innowację. W konsekwencji jej „obcość” odegrała istotną rolę w procesie przejmowania określonych wzorów kulturowych. W Stawcach chomąta nie przyjęły się, miejscowa ludność pozostała przy zaprzęgu w szle.

21 W Żurawce (k. Otwocka) zapisano, że zaprzęg w szle stosowano podczas orki w ogrodzie a w Kozietałach (k. Grójca) – w trakcie prac w sadzie. W obu przypadkach stwierdzono, że przyczyną tego był fakt, iż chomąta zahaczało o gałęzie, co znacznie utrudniało pracę.

22 W niektórych odtwarzanych obrazach rzeczywistości zaprzęg w szle utożsamiany był z miejscową biedotą (Gniewczyzna, k. Przeworska; Paszki Małe, k. Radzyna Podlaskiego; Łęki Strzyżowskie, k. Krosna; Wola Radłowska, k. Brzeska, Budzów, k. Suche). W kilku badacze zapisali, iż podkreślano tę zależność, wskazując na grupy etniczne powszechnie uznane za najuboższe: Wola Filipowska, k. Chrzanowa – „tylko Cygany”, Wola Radłowska, k. Brzeska – „używali tylko najbiedniejsi lub Żydzi”. O znacznych różnicach pomiędzy jakością zaprzęgów chłopskich i szlacheckich, czy magnackich wspominają również historycy. B. BARANOWSKI w pracy *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce* (BARANOWSKI, B. – TOPOLSKI, J. (eds.): *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce. Praca zbiorowa, T. 2*. Warszawa 1964, s. 209, w części poświęconej hodowli pisze: „Uprząż używana w gospodarstwach chłopskich była zwykle dość prosta. Przeważnie były to konopne szle, rzadziej rzemieńne półszorki lub chomąta. Również leje i kantary najczęściej były konopne. Folwarki, szczególnie dla koni wyjazdowych, miały uprzęż znacznie lepszą. Na koniach zaprzęganym do magnackich kolas lub karet uprzęż bywała droga, nabijana metalowymi ozdobami, niekiedy nawet ze srebra.”

23 O podobnej funkcji znakowej zaprzęgu w chomąta wspomina również Oskar KOLBERG. Opisując wsie mazowieckie zauważa, że ten typ zaprzęgu charakterystyczny był dla drobnej szlachty (KOLBERG, O.: *Mazowsze Leśne, Cz. III. Dzieła wszystkie. T. 26*. Kraków 1887, s. 50–51).

24 Zanotowano we wsiach: Przewłoka (k. Parczewa), Serniki (k. Lubartowa), Wronów (k. Bełżyc), Dęba (k. Puław), Bogoria (k. Sandomierza), Gródek (k. Zwolenia), Burakowskie (k. Węgrowa), Całowanie (k. Otwocka), Kręgi Stare (k. Wyszkowa), Gołymin (k. Ciechanowa), Radzice (k. Opoczna).

Zmierzając ku północy zauważalne jest to, że coraz bardziej zatracala się znajomość zaprzęgu w chomąta, a wzorem powszechnie stosowanym były szle. Zaledwie w kilku wsiach autochtonicznych chomąta, które pojawiły się stosunkowo późno, bo ok. 1915 roku, pozostawały zaprzęgiem odświętnym – wyjazdowym.

Na terenach górskich szle nie miały praktycznie żadnego zastosowania, co przejawia się w braku informacji na ich temat w zapisach kwestionariuszowych. W tym przypadku jedyną stosowaną formą były chomąta.

Powyższe rozważania wskazują na wieloaspektowość zjawiska wspomnianego podczas rozmów z badaczami. Zasłyszane i zapisane obrazy rzeczywistości kreślone przez mieszkańców wsi, demonstrowały jego szerszy kontekst wychodzący poza sztywne ramy pytania kwestionariuszowego. Dzięki nim możliwe było poznanie różnorodnych przyczyn zachodzących procesów oraz zindywidualizowanych decyzji wpływających na ich przebieg.

Opisywane zmiany zachodziły pod wpływem modernizacji wsi. Chodzi przede wszystkim o proces rozprzestrzeniania się ulepszonych form zaprzęgów powszechnie znanych. Na terenach zamieszkałych przez ludność autochtoniczną zjawisko to miało miejsce dość wcześnie, bo już w pierwszej połowie XX wieku. Okres, na który przypadają te procesy, wyróżnia koegzystencja wielu czynników, których zaistnienie spowodowało impuls do zasadniczych zmian, a których znaczenie było na tyle duże, że zapisały się w ludzkiej pamięci. Ważny jest również fakt, iż wykraczały one poza zakres materialny, gospodarczy, a wiązały się z przemianami społecznymi i politycznymi, które w tym czasie miały miejsce. Aktywne uczestniczenie mieszkańców wsi w tych procesach, zmuszało do refleksji. Wprowadzenie nowych artefaktów do codziennego użytku nie było więc czynnością automatyczną lecz urefleksyjnioną. Śladem tego jest nie tylko pamięć o pojawieniu się nowego elementu, ale również znajomość kontekstu, w który wpisana była ta zmiana. Przeprowadzenie takiej interpretacji umożliwiły niektóre wypowiedzi rozmówców.

W Polsce wschodniej dotyczyło to zaprzęgu w skórzane szle – tzw. „*pólszorki*”. Z zapisanych przedstawień wynika, iż parciane szle powszechne były od dawna (rozmówcy nie pamiętają czasu ich pojawienia się), a o ich popularności decydowała w dużej mierze sytuacja ekonomiczna gospodarstwa, gdyż skórzane „*pólszorki*” były znacznie droższe. Dodatkowo były to wyroby nabywane w mieście, co również stanowiło pewnego rodzaju przeszkodę w docieraniu na wieś. W konsekwencji, pierwszymi, którzy stosowali ten typ zaprzęgu byli właściciele majątków ziemskich. W Przewłoce (k. Parczewa) pamiętano, że pierwszym miejscem, gdzie zaczęto je sprowadzać był miejscowy dwór, a tymi, którzy zajmowali się ich dostarczaniem byli Żydzi.²⁵ Innym, równie istotnym czynnikiem powodującym zmiany

25 Można przypuszczać, iż pamięć o pochodzeniu omawianej formy zaprzęgu jest tak silna, gdyż odnosi się do artefaktu obcego pochodzenia. Popularyzacja tego zaprzęgu nie była procesem oddolnym, będących efektem działań większości lecz stanowiła innowację wprowadzaną przez wyróżniającą się

w tym zakresie były działania wojenne. Zaprzęgi stosowane przez wojska, z którymi miała styczność ludność wiejska, znalazły swe zastosowanie również w okresie powojennym. Dowodzi tego wypowiedź, na podstawie której opracowano zapis we wsi Łąka (k. Rzeszowa). W miejscowości tej pamiętano o wojskowych „*pólszorkach*”, które po I wojnie światowej zyskały na popularności wśród cywilów. Z tych dwóch przykładów wynika, iż na przemiany zachodzące na wsi wpływ miało wiele różnorodnych bodźców.

Reasumując, dynamika procesów rozpowszechniania wymienionych form zaprzęgów uzależniona była od wielu czynników o zindywidualizowanym, subiektywnym charakterze. Zmiany, które miały miejsce na przełomie XIX i XX wieku oraz w pierwszej połowie XX wieku, a więc takie, które zachowały się w pamięci najstarszych informatorów jako reprezentacje własnych doświadczeń oraz jako reprezentacje doświadczeń ich rodziców i dziadków, miały dość intensywny i zróżnicowany przebieg. Zachodziły one w dość krótkim czasie, zwykle pod wpływem wydarzeń niebezpośrednio związanych z rytmem życia wiejskiego. Wymienić tu należy rozwój przemysłu, ekspansję wzorów i produktów miejskich na wieś, przybywanie nowych mieszkańców do względnie jednorodnej społeczności wiejskiej i przynoszenie przez nich własnych tradycji i norm kulturowych, czy w końcu wydarzenia polityczne, które determinowały działania będące nośnikami nowych wzorów kulturowych.

Zakończenie

Transport i komunikacja to zjawiska, które wynikają z podstawowej potrzeby człowieka jaką jest konieczność przemieszczania się. W znacznym stopniu wpłynęły one na obraz kultury jako całokształtu działań ludzkich. Pomimo tak istotnej roli, w badaniach etnograficznych poświęcono im niewiele miejsca. Lukę tę starano się zapłacić między innymi prowadząc badania w tym zakresie dla Polskiego Atlasu Etnograficznego.

Etnografowie uczestniczący w eksploracjach terenowych zgromadzili niezwykle bogaty materiał źródłowy. Wiadomości te poddano analizie z wykorzystaniem metody etnogeograficznej. Zatrzymanie na mapach etnograficznych fragmentów informacji wyodrębnionych z zarejestrowanych przedstawień pamięci, stworzyło swoiste (re)konstrukcje minionej rzeczywistości. (Re)konstrukcje ujęte w precyzyjnych ramach założeń badawczych, które nie uwzględniały kontekstu społecznego, czy indywidualnego, twórczego zaangażowania użytkowników. Taki obraz przeszłości zapewne ma istotne znaczenie dokumentacyjne, niemniej nie pozwala spojrzeć

mniejść. „Wchłonięcie” tego wzoru jako elementu własnego dziedzictwa kulturowego poprzedzała dość intensywna i odbywająca się w stosunkowo krótkim czasie refleksja i przewartościowanie dotychczas uznawanych wzorów. Urefleksyjnienie zachodzących zmian determinuje sposób pamiętania przeszłości i tryb jej odtwarzania.

wielowymiarowo na omawiane zjawiska i dotyczące ich procesy. Powrót do materiału źródłowego i ponowne odczytanie zawartych w nim treści otwiera przed badaczem całe spektrum możliwości poznawczych.

Aneks 1: Spis map dotyczących zagadnienia transportu i komunikacji lądowej

Zeszyt I, red. J. Gajek, Warszawa 1964, mapy:	
uwzględnione w Komentarzach	nie uwzględnione w Komentarzach
<i>10. Formy sań do transportu narzędzi rolniczych w pole</i>	
	<i>11. Narzędzia kołowe i jednopłozowe podkładki pod lemiesz do transportu pługa w pole</i>
	<i>12. Nazwy włóków krokwiowych ciężkich i lekkich bez lawki</i>
<i>13. Nazwy sań, włóków z lawką, jednopłozowych podkładek i dwukołowych wózków</i>	
<i>14. Zanikanie tradycyjnych urządzeń do transportu narzędzi rolniczych w pole</i>	
	<i>15. Wół jako zwierzę pociągowe w gospodarstwach chłopskich</i>
	<i>16. Krowa jako zwierzę pociągowe w gospodarstwach chłopskich</i>
	<i>17. Sprzęganie wołu lub krowy z koniem do prac gospodarskich</i>
	<i>18. Reliktowe używanie wołów i krów jako siły pociągowej w latach 1950–54</i>
Zeszyt II, red. J. Gajek, Warszawa 1965, mapa:	
	<i>66. Formy włóków krokwiowych do transportu narzędzi rolniczych w pole</i>
Zeszyt IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971, mapy:	
<i>229. Naszyjne jarzmo podwójne</i>	
<i>230. Odmiany jarzma ramowatego i kulowego</i>	
<i>231. Jarzmica, jarzmo przyroźne i chomąto bydłęce</i>	
<i>232. Typy i odmiany chomąta</i>	
<i>233. Zaprzęg w dугę</i>	
<i>234. Zaprzęg w szle</i>	
<i>235. Formy zaprzęgu jednokonnego</i>	
<i>236. Zanikanie zaprzęgu w naszyjne jarzmo podwójne</i>	
<i>237. Rozpowszechnianie się i zanikanie zaprzęgu w chomąto</i>	
<i>238. Rozpowszechnianie się i zanikanie różnych form zaprzęgu w szle</i>	
<i>239. Rozpowszechnianie się i zanikanie różnych form zaprzęgu jednokonnego</i>	

240. Nosidla	
241. Nazwy nosidel	
Zeszyt V, red. J. Gajek, Warszawa 1974, mapy:	
273. Reliktowe formy transportu nasobnego	
274. Plachty do transportu nasobnego	
275. Koszyki używane przez kobiety w drodze na targ	
276. Torby używane przez kobiety w drodze na targ	
277. Kosze półkoliste z pałąkiem	
278. Kosze z płaską ścianką i pałąkiem	
279. Kosze o dnie płaskim owalnym lub kolistym	
280. Techniki wyplatania koszy	
281. Współwystępowanie różnych form koszy gospodarskich	
282. Taczki skrzynkowe	
283. Taczki platformowe	
284. Wózki ręczne, dwu- i czterokołowe	
285. Zaprzęgnięcie w naszyjne jarzmo podwójne	
286. Kola „obodowe” i „dzwonowe”	
287. Relikty kół „bosych” i „obodowych”	
288. Rozstaw kół	
289. Wysokość tylnych kół	
290. Zanikanie osi drewnianych	
291. Łączenie przedniej części wozu z częścią tylną	
292. Dyszel w zaprzęgu bydłowym i konnym	
293. Śnice przednie i podejmą	
Zeszyt VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981, mapy:	
	340. Włóki kątowe i ich funkcje
341. Włóki sankowate	
342. Dawne narzędzia do transportu na plecach	
343. Konewki do noszenia i czerpania wody	
344. Zanikanie wiader oraz putni	
Zeszyt VII, red. J. Gajek, nieopublikowany, mapy:	
384. Rzadkie i zanikające kosze do transportu ręcznego	
385. Związek niektórych nazw z formami koszy i torb	
386. Opalki	
387. Naczynia gliniane do transportu ręcznego	
388. Typy sań roboczych	
389. Odmiany pojedynczych sań roboczych	

390. Osadzenie nasadów w pojedynczych saniach roboczych	
391. Umocowanie dyszla w pojedynczych saniach roboczych	
392. Odmiany sań spinanych parami lub z włókiem	
393. Osadzenie nasadów w saniach spinanych parami lub z włókiem	
394. Umocowanie dyszla w saniach spinanych parami lub z włókiem	
395. Nazwy sań spinanych	
Zeszyt VIII, red. J. Bohdanowicz, nieopublikowany, mapy:	
453. Typy pasów w ubiorze męskim	
456. Sanie wjazdowe	

Literatura

- ANKERSMIT, F.: *Pochwała subiektywności*. In: Domańska E. (ed.): Pamięć, etyka i historia. Anglo-amerykańska teoria historiografii lat dziewięćdziesiątych. Poznań 2002, s. 55–83.
- BARANOWSKI, B. – TOPOLSKI, J. (eds.): *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce. Praca zbiorowa, T. 2*. Warszawa 1964.
- BEDNÁRIK, R.: *Systémy ľudového transportu*. Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti 41, 1950, č. 1, s. 4–16.
- BERG, G.: *Sledges and Wheeled Vehicles*. Stockholm – Copenhagen 1935.
- BOHDANOWICZ, J. (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T. IV Transport i komunikacja lądowa*. Wrocław 1997.
- GAJEK, J.: *Transport i komunikacja lądowa. Kwestionariusz nr 5*. Wrocław 1960.
- GINZROT, J. C.: *Das Wagen und Fahrwerke der Griechen und Römer und anderer alten Völker nebst der Bespannung und Verzierung ihrer Zug-, Reit- und Last-Thiere. T. 1–2*. München 1817.
- GINZROT, J. C.: *Das Wagen und Fahrwerke der verschiedenen Völker des Mittelalters und der Kutschen-Bau neuester Zeiten nebst der Bespannung, Zäumung und Verzierung ihrer Zug-, Reit- und Last-Thiere. T. 3–2*. München 1830.
- GROCHOLSKI, J.: *Formy zaprzęgu konnego*. In: Bohdanowicz, J. (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T. IV. Transport i komunikacja lądowa*. Wrocław 1997, s. 239–270.
- KANIOWSKA, K.: *Wokół problematyki przedstawienia (z punktu widzenia antropologa)*. Rocznik Antropologii Historii 3, 2013, č. 1 (4), s. 55–68.
- KŁODNICKI, Z.: *Wstęp*. In: Bohdanowicz, J. (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu*

- Etnograficznego. T. IV. Transport i komunikacja lądowa. Wrocław 1997, s. 5–8.
- KOLBERG, O.: *Mazowsze Leśne, Cz. III. Dzieła wszystkie. T. 26.* Kraków 1887. (Reedycja fotooffsetowa, Wrocław – Poznań 1964)
- MOSZYŃSKI, K.: *Kultura ludowa Słowian. T. 1. Kultura materialna.* Kraków 1929.
- NORA, P.: *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire.* In: Ziółkowska M. – Leśniak A. (eds.): *Tytuł Roboczy/Working Title: Archiwum/ve, č. 2.* Łódź 2009, s. 4–12.
- SKARGA, B.: *Ślad i obecność.* Warszawa 2002.

Summary

Transport and Overland Communication in Source Materials and Publications of Polish Ethnographic Atlas – current state and new perspectives

Transport and communication are phenomena which are based on significant human needs and which play a serious role in human life. The theme was also accepted in the course of research conducted for the needs of the Polish Ethnographic Atlas. Fieldwork made it possible to gather large source materials which were analysed using the ethnographical method. The display of information gained from memories registered on the maps of ethnographic fragments created (re)constructions of the former reality. (Re)constructions that did not take into account the context of common or individual involvement of the users. Such a picture of the past does not make a multi-dimensional view of the phenomena concerned. The application of new interpreting methods offers new knowledge to the researchers.

Key words:

transport – communication – ethnographical atlas – fieldwork – memory – representation

Tradičné formy transportu ľudskou silou v strednej Európe – spôsoby prenášania detí

doc. Mgr. Katarína Slobodová Nováková, Ph.D.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Námestie J. Herdu 2, 917 01 TRNAVA (SK)
katarina.novakova@ucm.sk

Úvod

V etnologickej literatúre sa termínmi transport a doprava označujú spôsoby a prostriedky, ktorými sa prenášajú a dopravujú rôzne náklad z miesta na miesto. V širšom zmysle slova sú predmetom národopisného výskumu transportu a dopravy všetky jestvujúce tradičné spôsoby prenášania, či premiestňovania nákladov/predmetov rôzneho druhu; vrátane dopravy osôb; pri rôznych činnostiach. Pomocou tradičných prostriedkov (nástrojov, pomôcok, náradí), s určitým cieľom z jedného miesta na druhé. Bežne sa však vzájomne zamieňajú alebo chápu ako synonymá. V záujme presnejšieho vymedzenia pojmov, ktorými sa označujú javy, ako aj z hľadiska používania jednotnej národopisnej terminológie, navrhuje M. Paríková diferencovať medzi jednotlivými prostriedkami a medzi spôsobmi, t.j. pomocou čoho sa niečo prenáša alebo dopravuje a aký je proces tejto činnosti.¹

Ako vidno, široký komplex javov transportu a dopravy možno deliť rozličnými spôsobmi. Tradične sa delí na tri základné skupiny:

1. transport ľudskou silou za pomoci transportných pomôcok;
2. transport s využitím sily zvierat;
3. doprava pomocou mechanizmov (vozov, lodí a pod.).²

Iný spôsob uvádza M. Paríková,³ ktorá delí komplex javov na transport ľudskou silou, dopravu pomocou mechanizmov a zvieracej sily a na vodnú dopravu. Podobný spôsob uvádza i R. Bednárik⁴ a prikláňa sa ku nemu i P. Slavkovský.⁵ Ďalšou možnosťou je deliť transport a dopravu podľa systému, ktorý uvádzajú K. Anđel a M. Markuš⁶ a to na transport ľudskou silou, transport rozličnými dopravnými prostried-

1 PARÍKOVÁ, M.: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*. Bratislava 1979, s. 7.

2 FENTON, A. – PODOLÁK, J. – RASMUSSEN, H.: *Land Transport in Europe*. Copenhagen 1973, s. 9–10.

3 PARÍKOVÁ, M.: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*, c. d., s. 6–7.

4 BEDNÁRIK, R.: *Systém ľudového transportu*. Časopis MSS 41, 1950, č. 1, s. 4–16.

5 SLAVKOVSKÝ, P.: *S nošou za industrializáciou krajiny*. Bratislava 2014.

6 ANĐEL, K. – MARKUŠ, M.: *Ludový transport na strednom Zemplíne*. Slovenský národopis 19, 1971, č. 3, s. 377–412. K. Anđel s M. Markušom vychádzali najmä zo systémov triedenia transportu a dopravy publikovaných v prácach: MASON, O. T.: *Primitive travel and Transportation, Report of*

kami a dopravu a komunikáciu. Každý zo systémov má svoje výhody i nevýhody, jednotný systém teda dodnes neexistuje. V tomto zmysle sa my budeme zaoberať transportom, teda spôsobmi a prostriedkami nosenia, ktorými človek premiestňuje náklady a bremená výlučne pomocou vlastnej sily, to znamená ťahaním, alebo nesením priamo na vlastnom tele (na ramene, hlave, na chrbte, voľne v rukách) alebo za pomoci prispôbených transportných pomôcok (rozličných nádob, zásobníčkov, košov, plachiet).

Jednotlivé javy transportu nie je možné chápať ako izolovaný komplex viažuci sa len k jednej oblasti ľudovej kultúry. Napriek tomu, že táto problematika najužšie súvisí s agrárnoetnografickým úsekom štúdia, prevažná časť jednotlivých foriem transportu sa viaže k pracovným úkonom v hospodárstve; s funkciou rozličných transportných prostriedkov stretávame aj pri iných príležitostiach. Napríklad pri drevorubačstve, povozníctve, podomovom obchode ako aj v nadväzujúcej sfére ľudovej kultúry, v súvislosti so slávnostnými a obradovými príležitosťami: odvoz sena, svadobný sprievod, doprava na jarmoky, púte, nosenie jedla šestonedielke a mnoho iných.⁷

Pramene

Najcennejším a z pohľadu zmapovania územia Slovenska i najúplnejším prameňom je jednoznačne Etnografický atlas Slovenska (ďalej EAS), pri príprave ktorého sa zhromaždili široko koncipovaným výskumom informácie z celého Slovenska. Materiál sa analyzoval na základe priamych výskumov v teréne podľa dotazníkov v 250 lokalitách Slovenska, z ktorých bolo 189 slovenských, 37 maďarských, 17 rusínsko-ukrajinských, 4 goralské a 3 bývalé nemecké lokality. Výsledky tohto výskumu umožnili získať údaje o jednotlivých javoch transportu na širokom území a v časovo ohraničenom období, t. j. približne za obdobie 100–150 rokov. Výsledky týchto výskumov čiastočne analyzovala práve M. Paríková vo svojich štúdiách. Čo sa týka dotazníkových tém, transport človekom bol mapovaný na základe dvoch otázok, č. 52 a 53. Transport detí mapovala otázka č. 52, konkrétne podotázka č. 1 (uvádzame celé znenia textov otázok):

Otázka č. 52 Spôsoby transportu človekom

1. Prenášania detí – z hľadiska používaných pomôcok

a) Na chrbte sa prenášali deti – v plachte /názov/:

– *v obruse /názov/:*

– *v koši /názov/:*

– *s použitím inej pomôcky /uved'te názov spôsobu/:*

U.S. National Museum 1894–1896. U.S. National Museum, 1896; KOVÁCS, L. K.: A magyar népi közlekedés kutatása. Budapest 1948.

7 PARÍKOVÁ, M.: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*, c. d., s. 7.

b) *V náručí sa prenášali deti – v obruse /názov/:*

– *s použitím inej pomôcky /jej názov/:*

V teréne získané doklady sa ďalej overovali a dopĺňali odbornou literatúrou, muzeálnymi dokladmi, archiváliami i anketami. Hlbšie do minulosti bolo možné siahnuť na základe datovaných objektov a predmetov zachovaných v teréne, múzeách alebo rozličným spôsobom dokumentovaných. Podobne ako atlas i Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska vyriešila kategoriálny a pojmový aparát týkajúci sa tejto časti tradičnej ľudovej kultúry. Obe práce sprístupnili významnú informáciu o poslednom štádiu kontinuálneho vývinu tradičných foriem transportu a dopravy na území Slovenska a sú významným gnozeologickým prínosom z hľadiska komparatívnej europeistiky v etnológii.⁸ Vo vzťahu k slovenskému územiu vyšli niektoré práce, aj keď zamerané primárne na užšie ohraničené regióny alebo jednotlivé lokality, ktoré boli čiastočne teoretickým i metodologickým východiskom, ale najmä hodnotným materiálovým prameňom pre širšie porovnávacie štúdium.

Z územia Čiech a Moravy sú materiály značne roztrieštenejšie. Systematické výskumy transportu a dopravy sa nerealizovali, nachádzame individuálne výskumy, materiály a práce spred roka 1989. Medzi pre nás najprínosnejšie a z pohľadu hlbokého výskumu najkomplexnejšie zaraďujeme práce L. Barana, J. Kramaříka. L. Baran sa venoval výskumu transportu a dopravy azda najpodrobnejšie, jeho štúdie sú vynikajúcim východiskovým materiálom pre zmapovanie transportných prostriedkov v Čechách. Podrobné práce o krošniach, nošiach či pokus o syntetickú štúdiu v monografii *Land Transport in Europe* sú dodnes v Čechách neprekonané. V súčasnosti sa čiastkovým témam transportu a dopravy venujú najmä D. Drápala a A. Smrčka.

Jediným dotazníkovým výskumom transportu v Čechách je výskum pre potreby České národopisnej spoločnosti (ČNS) a Národného ústavu lidové kultúry v Strážnici. Dotazníky k téme transportu a dopravy pre ČNS navrhol J. Kramařík v roku 1967. Tento dotazník bol zameraný na výskum dopravných prostriedkov, najmä vozov. Zvyšok dotazníkov sa týkal dopravy okrajovo, v rámci otázok k poľnohospodárstvu, najmä extenzívneho obrábania pôdy a názvoslovia pracovných techník a postupov. Dopravou sa zaoberal v Čechách A. Smrčka, ktorý vypracoval pre potreby Českej národopisnej spoločnosti dotazník na výskum transportu a dopravy a pochádza z roku 2013. Tento dotazník je však oproti dotazníku pre potreby EAS neúplný, čiastkový a neposkytuje pokrytie všetkých relevantných tém.

Vychádzajúc teda z atlasových výskumov, ktoré sme nanovo analyzovali, s prihliadnutím na ďalšie pramene, sa pokúsime osvetliť výskyt, vývoj a funkciu javov transportu ľudskou silou v priestore Slovenska, Čiech, Moravy a Poľska a to na príklade tradičných spôsobov nosenia detí.

8 SLAVKOVSKÝ, P.: *S nošou za industrializáciou krajiny*, c. d., s. 11.

Rekonštrukciu vývinu transportných prostriedkov zo starších období (spred polovice 19. storočia) možno urobiť len na základe ikonografického materiálu, konfrontáciou s etnografickým materiálom, pochádzajúcim z neskorších období.

Podobne pri jazykovednom pohľade na názvy transportných prostriedkov, tento materiál má významnú úlohu pri rekonštrukcii kultúrnych javov zo starších období ich vývoja. Môžeme teda zčasti využiť i materiály a metodológiu etnolingvistiky, aby sme porovnávali získané informácie. V slovách a názvoch sa zachovali archaizmy často aj do období, keď nimi označovaný jav už zanikol. V takýchto prípadoch názvy predmetov pretrvávali dlhšie ako javy, ktoré sa nimi označovali. Takýto materiál však treba tiež podrobiť analýze, pretože pôvodné názvy sa často prenášali na nové javy, ktoré síce funkčne zodpovedajú starším javom, ale typologicky, prípadne konštrukčne sú často odlišné.

Napokon i archívny materiál môže v určitých prípadoch doplniť, resp. rozšíriť diapazón informácií. Tie sa sporadicky vyskytujú v inventároch panstiev či usadlostí, dedičských súpisoch. Najčastejšie sú to údaje o tých prostriedkoch, ktoré boli zhotovené z plátনা-obrúsy, plachty, vrecia, traky. Keďže zhotovovanie i používanie, starostlivosť o tieto prostriedky boli takmer výlučne ženskou záležitosťou a povinnosťou, stretávame sa s nimi najčastejšie v súvislosti s venom.

Mnohorakosť využitia transportných prostriedkov

Takmer všetky transportné prostriedky mali mnohoúčelové využitie, to znamená, že sa nepoužívali len na jeden účel. Plachta sa používala najčastejšie na prenášanie bremien v poľnohospodárstve, napr. sena či krmovín, umožňovala prenášanie pomerne veľkého množstva nákladu (40–50 kg sena). Okrem prenášania krmovín slúžila plachta na ručné siatie, zber poľnohospodárskych plodín (kukurice, zemiakov, strukovín), zber suchého lístia, nosenia dreva. Slúžila i na prenášanie potravín počas letných poľnohospodárskych prác či na salaše, na nosenie detí na pole, rozličných nákladov, nákupov, produktov na trh. Plachta slúžila i na upevnenie koša či vreca na chrbte.

Plachty bývali väčšinou štvorcové s rozmermi 100–110 cm, mohli i nemuseli mať na koncoch traky na lepšie uchopenie či zviazanie. Rozmerovo väčšie plachty 150×150 cm boli zaznamenané len v deviatich lokalitách na Slovensku, v obci Podhorie mala dokonca rozmery 200×200 cm.

O plachte ako všeobecnom transportnom prostriedku sa vyjadroval už v roku 1930 Pavol Socháň. Vo svojom príspevku *Význam plachty-prestieradla u slovenského ľudu* zozbieral dovtedy známe informácie o plachte ako takej, pokúsil sa o analýzu významu a zhrnutie používanej terminológie, typov výzdoby plachiet vo vybraných lokalitách. Zaujímavé sú u Socháňa údaje o plachte v dobových testamentoch. Ako príklad uvádza testament z Chorvátskeho Grobu z roku 1717, v ktorom matka testamentárne podelila rodine plachty; a druhý testament z roku 1839; ten je z verejného predaja vecí po nebohej, ktorý prevzal P. Socháň od A. Václavíka z jeho

knihy *Podunajská dedina v Československu: „Zanechávam plachtu najpeknejšiu i duchmu a dve sprosté plachty. Dore, Turijnič Jurovej žene, tenkú plachtu, Andrišovi Jendrekovi jednu plachtu s bílú recu, na kostol jednu plachtu s bílú recu, svojmu manželovi plachtu konopnú, jestli ma bude opatrovať.“* „[...] predná plachta konopná nová, plachta s bílým šitím a plachta tenká.“⁹

Transport nemluvniat a malých detí

Transport a doprava detí znamená spôsob špecifickej starostlivosti o dieťa, zvyčajne do veku dvoch rokov, ojedinele i dlhšie, v špeciálne na to vyrobených alebo prispôbovaných pomôckach. Po celom svete sa deti nosili, pričom spôsoby nosenia v minulosti boli prakticky totožné. Odlišovali sa používaným materiálom, vekom a váhou dieťaťa, zamestnaním rodiča, počtom či vekom súrodencov, tradičnou organizáciou práce a obdobím zániku konkrétneho spôsobu nosenia. V ekonomicky vyspelejších krajinách sveta, v našom prípade hlavne v západoeurópskych krajinách, sa postupne od konca 18. a začiatku 19. storočia upúšťalo od tradičných spôsobov nosenia detí a prichádzali nové spôsoby ich dopravy.

Tradičným spôsobom starostlivosti o deti, približne do pol roka veku, niekedy i dlhšie, bola prax tuho a pevne zavinúť dieťa do textilie. Takto sa to robilo z praktických dôvodov (ľahšie sa s ním manipulovalo, nemohlo vypadnúť z kolísky či plachty, v ktorej bolo zavesené, hýbať sa a pod.), ale pramenilo to i z viery, že tuho zavinuté deti budú pevnejšie, zdravšie, budú mať rovnú chrbticu i nožičky. Dnes vieme, že to nie je pravda a poznatky lekárskej vedy tvrdia pravý opak: dieťa má byť voľné, naširoko balené, čo prospieva jeho zdravému telesnému i psychickému vývoju. Počas domácich prác boli takto zavinuté deti uložené v drevenej, prútenej kolíske alebo plachte zavesenej na stropnom tráme. Ak išla matka mimo domu, či hospodárstva, dieťa si niesla so sebou, a to rôznymi spôsobmi.

Na nosenie detí sú ruky najjednoduchším prostriedkom transportu. Nosenie na rukách, resp. v rukách je známe na celom svete, má však svoje regionálne a lokálne varianty. Úplne malé deti sa na krátke vzdialenosti nosili zabalené v látke, perinke voľne v rukách. Najobľúbenejšou a najbežnejšou transportnou pomôckou na nosenie detí bola plachta.

Najstaršia ikonografická pamiatka – informácia o spôsobe nosenia detí v plachte pochádza zo začiatku 2. storočia n. l. Na pamätníku cisára Trajána (Tropaenum Traiani) v Rumunsku je vytesané vyobrazenie muža a ženy s dieťaťom, ktoré žena nesie na boku či hrudi upevnené v plachte.¹⁰ Pretrvávanie tohto archaického spôsobu

9 SOCHÁŇ, P.: *Význam plachty-prestieradla u slovenského ľudu*. ZMSS 22, 1930, č. 3, s. 82.

10 Tropaenum Traiani (slov. Tropaion) sa nachádza Rumunsku nad mestečkom Adamchisi v Dobrudži. Je to pamätník víťazstva cisára Trajána nad Dákmi. Bol postavený roku 109 n. l. Zdobený je mnohými reliéfmi. Ich vyobrazenia pozri napríklad na: http://en.wikipedia.org/wiki/Tropaenum_Traiani.

nosenia detí v Rumunsku potvrdil F. B. Florescu v roku 1956, keď počas výskumov videl používať tento spôsob nosenia detí. Šatka (plachta) na nosenie bola zo súkna, dlhá 4 metre a široká 40 cm.¹¹

Ďalšie, mladšie zobrazenie, je z 15. storočia. Na drevoryte z Thurzovskej kroniky je znázornený vpád Tatárov na Slovensko a ženy nesúce deti v plachtách, jedna na pleciach, druhá upevnené spredu na hrudi.¹² V západnej Európe máme jednu z prvých zmienok o tomto spôsobe nosenia detí z Holandska, konkrétne na obraze Lukasa Van Leydena. Na obraze je žena, nesúca na pleciach dieťa upevnené dlhou, pravdepodobne vlnenou šatkou.¹³ Ďalšou zmienkou o tomto spôsobe nosenia detí je obraz z polovice 18. storočia od Romaneta, na ktorom znázornil pouličných spevákov v Nemecku a následne litografia Fendieho z polovice 19. storočia, ktorá predstavuje Rómku z Dolného Rakúska, nesúcu dieťa v plachte na chrbte. V západných Čechách tento spôsob nosenia detí nebol známy už koncom 18. a začiatkom 19. storočia, čo je zaujímavé vzhľadom na geografickú blízkosť s Moravou a Slovenskom, kde sa zachoval tento spôsob v niektorých regiónoch minimálne do medzivojnového obdobia 20. storočia, či Poľska, kde máme o ňom zmienky do začiatku 20. storočia.¹⁴ Najdlhšie sa tento spôsob udržal v priestore Európy u Rómov, ktorí týmto spôsobom nosili deti ešte v druhej polovici 20. storočia, ojedinele aj v súčasnosti.

Do polovice 20. storočia sa v mnohých častiach Slovenska a Moravy, najmä v podhorských a horských oblastiach, na Českomoravskej vrchovine, v Orlických horách, Beskydoch veľmi zriedkavo i v niektorých oblastiach Poľska zachovali rôzne spôsoby nosenia menších i väčších detí (do 3–4 rokov) v plachte: na pleciach, na prsiach a hrudi, na chrbte i na boku. Často nosili týmito spôsobmi deti nielen matky, ale i starší súrodenci, najmä dievčatá od 10–11 roku.¹⁵

Plachta ako univerzálna pomôcka

O plachte konštatoval už i R. Bednárík,¹⁶ že je jednou z najvýznamnejších a najobľúbenejších foriem ľudového transportu ľudskou silou. Plachty a šatky na nosenie detí sú v strednej Európe známe pod rôznymi názvami: *loktuša*, *loktuše* (Čechy

11 Bližšie pozri DIAS, J.: *Wie die Frauen in Portugal Lasten tragen*. In: Fenton, A. – Podolák, J. – Rasmussen, H.: *Land Transport in Europe*, c. d., s. 112–115.

12 KŁODNICKI, Z.: *Reliktowe formy transportu nasobnego i ręcznego w kulturach ludowych śródkowej Europy*. Dizertačná práca. Wrocław 1976, s. 9.

13 Obraz Lucasa van Leydena (1489?–1533) visí v Rijksmuseum v Amsterdame. Bližšie pozri: DIAS, J.: *Wie Frauen in Portugal Lasten tragen*. In: Fenton, A. – Podolák, J. – Rasmussen, H. (eds): *Land Transport in Europe*, c. d., s. 120, pozn. 8.

14 Poľsku sa letmé zmienky o nosení detí v plachte na chrbte či pleciah zachovali do začiatku 20. storočia. Pozri: KŁODNICKI, Z., c. d., s. 9–11.

15 KŁODNICKI, Z.: *Reliktowe formy transportu nasobnego i ręcznego w kulturach ludowych śródkowej Europy*. 1976, c. d., s. 10–11.

16 BEDNÁRIK, R.: *Systém ľudového transportu*, c. d., s. 12.

a časť Moravy), *úvodnice* (južná a juhovýchodná Morava), *plachta*, *plafťa*, *plachetka*, *puolka*, *zajda*, *hajtka* (Slovensko), *abrosz*, *tacska*, *tacskakendő*, *odevák* (maďarské obce na južnom Slovensku), *abrosz* (Maďarsko), *obróos* (Ukrajina).

Ako nám ukazujú materiály EAS, rozdiely v používaní štvorcovej či podlhovastej plachty pri nosení detí sú regionálneho charakteru. Podlhovastú plachtu zhotovenú z jednej poly jemnejšieho plátna dlhšej 2,5–3 m používali najčastejšie na strednom Ponitří, na Gemeri, na okolí Zvolena, Trenčína a v niektorých lokalitách na Zemplíne a Spiši. Štvorcová plachta zhotovená z dvoch pol plátna sa používala na celom území Slovenska bez ohľadu na regionálne diferenciacie.¹⁷ V plachte sa nosili deti rôzneho veku, od niekoľkodňových nemlúvniat až po dvojročné i staršie deti. Menšie deti sa zabalené do textílii uložili do plachty, ktorá sa potom vyložila na chrbát, takže dieťa v plachte ležalo pozdĺž matkinho tela.

Na Zemplíne sme zaznamenali nosenie detí či už v perinke alebo väčšie dieťa, ktoré už samo sedí, výlučne v ľavej ruke, ľavej paži. Podobne pri kúpaní, keď matka kladla dieťa do vody, držala ho na predlaktí ľavej ruky.¹⁸ Pravá ruka tu slúžila na nosenie náradia, hrablí, motyky, v pravej sa nosili knižky do kostola.

Nosenie v plachte na prsiach, na chrbte

Iným spôsobom bolo položenie dieťaťa do plachty vpredu na prsiach, z ľavej alebo pravej časti hrudníka tak, aby jeho hlavička smerovala k ramenu matky. Najčastejšie sa takto deti nosili v obdĺžnikovej plachte nazývanej na Slovensku *polka*, *pôlka*, *hajtka*, *odiedzka*. Matka si ju opásala okolo drieku a preložila poza chrbát, a pod pravou pazuchou vrátila. Perinka s dieťaťom sa vložila do plachty, matka ľavou rukou pridržala jej koniec. Váha dieťaťa tak spočívala na drieku a na predlaktí. Takto nosili dieťa v perinke k lekárovi, do poľa a na dlhšie cesty. Ojedinele sa používali až do 70. rokov 20. storočia.

Tieto plachty boli pôvodne na Slovensku i súčasťou obradného svadobného odevu, podobne ako to bolo na južnej a juhovýchodnej Morave.¹⁹ Mali teda dve funkcie, obradovú ako odevný doplnok, a neskôr praktickú ako transportný prostriedok. Na Horehroní sa o polke hovorilo: „*To je naš kočík pre deti.*“ V Žakarovciach nosili matky deti v dlhých obdĺžnikových zefirových plachtách, nazývaných *odiedzka*, a to tak, že jeden koniec odiedzky zavili okolo vankúša-perinky s dieťaťom, druhý prehodili cez ľavé rameno a pod pravým ho zase omotali o perinku. Takto mala matka vždy aspoň jednu ruku voľnú.²⁰

17 PARÍKOVÁ, M.: *Transport ľudskou silou*. Slovenský národopis 27, 1979, č. 3, s. 455.

18 ANDEL, K. – MARKUŠ, M.: *Ludový transport na strednom Zemplíne*, c. d., s. 37.

19 GUNDA, B.: *Ludový transport v Gemeri*. Gemer, národopisné štúdie 1978, č. 3, s. 133–143.

20 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Ludový odev*. In: *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava 1956, s. 373.

Polky sa používali v tomto význame na celom Slovensku i na Morave. Plátenné podlhovasté plachty, nazývané *puolka*, *polka*, dlhé 200–250 cm na Gemeri, na Hore-hroní 300–350 cm, široké 40–70 cm, teda približne jednu polu plátna (z toho názov *polka*, *puolka*). Na bežný deň boli skromnejšie, na sviatky boli zdobené farebnou výšivkou, farebným vytkávaním, na konci strapcami, či háčkovanou čipkou. Boli z bieleho plátna, alebo mali na koncoch votkané farebné pásy, najčastejšie zelený, červený alebo modrý, ojedinele i čierny. V maďarských obciach na juhu Gemera sa používali plachty s čiernym pásom pod názvom *tácsi*, *sikos tácsi* (sík-pruh, pás) až do polovice 20. storočia.²¹

Do sviatočnej polky zakrúcala matka dieťa, ak išla po pôrode na vádzku, v polke niesli dieťa na krst alebo v nedeľu do kostola. V obci Turie nosili deti do kostola v nedeľu v plachte zo šifónu, nazývanej *pólka* s rozmermi 0,85×2,5m.

Na strednom Slovensku, konkrétne na Horehroní, bolo nosenie detí v plachte na chrbte považované za menej „elegantné“, preto vo sviatok alebo cestou do kostola nosili ženy deti radšej upevnené spredu na hrudi alebo na boku. V sviatočnej polke niesli zakrútené dieťa vždy vpred, nie na chrbte. V pracovnej polke nosili deti na chrbte do poľa aj inde do dediny. V poli sa polka priviazala na kolísku a dieťa sa do nej uložilo. Niekedy sa do poľa namiesto polky brával obrus, do ktorého sa dieťa uložilo (Horehronie). Nielen na Slovensku, ale i na Morave staršie dievčatá nosili mladších súrodencov, keď bolo treba pomáhať matke, alebo mali dieťa na starosti. Počas pracovných dní na prenášanie dieťaťa používali podlhovastý kus plátna, na Morave nazývaný tiež *chůvka* bez výzdoby, alebo len s drobnou výšivkou či strapcami na koncoch. Dievča si dalo dieťa do náručia a plachtu si niekoľkokrát otočila okolo pása.²²

Nosenie v plachte na krst a vádzka

Špeciálnou formou boli plachty a šatky, v ktorých sa deti nosili na krst. Plachty na nosenie detí na krst boli zdobené bohatou výšivkou, boli do nej votkávané farebné pásy alebo vzory, často boli na koncoch zdobené strapcami alebo čipkou. Výzdoba, podobne ako na plachtách, v ktorých sa nosilo jedlo šestonedielke do kúta alebo na svadbu, zdôrazňovala slávnostnú príležitosť, na ktorú sa používali. Často boli zdobené i ochrannými symbolmi.

Na Morave, konkrétne na Hanej, Hornácku, Valašsku a Slovácku zabaľovali dieťa pred cestou na krst do vyšivanej plachty, nazývanej *úvodnice*, *úvodní*, *křestní plachta*, čo je synonymum pre slovenskú *polku*. Bola to podobne ako na Slovensku podlhovastá plachta, bohato zdobená výšivkou, ochrannými symbolmi alebo

21 Informácie pochádzajú z dotazníkov EAS, porovnaj so štúdiou GUNDA, B.: *Ludový transport v Gemeri*, c. d., č. 3.

22 KRÍŽOVÁ, A.: *Obřadní plachty úvodnice a koutnice*. In: Doušek, R. – Drápala, D. (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno 2015, s. 100.

voškávanými vzormi, ktorú mala matka na sebe i počas svadobného obradu, prehodenu cez plecيا. Na Hornácku bola *úvodnice* zhotovená z ľanového plátna, uprostred mala našitú paličkovanú mriežku, okolo nej bolo žlté vyšívanie. Krstná matka mala plachtu prehodenu cez ramená a dieťa bolo do nej zabalené. Na Chodsku zavijala matka dieťa pred krstom do plachty nazývanej *poruštička*. Na Horehroní išla zdravá šestonedielka na vádzku spolu s pôrodnou babou, dieťa mala zabalené do *pouky*.

Čo sa týka regionálnych názvov pre podlhovastú plachtu na transport detí, pre Slovensko bolo typické veľmi rozdielne pomenovanie tej istej pomôcky. Všeobecne boli rozšírené na celom území termíny *hajtka*, *polka*, *odievačka*. Pre oblasť Liptova, Pohronia a severnú časť Ponitria je charakteristický názov *odívačka*, *odeda*, *oedza*, *odiedzka*. Termín *hajtka* sa vyskytuje na severovýchodnom Slovensku. Na území Spiša smerom na Gemer je typický termín *polka*, *pólka*, *puolka*, *pilka*. Na Honte a Novohrade sa nazývala *tataš*, *tatáška*.²³

Nosenie na chrbte v plachte a obruse

Na chrbte sa prenášali deti nielen v plachte, ale i v obruse či väčšej šatke. Väčšie deti sa posadili do plachty, ktorú si matka priviazala o svoje telo, pričom dieťa sedelo najčastejšie obkročmo na matkinom chrbte a matka ho plachtou opásala alebo takmer prekryla, prehodila si oba konce plachty cez plecيا, na prsiach prekrížila a pod pažami oba konce opäť previazala na chrbte pod zadkom dieťaťa. Väčšie deti sa nosili i v rozmerovo menšej plachte alebo šatke a to tak, že sa látka prevesila cez ramená, vpredu na prsiach uviazal uzol a dieťa pohodlne sedelo zavesené v plachte s nožičkami visiacimi von. Dôležité pri tomto spôsobe nosenia dieťaťa bolo, že matka mala obe ruky voľné na pracovné nástroje, jedlo, košík a pod. Ak musela matka pracovať na poli či na holiach pri sene, ktoré sa rozkladali v strmom teréne náročnom pre deti, a teda geografické podmienky boli náročné, brávali ich na chrbát i vo vyššom veku dieťaťa. Bežne matky nosili 1 až 5 ročné deti na chrbte v plachte, väčšie deti i bez nej.²⁴ Dieťa do veku dvoch rokov uväzovala matka na chrbát plachtou širokou približne 70 cm a dĺžou 200 cm a v rukách niesla náradie a potraviny. Ako uvádza Baran na príklade žien z Horehronia,²⁵ dieťa vážilo priemerne 10–15 kg, jedlo malo váhu i 6–12 kg. Okrem toho niesli ženy v rukách džbán s polievkou či vodou, mliekom, hrable, vidly, či kosu. Už 20 ročné ženy mávali preto z namáhavej práce zdravotné problémy, srdcové ťažkosti, dýchavičnosť, choroby nôh a kĺbov.

Väčšie deti sa často držali matky samé na chrbte, pričom ich matka podopierala striedavo jednou a druhou rukou. Prípadne si matka obe ruky zopla za chrbtom a podopierala dieťa pod zadočkom.

23 PARÍKOVÁ, M.: *Transport ľudskou silou*, c. d., s. 464.

24 BARAN, L.: *Způsob dopravy při senách na Horehroní*. Český lid 39, 1952, č. 3–4, s. 86.

25 Tamtiež, s. 86.

Nosenie detí v košoch

Ďalším spôsobom nosenia detí, priestorovo však menej rozšíreným, bolo nosenie detí v špeciálnych košoch na chrbte. Dieťa zavnuté do textílie bolo uložené v podlhovastom koši, ktorý si matka vyložila na chrbát za pomoci popruhov alebo plachty, do ktorej si kôš vložila. Tento spôsob bol na Slovensku zaznamenaný v rámci výskumu EAS v 41 lokalitách, ako aj vo dvoch lokalitách, sledovaných mimo atlasového projektu. Najintenzívnejšie je používanie takýchto košíkov doložené v regiónoch severného Slovenska – na Orave, Kysuciach, v Honte, severnom Liptove, na Gemeri. Na východnom Slovensku sa tento spôsob vyskytoval len sporadicky (v obciach Nálepko, Uhorná, Šarišské Dravce, Vyšný Klátov). V okolí Popradu, najmä v hornoliptovských dedinách Važec a Šuňava ho nazývali *koš na uku*, vo Východnej, Liptovských Sliachoch, Vyšnej Boci či Liptovskej Tepličke sa volal *dítatí, detský, d'etací košík*, obciach Hontu ho volali *hatikaš*, v obci Jabloňovce mal názov *bančiar*, v Domadiciach *chrbtový koš*, v Hrušove a okolí zase *košjar, košiar*, na Orave *kosolka* či *kosalka*. V Luborietke mali *chrbtový koš* a vo Vyšnom Klátove *košar* v *travnici*. Upletený bol zvyčajne z lieskových lubov.

Košíky zhotovovali košíkári z okolia Bardejova, boli prútené alebo lubové obdĺžnikového tvaru, vysoké približne 40–50 cm, dlhé 100–120 cm, s rovným pevným dnom, zvyčajne s dvoma ušami. Dieťa povité v perinke vložila matka do tohto pleteného koša, kôš uviazala do vyšívaného alebo vytkávaného obrusu. Koše sa celé vložili do plachty a tak upevnili na chrbát, alebo sa konce plachty prevliekli ušami košíka a tak sa niesli na chrbte.²⁶ Alebo ako uvádza J. Olejník v práci *Lud pod Tatrami*: vo Východnej, Važci či Šuňave, keď matka nemala kde dieťa nechať a musela odísť na pole, lúku či do lesa, vzala ho so sebou. Položila ho, predtým tuho zavité do perinky, do pleteného košíka a uviazala do obrusa bohato vytkávaného.²⁷

Zaznamenali sme i pomerne ojedinelý spôsob nosenia detí v plytkom oválnom košíku bez uší, ktorý sa upevnil popruhom v strede košíka po šírke a tak sa prehodil cez rameno, niesol sa na boku. Týmto spôsobom sa na južnej Morave nosili malé deti na poľné práce.

Raritou v tomto smere je bezpochyby nosenie detí v košoch na hlave. Na severnom pobreží Portugalska nosili ženy malé deti v košíkoch, nazývaných *canastra* na hlave.²⁸ Tento spôsob je v Európe ojedinelý a nebol zaznamenaný v odbornej literatúre ani v ikonografickom či fotografickom materiáli.

26 NOVÁKOVÁ, K.: *Tradičné spôsoby prepravy detí v Európe a podoby ich súčasnej revitalizácie*. *Etnologia Europae Centralis* 10, 2011, s. 59.

27 OLEJNÍK, J.: *Lud pod Tatrami*. Martin 1994.

28 DIAS, J.: *Wie Frauen in Portugal Lasten tragen*. In: Fenton, A. – Podolák, J. – Rasmussen, H. (eds): *Land Transport in Europe*, c. d., s. 110.

Záver

Nosenie detí v plachtách a obrusoch, dnes nazývaných „babyšatky“ a vakoch sa opäť vrátilo do života rodičov. Dnes však nosia deti i otcovia, čo v minulosti nebolo bežné. Deti sa týmto spôsobom nosia hlavne v mestách kvôli väčšej mobilite a predchádzaniu problémov s košíkmi pri cestovaní v dopravných prostriedkoch či v obchodoch; na vychádzky a túry do prírody, keď nosia deti zvyčajne otcovia, kvôli náročnosti terénu a vzdialenosti. Babyšatky a vaky tak ponúkajú pomerne pohodlnú alternatívu detských kočíkov.

Nosenie detí v šatkách sa stalo odrazom životného štýlu, otvorilo rodičom viac možností trávenia voľného času s malými deťmi v tesnom a intenzívnejšom kontakte. Vďaka propagácii týchto spôsobov nosenia detí v časopisoch a webe sa stáva čoraz populárnejší a nachádza si priaznivcov i medzi rodičmi, ktorí tomuto spôsobu transportu detí v minulosti nedôverovali.

Spôsoby nosenia a materiály na zhotovenie transportných pomôcok pre deti sa teda zmenili len čiastočne, skôr sa prispôbili aktuálnym potrebám moderných rodičov. Už sa nenosia deti na pole a do práce, ale rodičia ich nosia so sebou, aby s nimi intenzívnejšie trávil čas a mali ich neustále na očiach aj počas nákupov či výletov a aby sa dieťa cítilo bezpečnejšie a pohodlnejšie. Preto sa v súčasnosti deti nosia v šatkách a vakoch tak, ako ich nosili naše prababičky v plachtách, šatkách, loktušách či košíkoch.

Literatúra

- ANDEL, K. – MARKUŠ, M.: *Ludový transport na strednom Zemplíne*. Slovenský národopis 19, 1971, č. 3, s. 377–412.
- BARAN, L.: *Transport in Czechoslovakia as an Ethnological and Social Phenomenon*. In: Fenton, A. – Podolák, J. – Rasmussen, H. (eds): *Land Transport in Europe. Studies of Folklife 4*. Copenhagen 1973, s. 57–89.
- BARAN, L.: *Způsob dopravy při senách na Horehroní*. Český lid 39, 1952, č. 3–4, s. 85–88.
- BEDNÁRIK, R.: *Systém ľudového transportu*. Časopis MSS 41, 1950, č. 1, s. 4–16.
- DIAS, J.: *Wie die Männer in Portugal Lasten tragen*. In: *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen, 1971, s. 403–407.
- DIAS, J.: *Wie Frauen in Portugal Lasten tragen*. In: Fenton, A. – Podolák, J. – Rasmussen, H. (eds): *Land Transport in Europe. Studies of Folklife 4*. Copenhagen 1973, s. 109–120.
- FENTON, A. – PODOLÁK, J. – RASMUSSEN, H.: *Land Transport in Europe*. Copenhagen 1973.
- GOURHAN, A. L.: *L'homme et la Matière*. Paris 1943.

- GUNDA, B.: *Ludový transport v Gemeri*. Gemer, národopisné štúdie, 1978, č. 3., s. 133–176.
- JAKUBÍKOVÁ, K.: *Rodinné zvyky*. In: Michálek, J. (ed.): Gemer-Malohont. Martin 2011, s. 375–404.
- KŁODNICKI, Z.: *Transport mit Menschenkraft in den Polnischen Karpaten*. In: Paládi-Kovács, A. (ed.): Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa. Budapest 1981, s. 43–63.
- KŁODNICKI, Z.: *Reliktowe formy transportu nasobnego i ręcznego w kulturach ludowych środkowej Europy*. Dizertačná práca. Wrocław 1976.
- FROLEC, V. – HOLÝ, D. – JERÁBEK, R. (eds.): *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno 1966.
- KOVÁCS, L. K.: *A magyar népi közlekedés kutatása*. Budapest 1948.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Ludový odev*. In: Banícka dedina Žakarovce. Bratislava 1956, s. 326–435.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. (ed.): *Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vyvinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava 1990.
- KŘÍŽOVÁ, A.: *Obřadní plachty úvodnice a koutnice*. In: Doušek, R. – Drápala, D. (eds.): Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě. Brno 2015, s. 99–106.
- MASON, O. T.: *Primitive Travel and Transportation, Report of U.S. National Museum 1894–1896*. U.S. National Museum 1896.
- MOSZYŃSKI, K.: *Kultura ludowa Słowian. Tom I. Kultura materialna*. Warszawa 1967, s. 630–643.
- NAVRÁTILOVÁ, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.
- NOVÁKOVÁ, K.: *Tradičné spôsoby prepravy detí v Európe a podoby ich súčasnej revitalizácie*. *Etnologia Europae Centralis* 10, 2011, s. 55–64.
- OLEJNÍK, J.: *Lud pod Tatrami*. Martin 1994.
- PALÁDI-KOVÁCS, A.: *Einige Bemerkungen über Traggeräte der ungarischen Bauernschaft*. In: *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen 1971, s. 409–426.
- PALÁDI-KOVÁCS, A. (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest 1981.
- SZABADFALDI, J. – UJVÁRI, Z. (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen 1971.
- PAŘÍKOVÁ, M.: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*. Bratislava 1979.
- PAŘÍKOVÁ, M.: *Transport ľudskou silou*. *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 3, s. 449–470.
- PAŘÍKOVÁ, M. – PODOLÁK, J.: *Pol'nohospodárstvo a pastierstvo*. In: Michálek, J. (ed.): Gemer-Malohont. Martin 2011, s. 22–69.

- PODOLÁK, J.: *Pol'nohospodárstvo*. In: Banická dedina Žakarovce. Bratislava 1956, s. 63–121.
- SLAVKOVSKÝ, P.: *S nošou za industrializáciou krajiny*. Bratislava 2014.
- SMRČKA, A.: *Etnografický výzkum tradiční dopravy v českých a slovenských zemích – historie, současný stav a perspektivy*. Slovenský národopis 65, 2017, č. 1, s. 7–25.
- SOCHÁŇ, P.: *Význam plachty-prestieradla u slovenského ľudu*. ZMSS 22, 1930, č. 3, s. 78–84.
- TIMAFFY, L.: *Transport mit Menschenkraft in Szigetköz (Ungarn)*. In: Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa. Budapest 1981, s. 79–83.
- VÁCLAVÍK, A.: *Genese obřadních plachet, koutnice a úvodnice*. In: Sborník F. Wollmanovi k 70. Praha 1958, s. 482–529.
- ZELINOVÁ, H.: *Svadba*. In: Z ľudovej kultúry Turca. Martin 2004, s. 288–307.

Pramene

- Etnografický atlas Slovenska*, tematické dotazníky, otázka č. 52: Spôsoby transportu človekom, AT Ústav etnológie SAV, Bratislava.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Tropaeum_Traiani (prístupeno 10. 9. 2017).

Summary

Traditional Forms of Manpower Transport in Central Europe – the Ways to Carry Children

The essay explains Central-European traditional forms of manpower transport, in particular the ways to transport children. Carrying children using different transport aids has a long tradition and many common elements within the researched area, but we can also find many specific techniques and ways of carrying children as well as transport aids there. We can encounter regional archaisms and specifics there which make these ways of transport special. We focus on the oldest and most common transport mean – a wrap that – as a universal mean – served for carrying children until the mid-20th century. We record the ways of carrying children on mother's body – in front, on side or on back. The children used to be fixed in more ways as to their age, weight, and occasion to which they were transported (to the field, doctor's, baptism etc.). We have noticed a special way of carrying children in baskets on mother's back. Many of these described archaic ways are being revitalised, whereby original carrying techniques, and modern transport aids and materials are used. The essay summarizes results of long-term research and it compares them with

materials published in the ethnographic atlases of Slovakia (EAS) and Poland, as well as with Czech works.

Key words:

transport – conveyance – transport of children – wrap – basket

Zmiešané manželstvá (manželstvá s cudzincami) v kontexte súčasných migračných procesov na Slovensku

Mgr. Silvia Letavajová, Ph.D.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 NITRA (SK)
sletavajova@ukf.sk

Úvod

Zmiešané manželstvá sú vo vedeckom bádání, ale i v laickej verejnosti chápané ako vzťahy partnerov, ktorí pochádzajú z etnicky, nábožensky, rasovo, jazykovo, sociálne, kultúrne, lokálne či politicko-ekonomicky odlišných prostredí. Spoločným identifikujúcim znakom všetkých týchto prípadov je prekračovanie symbolických alebo reálnych geografických hraníc medzi skupinami. Tieto partnerstvá najčastejšie vznikajú ako následok priestorovej blízkosti a kontaktu s odlišnou skupinou alebo jej členmi. Objavujú sa v prípadoch bezprostredného susedstva odlišných skupín (kultúrne heterogénne prostredia, kontaktné zóny – pohraničie), podmieňuje ich migrácia obyvateľstva.

Cieľom štúdie je zistiť, akým spôsobom ovplyvňuje migračná skúsenosť jednotlivcov vznik zmiešaných manželstiev Slovákov s cudzincami. Bude nás zaujímať, aké sú podmienky a okolnosti uzavretia týchto manželstiev a aké sú integračné stratégie partnerov po ich usadení sa na Slovensku. V úvodnej časti textu sa pokúsime opísať kultúrno-historické determinanty, ktoré pravdepodobne ovplyvňujú vznik týchto manželstiev, charakterizujeme sobášne trhy,¹ fenomén zmiešaných manželstiev na Slovensku priblížime v kontexte dostupných štatistických údajov. Následne sa budeme venovať akulturačným procesom v bi-kultúrnom prostredí a v ich rámci najmä dvom významným prvkom a to komunikačnými stratégiami a integrácii partnera (cudzinca) na trhu práce. Tieto kontexty budeme sledovať prostredníctvom reflexií samotných aktérov takýchto partnerstiev, konkrétne zmiešaných manželstiev Sloveniek s manželmi pochádzajúcimi z Alžírsku, Tunisu a Egypta.²

1 Sobášne trhy chápeme ako priestory, v rámci ktorých dochádza k voľbe partnerov, a to podľa určitých zákonitostí. Je to priestor, kde sa stretávajú, vzájomne oceňujú a vytriedia páry, ktoré potenciálne smerujú k manželstvu. Pozri KALMIJN, M.: *Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends*. Annual Review of Sociology 24, 1998, s. 395–421.

2 Objektom nášho záujmu sú manželstvá s cudzincami (podľa legislatívy občanmi iných štátov). V prípade respondentov však nie je ich status cudzinca definitívny, nakoľko sa viazal alebo viaže na určité obdobie ich života. Niektorí z nich žijú na Slovensku viac rokov a bolo im udelené štátne občianstvo SR, iní sa o občianstvo usilujú alebo naopak, nejavia záujem oň slovenské úrady žiadať.

Teoretické východiská

Vzťahy medzi mobilitou, zmiešanými manželstvami a integračnými procesmi v majoritnej spoločnosti sú podmienené viacerými faktormi. Dôležitý je predovšetkým čas, kedy bolo manželstvo vzhľadom na migráciu uzavreté, ale i čas a priestor, v ktorom dochádzalo k socializácii jednotlivca, ktorý do zmiešaného manželstva vstupuje. Z tohto pohľadu je možné rozoznávať viacero typov manželstva, uzavretých: dlho pred migráciou, krátko pred migráciou, bezprostredne po migrácii alebo neskôr po migrácii. E. Kofman³ rozlišuje tri základné kategórie rodín:

1. Rodiny vzniknuté na základe zlučovania. Ide najmä o príchod rodinných príslušníkov – manželky, deti, rodičia, za primárnym migrantom (príklad utečencov).

2. Novoutvorené rodiny, ktoré vznikli migráciou s cieľom sobáša. Do tejto skupiny je možné zaradiť hlavne migrantov s legálnym pobytom (najčastejšie z druhej alebo ďalšej generácie), ktorí si priviedli zo zahraničia (najčastejšie z krajiny pôvodu) cudzinca s cieľom sobáša.

3. Migrácia celej rodiny.

Predkladanú klasifikáciu je logicky potrebné rozšíriť o kategóriu rodín, ktoré vznikajú manželstvom migranta s občanom hostiteľskej krajiny.

V zahraničnej vedeckej spisbe sú zmiešané manželstvá medzi domácim obyvateľstvom a migrantmi považované za určitý stupeň asimilácie alebo identifikátor integrácie migrantov a sociálnej dištancie medzi skupinami na danom území. Na americkom kontinente sa takýto pohľad uplatňoval predovšetkým v kontexte s európskou imigráciou, čiže manželstiev medzi Američanmi a cudzincami. V Európe sa ich výskum rozvíjal hlavne v tradičných imigrantských štátoch, akými sú Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko a Holandsko a spájal sa s príchodom migrantov z bývalých kolónií a s pracovnou migráciou od konca 2. svetovej vojny. Vznik zmiešaných manželstiev dávajú vedci do súvisu až s pokročilými alebo záverečnými fázami interakcie medzi novo prisťahovaným obyvateľstvom a domácou populáciou. Rýchlosť alebo komplexnosť asimilácie priamo závisí od intimity sociálneho kontaktu. Zmiešané manželstvá sú výrazom intímnych a hlbokých vzťahov medzi skupinami. Takéto chápanie zmiešaných manželstiev v sociálnych vedách má svoje počiatky napríklad v štúdiách R. E. Parka a E. Burgesa⁴ a ďalších sociológov Chicagskej školy alebo aj v práci M. Gordona⁵. D. Mendes,⁶ ktorý sa venoval zmiešaným manželstvám na Azorských ostrovoch, vníma uzatvorenie manželstva medzi migrantom a príslušníkom hostiteľskej kultúry za významný faktor sociálnej

3 KOFMAN, E.: *Family-Related Migration: a Critical Review of European Studies*. Journal of Ethnic and Migration Studies 30, 2004, č. 2, s. 243–262.

4 PARK, E. R. – BURGESS, E.: *Introduction to the science of sociology*. Chicago 1921, s. 736–738.

5 GORDON, M.: *Assimilation in American life*. New York 1964.

6 MENDES, D.: *Mobility and Exogamy: The New Challenges of Immigration in the Azores*. Asian Journal of Humanities and Social Studies 2, 2014, č. 1, s. 29–35.

a ekonomickej integrácie v hostiteľskej spoločnosti a ukazovateľ jeho socio-ekonomického aj kultúrneho napredovania. Napredovaním má na mysli socioekonomické benefity, ktoré takýto stav prináša jednotlivcovi v zmiešanom páre: migrant – občan hostiteľskej krajiny, a to v protiklade s párom, ktorý migrant vytvára s partnerom z vlastnej skupiny. Je pravdepodobné, že zmiešané manželstvo ovplyvňuje ekonomickú výkonnosť imigrantov, nakoľko domáci partneri im pomáhajú v jazykovej príprave, umožňujú prístup k určitým sieťam a celkovo napomáhajú v integrácii v hostiteľskej krajine. Zmiešané manželstvo tiež prispieva k zvýšenej produktivite a ekonomickému rastu migranta. Migranti, ktorí sa zosobášia s občanom hostiteľskej krajiny, získavajú na trhu práce vyššie výnosy, pretože sa vedľa lepšie prispôbiť aj zahraničným zvyklostiam a normám. Tento výber manželského partnera signalizuje inú akumuláciu ľudského kapitálu. Empirické výskumy zmiešaných manželstiev v Nemecku, ktoré realizoval O. Nottmeyer,⁷ naznačujú, že okamžité aj dlhodobé ekonomické efekty zmiešaného manželstva sú viditeľnejšie, ako v prípade manželstva s členom vlastnej skupiny alebo v prípade migranta, ktorý manželstvo vôbec neuzavrel. Zovšeobecňujúc je možné konštatovať, že zmiešané manželstvá fungujú ako signál zvýhodneného ekonomického postavenia. Tento proces je viditeľný hlavne v prípade, ak si migrant vezme za manželku ženu z hostiteľskej krajiny. V opačnom prípade, čiže ak si domáci vezme za manželku migrantku, tieto ekonomické benefity nie sú také zrejmé a jednoznačné.

Integračné procesy v hostiteľskej krajine sú silno ovplyvnené sociálnym prostredím, v ktorom jednotlivec vyrastá, ovplyvňuje ho tiež pohlavie a vek osoby v čase migrácie, najmä to, v akej kultúre dochádza k jeho socializácii. Na základe zistení viacerých výskumov⁸ je možné predpokladať, že migranti prichádzajúcich do hostiteľskej krajiny v detskom veku, sú menej socializovaní k normám a tradíciám krajiny pôvodu a naopak, sú náchylnejší výraznejšie participovať na novej kultúre, ako je to v prípade dospelých migrantov. Náchylnejšie k zmenám a teda ochotnejšie sa adaptovať a prispôbiť kultúre svojho manžela sú podľa nich ženy a to aj v prípade, ak ich manžel patrí k menšinovej kultúre.

Otázka zmiešaných manželstiev je v slovenskej a českej vedeckej spisbe zameraná predovšetkým na kontakt majoritného obyvateľstva s tradičnými etnickými alebo náboženskými minoritami, ktoré sú na tomto území dlhodobo prítomné. Spomedzi viacerých je možné spomenúť napríklad práce P. Šoltésa, M. Jakoubka a T. Hirtla, M. Kaľavského, J. Maja, A. B. Manna, L. Fónadovej a T. Katrňáka, E. Severovej,

7 NOTTMEYER, O.: *Wedding bells are ringing: Increasing rates of intermarriage in Germany*. Migration information source. Octobre 1, 2009, s. 17–19.

8 Tejto téme sa venovali napríklad práce: HAMEL, CH. – LHOMMEAU, B. – PAILHÉ, A. – SANTINELLI, E.: *Rencontre son conjoint dans un espace multiculturel et international*. Documents de travail 189, 2013, s. 1–42 alebo COLLET, B.: *Mixed couples in France. Statistical facts, definitions, and social reality*. Papers 97, 2012, č. 1, s. 61–77. VARRO, G.: *Sociologie de la mixité. De la mixité amoureuse aux mixités sociales et culturelles*. Paris 2003.

C. Polákovéj alebo S. Letavajovej.⁹ Teoretické aspekty interkultúrnej homogamie rozpracovali predovšetkým J. Gabura, E. Kráľová, I. Možný, B. Loučimová alebo T. Katrňák.¹⁰ Samostatné práce, ktoré sa venujú téme zmiešaných manželstiev s cudzincami sú zatiaľ len ojedinelé, prípadne sa tejto téme venujú okrajovo. Tento stav je prirodzený vzhľadom na nízky počet cudzincov, ale i na celkovo nízke počty zmiešaných manželstiev s cudzincami v našom kultúrnom prostredí. Patria k nim najmä štúdie B. Drápalovej a J. Jirouškovvej,¹¹ venované manželstvám s partnerom s moslimským vierovyznaním, ktoré sledujú ako súčasť integračných procesov cudzincov na našom území. S. Letavajová¹² vo svojich prácach analyzuje kultúrno-historické aspekty vývoja tohto fenoménu, sleduje štatistické údaje týkajúce sa

- 9 ŠOLTĚS, P.: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava 2009. JAKOUBEK, M. – HIRTIL, T. (eds.): *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu. Zborník vybraných výsledkov projektu*. Bratislava 2008. KALAVSKÁ, V. – KALAVSKÝ, M.: *K otázke zmiešaných manželstiev*. In: Kaľavský, M. (ed): *Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti*. Bratislava 1993, s. 124–144. MAJO, J.: *Slováci a Maďari v zmiešaných rodinách. Niekoľko postrehov o reprodukcii etnicít v kontaktnom priestore*. In: Andráško, I. – Ira, V. – Kallabová, E. (eds.): *Časovo-priestorové aspekty regionálnych štruktúr ČR a SR*. Bratislava 2011, s. 69–74. MANN, A. B.: *Výber manželského partnera u Cigánov-Rómov na Spiši (k problematike existencie „cigánskej skupiny“)*. Slovenský národopis 38, 1990, č. 1–2, s. 278–284. FÓNADOVÁ, L. – KATRŇÁK, T.: *Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012*. Sociologický časopis 52, 2016, č. 2, s. 157–178. KATRŇÁK, T.: *Spříznění volbou: Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Praha 2008. SEVEROVÁ, M.: *Smišená manželství romsko-česká jako (ne)problematická zkušenost*. Dizertačná práca. Masarykova universita, Fakulta sociálních studií. Brno 2007. POLÁKOVÁ, C.: *Spolužitie nábožensky zmiešaného dedinského spoločenstva na príklade obcí Okoč a Opatovský Sokolec*. Etnologické rozpravy 6, 1999, č. 1, s. 99–117. LETAVAJOVÁ, S.: *Lokálna endogamia a jej význam pri uzatváraní manželstiev v tradičnom ľudovom prostredí*. Etnologické rozpravy 22, 2015, č. 1, s. 114–128.
- 10 GABURA, J.: *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava 2012. KALAVSKÁ, V. – KALAVSKÝ, M.: *K otázke zmiešaných manželstiev*. In: Kaľavský, M. (ed): *Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti*. Bratislava 1993, s. 124–144. MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Praha 1999. LOUČIMOVA, B.: *Interkulturní partnerské vztahy*. In: Morgensternová, M. – Šulová, L.: *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha 2007, s. 101–113. KATRŇÁK, T.: *Spříznění volbou: Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*, c. d.
- 11 DRÁPALOVÁ, B. – KOLÁŘOVÁ, I.: *Manželství s cizincem (cizinkou) muslimského vyznání*. In: Uherek, Z. (ed.): *Integrace cizinců na území ČR*. Praha 2002, s. 215–256. JIROUŠKOVÁ, J.: *Integrace Afričanů a Afroameričanů na území České republiky*. Praha 2002.
- 12 LETAVAJOVÁ, S.: *Náboženská konverzia ako dôsledok globalizačných procesov*. In: Letavajová, S. (ed.) *Reflexia globalizácie v lokálnom spoločenstve*. Trnava 2006, s. 91–117. LETAVAJOVÁ, S.: *Re-interpretation of woman's personal and social identity as a result of marital preferences (case study of Slovak women married to muslims)*. International Journal of Multidisciplinary Thought 5, 2015, č. 2, s. 129–138. LETAVAJOVÁ, S.: *Zmiešané manželstvá ako príklad etno-kultúrnych aspektov migrácie cudzincov na Slovensko*. Etnologické rozpravy 10, 2007, č. 1, s. 25–43. LETAVAJOVÁ, S.: *Zmiešané manželstvá s cudzincami v kontexte štatistických údajov*. Kontexty kultúry a turizmu 10, 2017, č. 1 s. 37–46. LETAVAJOVÁ, S.: *Zmiešané manželstvá ako sociálna kategória*. In: Quære 2017, Reviewed Proceedings of th Interdisciplinary Scientific International Conference for PhD. students and assistants, Hradec Králové, 30. 5. – 2. 6. 2017. Hradec Králové 2017, CD-ROM, s. 522–531.

zmiešaných manželstiev Slovákov s cudzincami v poslednom desaťročí, na základe empirických výskumov opisuje partnerstvá Slovákov s moslimami, sleduje identitu žien, ktoré do takéhoto zväzku vstúpili, náboženskú konverziu, ale i názory majority na zmiešané manželstvá s cudzincami.

Manželstvá s cudzincami na Slovensku

Otázka zmiešaných manželstiev s cudzincami je podmienená možnosťou stretnúť potenciálneho partnera na území svojej krajiny alebo v zahraničí, je závislá od emigračnej aj imigračnej situácie, ale i od sociálnych charakteristík samotných migrantov. Skúsenosti Slovákov s prítomnosťou cudzincov na svojom území sú v porovnaní s inými európskymi krajinami menšie. Táto krajina bola v minulosti charakteristická najmä sociálnym vystaňovalctvom. Formovala ho dlhodobá uzavretosť pred cudzincami a migráciou v období socializmu. Nárast mobility smerom z krajiny aj do krajiny je zaznamenaný až po roku 1989 a najmä po vstupe Slovenska do EÚ v roku 2004.

Aktuálny podiel cudzincov na území Slovenska – 1,72%¹³ je hlboko pod priemerom, ktorý dosahuje cudzinecká populácia vo všetkých krajinách EÚ. Najväčší počet cudzincov je registrovaných zo susedných krajín – Českej republiky, Maďarska, Poľska, Rakúska a Ukrajiny. Početne významní sú aj migranti z Rumunska, Bulharska, Ruska a Srbska, ako i cudzinci z ázijských krajín, predovšetkým z Vietnamu, Číny, Kórejskej republiky a Thajska. Viac ako polovica všetkých cudzincov pochádza z krajín Európskej únie.¹⁴ Z hľadiska pohlavia prevládajú medzi cudzincami muži. Ich pomer voči ženám – cudzinkám je približne 60 %, v niektorých skupinách (napríklad Tunisko, Egypt) presahuje tento pomer 80 %. Podľa veku patria cudzinci na Slovensku predovšetkým do skupiny ľudí v mladom a strednom produktívnom veku. Podľa posledného cenzu v roku 2011¹⁵ patrila takmer polovica cudzincov do vekovej skupiny 15 až 45 rokov. Táto kategória zahŕňa osoby vo veku, keď si nachádzajú partnerov, vstupujú do manželstva, prípadne uzatvárajú ďalšie manželstvo. Z hľadiska štátnej príslušnosti mali najväčší podiel cudzincov v tomto veku štáty: Egypt (95,5%), India (93%), Tunisko (88,2%), Turecko (85,5%) a Rumunsko (83%). Z údajov štatistického úradu¹⁶ je tiež zrejmé, že k najčastejšie

13 Stav obyvateľstva k 30. 9. 2016. Štatistický úrad MV SR, <http://statistics.sk> (prístupeno 25. 10. 2016).

14 Úrad hraničnej a cudzineckej polície Policajného zboru SR – Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike za rok 2015. https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicka_a_cudzinecka_policia/rocniky/rok_2015/2015-rocenka-UHCP-SK.pdf (prístupeno 18. 10. 2016).

15 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Datacube, tabuľka č. HC24. Štatistický úrad MV SR. <http://datacube.statistics.sk/SODB/TM1WebLogin.aspx> (prístupeno 24. 11. 2016).

16 Obyvateľstvo a migrácia. Pramenné dielo – Migrácie, roky 2013–2016, tabuľka č. H4. Štatistický úrad MV SR.

uvádzaným dôvodom prisťahovalectva na Slovensko patrí práve zlučovanie rodiny a príchod za rodinnými príslušníkmi. V rokoch 2013 až 2016 uviedlo tento dôvod viac ako 45,4% prisťahovaných, sobáš ako dôvod uviedlo 2,1% prisťahovaných.

Keďže predmetom záujmu nášho výskumu boli najmä partnerstvá slovensko-egyptské, alžírské a tuniské, stručne charakterizujeme cudzincov týchto krajín pôvodu. Podľa údajov cudzineckej a hraničnej polície bolo k decembru 2016 na Slovensku evidovaných 278 štátnych občanov Egypta, 142 občanov Tuniska a 74 občanov Alžírsku s platným pobytom. Pri sčítaní obyvateľstva (2011) je toto obyvateľstvo evidované nielen podľa štátnej príslušnosti, ale aj podľa krajiny narodenia. Podľa údajov z roku 2011 sa na Slovensku nahádzalo 104 osôb, ktoré sa narodili v Egypte (z toho 99 mužov a 5 žien) a 62 osôb s egyptským štátnym občianstvom (z toho 61 mužov a 1 žena). Počet osôb, narodených v Alžírsku sa vyšplhal na 60 (z nich 47 mužov a 13 žien) a počet osôb s alžírskym štátnym občianstvom bol v tomto roku 21 (z toho 19 mužov a 1 žena). Úrady evidovali tiež 82 osôb, ktoré sa narodili v Tunisku (z toho 74 mužov a 8 žien) a 59 osôb s týmto štátnym občianstvom (z toho 56 mužov a 3 ženy). Spomedzi osôb, narodených v týchto troch krajinách mali vysokú prevahu muži nad ženami (najvýraznejšie u Egyptanov). Prevládali osoby s najvyšším dosiahnutým vzdelaním vysokoškolským alebo stredoškolským s maturitou a osoby zamestnané. Z hľadiska rodinného stavu je možné konštatovať, že približne 2/3 z nich bolo vydatých alebo ženatých. V manželskom páre žilo 37% osôb narodených v Egypte, 45% osôb narodených v Alžírsku a 45,1% osôb narodených v Tunisku. Rovnako silná bola aj kategória osôb, ktoré netvorí základ rodiny (Egypt 45,2%, Alžírsko 28,3% a Tunisko 37,8%) a eventuálne sa ešte len budú na sobášnych trhoch zúčastňovať.

Z pohľadu opačných migračných tokov (emigrácia) je zrejmé, že v súčasnosti odchádzajú zo Slovenska predovšetkým ľudia v mladom a strednom veku, v miernej prevahe ženy nad mužmi, ľudia so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním a častejšie ľudia slobodní. Tieto atribúty takisto zvyšujú pravdepodobnosť ich účasti na sobášnych trhoch mimo slovenského územia a vznik zmiešaných manželstiev. Štatistické údaje tiež vypovedajú, že jedným z najčastejšie uvádzaných dôvodov, prečo sa Slováci z krajiny v posledných rokoch vysťahovávajú, je okrem práce nasledovanie rodinného príslušníka alebo sobáš. Slováci migrujú predovšetkým do Českej republiky a jednoznačnou „dvojkou“ sa po tejto tradičnej destinácii stalo Spojené kráľovstvo a to v súvislosti s otvorením jeho pracovného trhu. Okrem toho sa Slováci sťahujú najmä do Írska, Nemecka a Rakúska. Početne významné sú aj krajiny ako Švajčiarsko, Maďarsko, USA, Kanada a Taliansko.¹⁷

Významným typom krátkodobých mobilit Slovákov v súčasnosti, ktorý bezprostredne súvisí so vznikom zmiešaných manželstiev s cudzincami, je turizmus. Na základe štatistických údajov Slovenskej asociácie cestovných kancelárií a cestovných

17 Tamtiež.

agentúr¹⁸ je možné sledovať, že v posledných piatich rokoch sú najvyhľadávanejšími cestovnými destináciami slovenských turistov najmä Chorvátsko, Turecko, Grécko, Bulharsko a Taliansko. Do prvej desiatky sa však radia aj severoafrické štáty Egypt a Tunisko. Popularita Egypta bola silná najmä v roku 2010, keď sa stal 2. najnavštevovanejšou krajinou. Tunisko sa podľa počtov slovenských turistov zvyčajne umiestňuje na 6. až 10. mieste (najnavštevovanejšie bolo v roku 2009). Tieto destinácie sú atraktívne z hľadiska pasívnej, ale i aktívnej dovolenky, a to pre rodiny i jednotlivcov. Z pohľadu nami sledovanej témy je dôležitý tiež rozvoj fenoménu cestovania tzv. single alebo cestovania samotných žien (priateľiek, kolegýň, príbuzných...), ktoré sa po vzore západných krajín udomácnilo aj v našom kultúrnom prostredí.

Ak by sme mali charakterizovať reálne uzavreté manželstvá Slovákov s cudzincami, je možné povedať, že Slováci sú pomerne rezervovaní a ako partnerov uprednostňujú obyvateľov vlastnej krajiny. Podľa údajov Eurostatu¹⁹ vykazuje Slovensko spolu s Rumunskom, Bulharskom, Poľskom a Maďarskom najsilnejšie endogamné tendencie. Naopak, najvyššie počty manželstiev s osobami iného štátneho občianstva trvalo zaznamenáva Luxembursko, Malta a Švajčiarsko, po ktorých nasledujú Estónsko, Lotyšsko, Holandsko, Francúzsko a Nemecko. Podiel sobášov s cudzincami na celkovej sobášnosti občanov Českej republiky je necelých 5%. V rokoch 2012 až 2015 uzavreli Slováci celkovo 2,8% až 3,0% sobášov s cudzincami. Približne 60% z nich bolo uzavretých s partnermi z krajín EÚ s výnimkou Slovenska. Podľa G. Lanzieriho²⁰ je nízky počet zmiešaných manželstiev s cudzincami dôsledkom práve nízkeho počtu cudzincov v krajine.

Údaje slovenského štatistického úradu o manželstvách s cudzincami sú prístupné až od roku 2008.²¹ Podiel mužov a žien, ktorí vstupujú do manželstva s cudzincami, je podľa nich v porovnaní s ostatnými európskymi krajinami nízky a pomerne stabilný. Je však zrejmé, že slovenskí muži uzatvárajú manželstvo s cudzinkami menej často ako slovenské ženy s cudzincami. Odlišné stratégie u žien a mužov zaznamenávame aj v prípade pôvodu partnerov. Slovenské ženy uzavreli v rokoch 2008 až 2015 manželstvo s cudzincom približne 4-krát častejšie ako slovenskí muži s cudzinkami. Spomedzi cudziniiek si muži vybrali za manželky predovšetkým Európanky (82% všetkých manželstiev s cudzinkami). Približne 37% zo všetkých sobášov s cudzinkami uzavreli so ženami s českým občianstvom, nasledujú sobáše so ženami z Ukrajiny (11,3% zo všetkých sobášov s cudzinkami), Poľska

18 Spracované podľa: Slovenská asociácia cestovných kancelárií a cestovných agentúr. Štatistika.

19 Sobáše občanov SR s nevestami a ženichmi podľa ich štátneho občianstva a krajiny narodenia. Eurostat.

20 LANZIERI, G.: *Mergin populations. A look at marriages with foreign-born persons in European countries. Population and social conditions.* Eurostat. Statistics in focus 29, 2012, s. 1–3.

21 Obyvateľstvo a migrácia. Pramenné dielo – Sobáše, roky 2014–2016, tabuľka: H23, Sobáše podľa štátneho občianstva partnerov, Štatistický úrad SR. <http://statistics.sk>. (prístupeno 15. 4. 2016).

a Maďarska a mimo európskeho priestoru z Ruska. Zo štátov EÚ 15 sa slovenskí muži sobášia s partnerkami len v menšej miere (3,7% zo sobášov mužov s cudzinkami). Podiel Afričaniek na celkovom počte sobášov s cudzinkami je 1,8%, podiel Američaniek 7,23%. Počet sobášov s partnerkami z ázijských štátov je výraznejší a predstavuje 11,2%. Slovenky sa pri voľbe manžela v skúmanom období sústredili taktiež hlavne na Európanov (81,2% manželstiev s cudzincami). Viac ako 25,3% sobášov žien so všetkými cudzincami uzatvárajú práve s Čechmi. Pomerne silné zastúpenie medzi ženichmi slovenských žien majú partneri z krajín EÚ 15, ktorí tvorili viac ako 25,9% zo všetkých manželstiev žien s cudzincami. Zo západoeurópskych krajín sú v celom sledovanom období najvýraznejšie skupiny ženichov zo Spojeného kráľovstva, Nemecka, Rakúska a Talianska, po ktorých nasledujú muži z Maďarska, Poľska a Švajčiarska. Počet partnerov z Ukrajiny (krajiny, ktorá bola v prípade manželských preferencií slovenských žien na prvom mieste) je nízky (0,7% zo sobášov žien s cudzincami). Pomerne vyrovnaný je aj pomer sobášov slovenských žien s mužmi cudzincami z Ameriky (5,9% zo všetkých sobášov žien s cudzincami), Ázie (5,4%) a Afriky (4,9%). Počet manželstiev, ktoré uzavreli slovenské ženy s mužmi pochádzajúcimi z afrického kontinentu je viac ako 12-krát väčší ako u slovenských mužov so ženami z afrického kontinentu. U slovenských žien je častejšie nachádzanie partnerov predovšetkým z blízokych krajín, ďalej z ekonomicky vyspelých krajín Európy a predovšetkým zo západnej Európy.

Presné počty sobášov, ktoré uzavreli slovenskí štátni občania s manželmi egyptského, tuniského alebo alžírskoho občianstva za celé obdobie od roku 2008 nie je možné zistiť, nakoľko sú uvádzané len celkové sumárne počty pre celý africký kontinent. Konkrétne africké krajiny v tabuľkách figurujú až od roku 2014. Podľa týchto údajov uzavreli slovenské ženy za roky 2014–2016 sobáš s občanom z Alžírka celkovo 47-krát, z Tuniska 75-krát a z Egypta 89-krát. Slovenskí muži si v týchto 3 rokoch vzali partnerky len ojedinele (z Tuniska 2-krát, Alžírka 2-krát, z Egypta 3-krát).²² Tieto tendencie sú celkom prirodzené, najmä vzhľadom na výrazne mužskú migráciu z týchto krajín smerom do Európy, vek a rodinný stav migrantov, ale i kultúrne špecifiká týchto krajín. Jedným z najdôležitejších kultúrnych pilierov týchto krajín je islamské náboženstvo, ktoré obmedzuje výber manžela pre moslimskú ženu na partnera toho istého náboženstva a pre moslimského muža na partnerku moslimského, kresťanského alebo židovského náboženstva.

Manželstvá Sloveniek s Afričanmi

Podklady k tejto časti sme získali empirickým výskumom uskutočneným metódou hĺbkových rozhovorov. Rozhovory na základe štandardizovaného dotazníka

²² Obyvateľstvo a migrácia. Pramenné dielo – Sobáše, roky 2014–2016, tabuľka č. H23, Sobáše podľa štátneho občianstva partnerov. Štatistický úrad MV SR, <http://statistics.sk>. (prístupeno 15. 4. 2017).

sme realizovali s 25 respondentmi, ktorí žijú alebo žili v zmiešanom manželstve Slovenka – Tunisian, Alžírčan, Egypt'an.²³ Ďalšou z metód, ktoré sme uplatnili, bolo nezúčastnené a zúčastnené pozorovanie v rodinnom prostredí respondentov alebo pri aktivitách, ktoré si respondenti vytvárali v rámci neformálnych priateľských skupín.

Výber manželského partnera je priamo podmienený časom, priestorom, príležitosťami a okolnosťami zoznámenia sa s ním. Veľmi dôležitou sa v tejto súvislosti javí predovšetkým možnosť vzájomnej interakcie, priestorová blízkosť a celkovo pravdepodobnosť samotného stretnutia. Z výpovedí našich respondentov je zrejmé, že najčastejšími spôsobmi a prostrediami, kde došlo k prvému stretnutiu s partnerom, patria najčastejšie:

1. zoznámenie sa počas dovolenkového pobytu ženy v krajine pôvodu manžela (10 prípadov),
2. zoznámenie sa na internete (5 prípadov),
3. zoznámenie sa počas študijného alebo pracovného pobytu oboch partnerov mimo svojej krajiny (3 prípady),
4. zoznámenie sa na Slovensku (1 prípad).

V prípade našich respondentov podporil možnosti zoznámenia práve cestovný ruch. So svojimi partnermi sa stretli najmä v turistických centrách. Najfrekventovanejším modelom v týchto prípadoch bolo, že partnerka za priateľom vycestovala niekoľkokrát a v tejto krajine spolu uzavreli aj sobáš. Na jeho základe požiadali o uznanie sobáša na osobitnej matrike MV SR a následne o udelenie trvalého pobytu na Slovensku s cieľom zlúčenia rodiny. Pre väčšinu mužov v týchto manželstvách bolo vycestovanie na Slovensko po sobáši prvou migračnou skúsenosťou do zahraničia. *„Spoznali sme sa v Egypte a sem som prišiel ako manžel Slovenky. Ona sa rozhodla, že lepšie bude pre nás. Normálne by som neprišiel, mal som sa tam dobre, mal som robotu, čokoľvek som potreboval, som mal.“* *„On odišiel z domu od 17 rokov. Bol s cudzincami, ale nie do zahraničia, toto bolo prvýkrát.“* Zoznámenie sa s partnerom prostredníctvom virtuálnych médií inicioval podľa výpovedí žien najmä ich záujem o zdokonalenie sa v anglickom jazyku, ale i záujem o arabský jazyk a arabskú kultúru. *„Keď som chcela ísť do Anglicka, cvičila som si cez skype angličtinu s rôznymi ľuďmi a on bol medzi nimi. Tak sme sa zoznámili.“* Zoznámenie sa s partnerom na domácom sobášnom trhu alebo v inej tretej krajine je najčastejšie podmienené dlhodobjšími pracovnými zahraničnými skúsenosťami partnerov v jednej alebo viacerých krajinách.

23 Z nich 6 žien a 6 mužov tvoria medzi sebou páry (3 slovensko-egyptské, 2 slovensko-alžírské a 1 slovensko-tuniský) a ďalším respondentmi sú: 8 Slovincov a 5 mužov (2 pôvodom z Alžírka, 2 z Egypta a 1 z Tuniska). Respondenti pochádzajú z viacerých slovenských miest – Galanta, Bratislava, Prievidza, Tmava, Pezinok, Nitra, Košice, Topoľčany. Vek respondentiek sa pohyboval od 23 rokov do 48 a vek mužov od 29 do 44 rokov. 2 respondentky sa v týchto manželstvách rozviedli, ostatné manželstvá trvajú. Priemerná dĺžka trvania manželstiev respondentov je cca 8 rokov. Respondentov sme získavali najmä metódou odporúčani (tzv. snow ball). Ich priame výpovede uvádzame v texte kurzívou.

Keďže partneri pochádzajú z rôznych kultúrnych prostredí, je prirodzené, že si vzhľadom na väzby s krajinou pôvodu a svoje možnosti (pracovné, finančné) vytvorili vlastné rezidenčné stratégie. S výnimkou jedného páru si respondenti napokon zvolili za krajinu svojho pobytu Slovensko, čiže krajinu, kde trávajú najviac času a majú v nej obaja regulárny pobyt. Za príbuznými manžela odchádzajú na krátke dovolenkové pobyty, prípadne tam sporadicky trávajú niekoľko mesiacov v roku. Len dve rodiny žili v krajine manžela v minulosti dlhšie obdobie alebo niekoľko rokov. Z výpovedí respondentov vyplýva, že muži z týchto manželstiev prišli na Slovensko ako dospelé osoby (vo veku 20 až 37 rokov) a k ich socializácii a vzdelávaniu došlo v krajine ich pôvodu.²⁴ Väčšina z nich prišla na Slovensko bezprostredne po uzavretí manželstva so slovenskou partnerkou. Tieto faktory ovplyvňujú celkové fungovanie jednotlivcov v partnerstve, ich rodinný život ale i spôsob integrácie a akulturácie v rámci bi-kultúrneho rodinného prostredia a majoritného spoločenstva. V nasledujúcej časti sa budeme venovať dvom vybraným oblastiam, kde je možné tieto procesy sledovať – uplatnenie na trhu práce a komunikačné stratégie. Všetci respondenti, ktorí boli objektom nášho výskumu, majú stredoškolské alebo vysokoškolské vzdelanie. Toto vzdelanie získali v krajinách svojho pôvodu. Pred sobášom všetci pracovali. Väčšina mužov bola zamestnaná v oblasti turizmu a služieb, ostatní v oblasti športu alebo IT technológií. Takmer všetci muži (s výnimkou 3, ktorí už pracovali na Slovensku, v Rakúsku alebo nadnárodnej spoločnosti) si po príchode na Slovensko hľadať nové zamestnanie. Ich počiatočné neúspechy a neschopnosť nájsť si prácu spôsobovala u mnohých frustráciu, nespokojnosť a konflikty v rodine. Ako sami deklarovali, podľa tradície ich krajiny bolo ich povinnosťou nájsť si prácu a starať sa o rodinné príjmy ako hlava rodiny. *„Nevedel som slovenčinu, nemal som prácu, bol som sklamaný. Nemal som žiadnych priateľov kvôli jazyku, mal som bloky. Tak som sa začal učiť slovenčinu. Začal som robiť s jedlom a potravínami, nikdy v mojom živote som to nerobil, nikdy v živote som nebol v kuchyni predtým.“* Podľa zvykov v krajine pôvodu manželov nie je manželka povinná starať sa o príjmy a to, či sa zamestná, by malo byť len jej voľbou. Z sledovaných rodín sa však o finančné zabezpečenie starali v počiatočnom období spoločného života na Slovensku najmä manželky. Okrem neznalosti slovenského jazyka a neznalosti práce, ktorú mali zastávať, bola jednou z ďalších prekážok zamestnania manželov tiež latentná alebo otvorená diskriminácia zamestnávateľov kvôli ich pôvodu. Išlo o práve založené rodiny a viaceré z nich krátko po príchode čakali dieťa. Dva z týchto párov vyriešili situáciu tak, že muž ostal s dieťaťom na materskej dovolenke a o príjmy sa naďalej starala manželka. *„Bol na materskej s ňou (dcérou)*

24 Tento fakt zrejme súvisí aj s tým, že na Slovensku sú zmiešané manželstvá s cudzincami alebo rodiny oboch partnerov – cudzincov z týchto geografických oblastí pomerne novou záležitosťou. Mnohí z nich ešte nemajú deti alebo majú nedospelé deti, ktoré budú na sobášny trh vstupovať až o niekoľko rokov a pravdepodobne už ako slovenskí občania.

a spolu rozprávali, hopkali. On všetko rozprával v zdobnelinách. Doteraz rozpráva v zdobnelinách. Po troch rokoch išiel robiť. “ To, že manžel ostane na materskej dovolenke, je v krajine pôvodu manžela spoločensky neprijateľné a preto museli svoju pozíciu obhajovať a vysvetľovať pred príbuznými. Všetci muži si postupne našli zamestnanie, spočiatku na nižších pracovných pozíciách, ako zastávali v rodnej krajine (najmä vo výrobe), neskôr s adekvátnejším pracovným zaradením. Pri hľadaní práce im pomáhali predovšetkým partnerky a ich príbuzní, ktorí im v tomto zmysle poskytovali svoj kultúrny, sociálny a spoločenský kapitál a kompetencie – znalosti prostredia, osobné kontakty, jazykové znalosti, schopnosť využívať internet. „*Moja manželka mi pomohla. Hneď som začal pracovať.*“ Neskôr si prácu nachádzali aj prostredníctvom sietí s krajanmi, s ktorými sa zoznámili na Slovensku. Niektorí z nich prevádzkovali alebo pracovali napríklad v predajniach *kebabov* alebo orientálnych potravín. V súčasnosti sú všetci muži zamestnaní, viacerí pracujú v oblastiach alebo na pozíciách, porovnateľných alebo lepších, v akých sa uplatňovali pred príchodom na Slovensko. Využívajú znalosť cudzích jazykov, pracujú v turizme, doprave, obchode a službách, športe, IT technológiách. Ich manželky pracujú alebo sú na materskej dovolenke, s výnimkou jednej respondentky, ktorá je v domácnosti zo zdravotných dôvodov. Pozitívny vývoj, čiže uplatnenie cudzincov na trhu práce v host'ujúcej krajine, indikuje samozrejme aj dĺžka pobytu v hostiteľskej krajine. Naopak, neschopnosť nájsť si zamestnanie a finančne zabezpečiť novovzniknutú rodinu, je jednou najčastejšie z uvádzaných príčin rozchodu partnerstva.

Keďže partneri v zmiešanom manželstve pochádzajú z rôznych kultúrnych a jazykových prostredí, je výber jazyka a komunikačné stratégie v ich rodinných prostrediach ale i v kontakte s ostatnými (príbuznými, krajanmi, inými cudzincami, majoritou) významným etnoidentifikačným prvkom a zároveň prejavom integračných tendencií. U partnerov a detí v zmiešanej rodine je preto potrebné sledovať predovšetkým intenzitu a spôsob praktizovania jazyka – materinského jazyka, jazyka hostiteľskej krajiny, ale i ďalšieho alebo ďalších jazykov (bilingvizmus, multilingvizmus).²⁵ Okrem praktického používania jazyka a stupňa jeho ovládania sa záujem lingvistov, ale i ďalších sociálnych vedcov sústreďuje tiež na komunikačné situácie, udalosti a akty, pri ktorých je jazyk dôležitý alebo naopak, na témy naratívov a rodinných diskusií, na neverbálne komunikačné prejavy (gestá, mimika) alebo uplatňovanie dominancie v komunikácii. V rámci rodinného prostredia sme u respondentov zaznamenali existenciu viacerých vzorov komunikácie, ktoré vo svojej práci klasifikuje E. Novianti.²⁶

25 LE GALL, J.: *Transmission identitaire et mariages mixtes: recension des écrits*. Document de travail. Montréal 2004.

26 NOVIANTI, E.: *Family communication in mixed-marriage between Sudanese and Minangkabaru*. The international Journal of Social Science 18, 2013, č. 1, s. 33–40.

- a) Jednosmerné nastavenie – jeden z páru prijal jazyk partnera, najčastejšie jazyk partnera, v krajine ktorého sa usídlili. Tento jazyk sa stáva dominantný a často jediný.
- b) Používanie iného jazyka – partneri používajú jazyk, ktorý pre ani jedného z nich nie je materský. Najčastejšie je to tzv. svetový jazyk.
- c) Alternatívne nastavenie – každý partner trvá na používaní svojho jazyka a k svojmu jazyku vedie aj dieťa, ktoré ovláda materinský jazyk oboch rodičov (bilingvizmus).
- d) Stred kompromis – partneri používajú svoj materinský jazyk, avšak existujú situácie, kde sa partneri a následne aj ich deti dohodnú na používaní jedného jazyka. Podobný kompromis nachádzajú aj v spoločných formách správania sa.
- e) Miešanie – na základe oboch kultúr a jazykov dochádza k vzniku jedného zmiešaného modelu, ktorý funguje v rodine navzdory tomu, že v každodennom živote prináša rôzne situácie (*trapasy*).

Z naratívov respondentov je zrejme, že komunikačné stratégie ich rodín sú podmienené viacerými faktormi. Podstatná je znalosť jazykov respondentov pred zoznámením sa s budúcim manželom, vzdelanie, komunikačný jazyk v práci, možnosti páru vycestovať a tráviť dlhší čas v krajine pôvodu partnera, dĺžka pobytu na Slovensku, či prítomnosť detí v rodine a ich vek. Všetci muži v nami sledovaných partnerstvách poznali a používali na pomerne dobrej úrovni jeden a viacero svetových jazykov (angličtina, francúzština, španielčina, nemčina), nakoľko pracovali v oblasti turizmu, medzinárodných vzťahov alebo informačných technológií. Aj napriek tomu, že komunikačné schopnosti partnerky v tomto jazyku boli na rôznej úrovni, stal sa tento tretí jazyk (najčastejšie angličtina) dorozumievacím jazykom páru bezprostredne pri zoznámení a v počiatočnom období ich partnerského života. „*My sme sa nevedeli dohovoriť. Ja som nevedela slovo po francúzsky. Môj muž ma oslovil, stále niečo rozprával, ale ja som mu nerozumela. Sme sa rozprávali tak, že sme si kreslili na papieriky servítkové. Potom som sa vrátila a prihlásila na francúzštinu.*“ Z 19 partnerstiev, ktoré sa na výskume zúčastnili, 9 párov pri angličtine zotrvalo doteraz (aj po niekoľkých rokoch pobytu na Slovensku) a to predovšetkým v prípadoch, ak angličtinu ovládajú obaja partneri na veľmi dobrej úrovni a tento jazyk je aj pracovným jazykom partnera. Výlučné používanie slovenčiny medzi partnermi v súčasnosti sme zaznamenali v 6 prípadoch. V 1 prípade komunikujú partneri po arabsky (pár žil aj so svojimi deťmi niekoľko rokov v krajine manžela). Komunikácia v akomsi vlastnom jazyku, ktorý vznikol miešaním slovenského, anglického a arabského jazyka bola typické pre 3 páry. V praxi ide predovšetkým o používanie nových slov, slovných spojení alebo významov, ktoré vzniknú spojením oboch jazykov partnerov alebo aj ďalších jazykov. Tomuto jazyku alebo slovným spojeniam častokrát rozumejú len samotní aktéri komunikácie. „*Najskôr*

po anglicky a stále neviem sa preorientovať na slovenčinu. Vedíme trojjazyčnú domácnosť. Ja s deťmi po slovensky, s ním po anglicky a on s deťmi po arabsky. Deti všetko rozumejú aj rozprávajú. My dvaja len po anglicky, ale on rozumie po slovensky. Polku vety niekedy povieme po anglicky a dve slová k tomu po slovensky.“ Pomerne jednoznačnejšie stratégie sú respondentmi používané vo vzťahu k vlastným deťom (13 z 19 párov má potomkov). Všetky matky komunikujú so svojimi deťmi po slovensky. Otcovia sa rozprávajú s deťmi najčastejšie po arabsky (11 prípadov) a to aj vtedy, keď s manželkou hovoria po anglicky alebo po slovensky, v 2 prípadoch sa rozprávajú muži s manželkami aj s deťmi po slovensky. Najčastejší vzor je teda alternatívne nastavenie komunikácie:

manžel ↔ manželka (angličtina)

matka ↔ deti (slovenčina)

otec ↔ deti (arabčina)

Aj napriek tomu, že deti v týchto rodinách sú malé a ich jazykové kompetencie sa ešte len rozvíjajú, je predpoklad, že ich výchova bude bilingválna. V prípade, že ich rezidenčnou krajinou bude naďalej Slovensko, stane sa dominantným jazykom ich komunikácie slovenčina. Túto tendenciu podopierajú viaceré výskumy jazykových dominancií v zmiešaných rodinách. Podľa G. Varro²⁷ je jedným z najzákladnejších sociolingvistických zistení fakt, že akýkoľvek je jazyk rodičov, jazykom detí sa stáva najmä jazyk krajiny, kde sa rodina usádza. Tento jazyk býva v súvislosti s praktickým životom označovaný aj ako jazyk ulice alebo jazyk médií.

Záver

Ako vypovedajú štatistické údaje, počet zmiešaných manželstiev s cudzincami na Slovensku je stále nízky. Naše zistenia ukazujú, že ich vznik je podmienený predovšetkým uzavretosťou krajiny v minulosti a nízkym počtom cudzincov na našom území, úzko súvisí najmä s novodobými migračnými procesmi, dlhodobým (práca, štúdium) alebo krátkodobým (dovolenkové pobyty) vystaňovalctvom Slovákov do zahraničia. Možnosti zoznámiť sa s partnerom s cudzím občianstvom v súčasnosti výrazne rozširuje i virtuálna internetová komunikácia.

Spôsob a mieru začlenenia v krajine jedného z partnerov, v našom prípade Slovenska, je závislý od individuálnych migračných skúseností aktérov (prvé vycestovanie mimo krajinu svojho pôvodu po sobáší, dlhodobý pobyt v inej krajine pred sobášom, práca v oblasti turizmu). Jedným z viacerých momentov, kde je možné akulturačné snahy sledovať, je začleňovanie cudzinca – partnera z hostiteľskej krajiny na trhu práce ale i partnerské a rodinné komunikačné stratégie aktérov týchto vzťahov. Ako významná sa v tejto súvislosti ukazuje predovšetkým pomoc zo strany

27 VARRO, G.: *Sociologie de la mixité. De la mixité amoureuse aux mixités sociales et culturelles*. Paris 2003.

partnerky – Slovenky, ktorá poskytuje svojmu manželovi vlastný kultúrny aj sociálny kapitál. Predpokladáme, že v budúcnosti vzhľadom na postupne sa zvyšujúci počet cudzincov na našom území, vzrastie aj úloha sociálnych sietí, vytváraných samotnými cudzincami alebo migrantmi, usadenými v hostiteľskej krajine. Aj v oblasti komunikačných modelov, uplatňovaných v tomto prostredí, zaznamenávame určité posuny, ktoré súvisia s postupnou akulturáciou. V počiatočnom období partneri pri komunikácii používali takmer výlučne tretí jazyk (predovšetkým angličtinu), pričom viacerí pri ňom zostávajú aj s odstupom niekoľkých rokov. S príchodom detí do rodiny sa komunikačné vzorce rozširujú. Najčastejším modelom je komunikácia partnerov v anglickom jazyku a komunikácia každého z rodičov s deťmi v ich rodnom jazyku a teda rozvoj bilingválnych kompetencií potomkov. Keďže naši respondenti žijú na Slovensku najčastejšie len niekoľko rokov, predpokladáme, že aj tieto jazykové kompetencie sa budú zrejme vyvíjať a meniť smerom k výlučnejšiemu používaniu slovenského jazyka.

Literatúra

- COLLET, B.: *Mixed couples in France. Statistical facts, definitions, and social reality*. Papers 97, 2012, č. 1, s. 61–77.
- DRÁPALOVÁ, B. – KOLÁŘOVÁ, I.: *Manželství s cizincem (cizinkou) muslimského vyznání*. In: Uherek, Z. (ed.): *Integrace cizinců na území ČR*. Praha 2002, s. 215–256.
- FÓNADOVÁ, L. – KATRŇÁK, T.: *Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012*. Sociologický časopis 52, 2016, č. 2, s. 157–178.
- GABURA, J.: *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava 2012.
- LE GALL, J.: *Transmission identitaire et mariages mixtes: recension des écrits*. Document de travail. Montréal 2004.
- GORDON, M.: *Assimilation in American life*. New York 1964.
- HAMEL, CH. – LHOMMEAUR, B. – PAILHÉ, A. – SANTINELLI, E.: *Rencontre son conjoint dans un espace multiculturel et international*. Documents de travail 189, 2013, s. 1–42, <http://teo.site.ined.fr>. (prístupeno 20. 12. 2016).
- JAKOUBEK, M. – HIRTL, T. (eds.): *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu. Zborník vybraných výsledkov projektu*. Bratislava 2008.
- JIROUŠKOVÁ, J.: *Integrace Afričanů a Afroameričanů na území České republiky*. Praha 2002.
- KÁĽAVSKÁ, V. – KÁĽAVSKÝ, M.: *K otázke zmiešaných manželstiev*. In: Káľavský, M. (ed): *Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti*. Bratislava 1993, s. 124–144.

- KALMIJN, M.: *Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends*. Annual Review of Sociology 24, 1998, s. 395–421.
- KATRŇÁK, T.: *Spřízněni volbou: Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Praha 2008.
- KOFMAN, E.: *Family-Related Migration: a Critical Review of European Studies*. Journal of Ethnic and Migration Studies 30, 2004, č. 2, s. 243–262.
- KRÁLOVÁ, E.: *Homogamia – zákon alebo alternatíva výberu životného partnera?* Sociologický časopis 31, 1995, č. 3, s. 335–344.
- LANZIERI, G.: *Mergin populations. A look at marriages with foreign-born persons in European countries. Population and social conditions*. Eurostat. Statistics in focus 29, 2012.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Náboženská konverzia ako dôsledok globalizačných procesov*. In: Letavajová, S. (ed.): *Reflexia globalizácie v lokálnom spoločenstve*. Trnava 2006, s. 91–117.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Zmiešané manželstvá ako príklad etno-kultúrnych aspektov migrácie cudzincov na Slovensko*. Etnologické rozpravy 10, 2007, č. 1, s. 25–43.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Lokálna endogamia a jej význam pri uzatváraní manželstiev v tradičnom ľudovom prostredí*. Etnologické rozpravy 22, č. 1, 2015, s. 114–128.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Re-interpretation of woman's personal and social identity as a result of marital preferences (case study of Slovak women married to muslims...)*. International Journal of Multidisciplinary Thought 5, 2015, č. 2, s. 129–138.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Zmiešané manželstvá s cudzincami v kontexte štatistických údajov*. Kontexty kultúry a turizmu 10, 2017, č. 1, s. 37–46.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Zmiešané manželstvá ako sociálna kategória*. In: Quere 2017, Reviewed Proceedings of the Interdisciplinary Scientific International Conference for PhD. students and assistants, Hradec Králové, 30. 5.–2. 6. 2017. Hradec Králové 2017, CD-ROM, s. 522–531.
- LOUČIMOVÁ, B.: *Interkulturní partnerské vztahy*. In: Morgensternová, M. – Šulová, L. (eds.): *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha 2007, s. 101–113.
- MENDES, D.: *Mobility and Exogamy: The New Challenges of Immigration in the Azores*. Asian Journal of Humanities and Social Studies 2, 2014, č. 1, s. 29–35.
- MAJO, J.: *Slováci a Maďari v zmiešaných rodinách. Niekoľko postrehov o reprodukčii etnicít v kontaktnom priestore*. In: Andráško, I. – Ira, V. – Kallabová, E. (eds.): *Časovo-priestorové aspekty regionálnych štruktúr ČR a SR*. Bratislava 2011, s. 69–74.
- MANN, A. B.: *Výber manželského partnera u Cigánov-Rómov na Spiši (k problematike existencie „cigánskej skupiny“)*. Slovenský národopis 38, 1990, č. 1–2, s. 278–284.
- MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Praha 1999.

- NOTTMEYER, O.: *Wedding bells are ringing: Increasing rates of intermarriage in Germany*. Migration information source, Octobre 1, 2009, s. 17–19.
- NOVIANTI, E.: *Family communication in mixed-marriage between Sudanese and Minangkbaru*. The international Journal of Social Science 18, 2013, č. 1, s. 33–40.
- PARK, E., R. – BURGESS, E.: *Introduction to the science of sociology*. Chicago 1921, s. 736–738.
- POLÁKOVÁ, C.: *Spolužitie nábožensky zmiešaného dedinského spoločenstva na príklade obcí Okoč a Opatovský Sokolec*. Etnologické rozpravy 6, 1999, č. 1, s. 99–117.
- SEVEROVÁ, M.: *Smišená manželství romsko-česká jako (ne)problematická zkušenost*. Dizertačná práca. Masarykova universita. Fakulta sociálních studií. Brno 2007.
- ŠOLTĚS, P.: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava 2009.
- VARRO, G.: *Sociologie de la mixité. De la mixité amoureuse aux mixités sociales et culturelles*. Paris 2003.

Elektronické zdroje

- Obyvateľstvo a migrácia. Pramenné dielo – Migrácie, roky 2013–2016, tabuľka: H4, Štatistický úrad MV SR, <http://statistics.sk>. (prístupeno 25. 10. 2016).
- Obyvateľstvo a migrácia. Pramenné dielo – Sobáše, roky 2014–2016, tabuľka: H23, Sobáše podľa štátneho občianstva partnerov, Štatistický úrad MV SR, <http://statistics.sk>. (citované 15. 4. 2017).
- Stav obyvateľstva k 30. 9. 2016. Štatistický úrad MV SR, <http://statistics.sk>. (prístupeno 25. 10. 2016).
- Sobáše občanov SR s nevestami a ženíchmi podľa ich štátneho občianstva a krajiny narodenia. Eurostat, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>. (prístupeno 14. 9. 2016).
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Datacube, tabuľka č. HC24, Štatistický úrad MV SR, <http://datacube.statistics.sk/SODB/TM1WebLogin.aspx> (prístupeno 24. 11. 2016).
- ÚHCP P PZ – Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike za rok 2015. https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocnky/rok_2015/2015-rocnka-UHCP-SK.pdf (prístupeno 15. 4. 2016).
- Slovenská asociácia cestovných kancelárií a cestovných agentúr. Štatistika. <http://www.sacka.eu/sk/SACKA/Statistika/> (prístupeno 20. 18. 2016).

Summary

Mixed Marriages (Transnational Marriages) in the Context of Present-Day Migration Processes in Slovakia

The percentage of transnational marriages is quite low in Slovakia. This relates to the increasing mobility of domestic inhabitants abroad as well as to the arrival of foreigners in Slovakia during recent decades. The study is to explain the cultural and historical background of mixed marriages between Slovaks and foreigners, their family life and the integration in the Slovak environment, namely in the context of migration experience of the partners in these relationships. In the introduction, we characterize the transnational marriages using available statistical data. We will investigate the integration processes on selected type of transnational marriages, in which the partner comes from Egypt, Algeria or Tunis. We will focus mainly on their communication strategies and employability in the labour market.

Key words:

Africa – foreigner – integration – communication – migration – mixed marriage

Migrácie kysuckých drotárov na územie Čiech, Moravy a Sliezska v medzivojnovom období

PhDr. Alojz Kontrik

Kysucké múzeum v Čadci, Moyzesova 50, 022 01 ČADCA (SK)

kontrik@kysuckemuzeum.sk

Drotárstvo ako podomové zamestnanie i obchod sa sformovalo v severnej časti Trenčianskej stolice (horné Považie a Kysuce) a v niekoľkých obciach severného Spiša. Ako špecifické (neroľnícke) zamestnanie časti mužskej populácie Kysúc predstavuje fenomén, ktorý významnou mierou ovplyvnil ľudovú kultúru regiónu. Jeho počiatky na Kysuciach siahajú pravdepodobne do polovice 18. storočia. Pôvodne sa formovalo ako doplnkové zamestnanie niekoľkých jednotlivcov, časom sa stalo hlavným zdrojom príjmov, ktorý si mužská časť rodiny zaobstarávala mimo domova. Neskôr sa vyznačovalo masovosťou, hromadným výskytom v určitých obciach a regionálnosťou. Do relatívne jednotného charakteru života vidieckeho obyvateľstva vnášalo mnohé miestne a oblastné odlišnosti, čím v štruktúre tradičnej kultúry vytváralo jej nové typy a varianty.¹

Za rozhodujúcu všeobecnú príčinu rozšírenia drotárstva na Kysuciach možno považovať nízku rentabilitu poľnohospodárskej malovýroby v dôsledku nedostatku ornej pôdy, jej nízkej bonity a zastaraného spôsobu hospodárenia (tzv. motykové obrábanie pôdy). Problematická bola aj hustota obyvateľstva na jednotku ornej pôdy, ktorá bola omnoho vyššia ako v nížinných oblastiach Slovenska.² Malé výnosy z poľnohospodárstva nezabezpečovali ani základné životné potreby všetkých členov rodiny, preto sa orientovali na náhradné či doplnkové zdroje obživy. Významnú úlohu pri vzniku drotárstva zohralo aj rozvinuté železiarstvo a manufaktúry na výrobu drôtu v susednom Sliezske. Od 17. storočia sa uplatňovali povoznícke práce medzi regiónmi Sliezska a Moravy pri hospodárskych kontaktoch so severozápadným Slovenskom. Kysuckí *furmani* dovážali z Malej Morávkvy a Frýdlantu nad Ostravicí do Uhorska železiarske výrobky a drôt a naopak, železnú rudu z Liptova na Frýdlantsko a Těšinsko. Nedostatok dreva a drevného uhlia pre železiarne a taviace pece na spracovanie drôtu bol dôvodom na „verbovanie“ mužov z Trenčianskej župy, ktorí chodili pracovať ako drevorubači a neskôr ako uhliari do sliezkych hôr. Takto sa obyvateľom Kysúc umožnil styk s výrobou drôtu a jeho uplatnením v obchode i remesle.³

1 PRANDA, A.: *Vandrovne zamestnanie*. Zborník Kysuckého múzea 8, 1989, s. 59–78.

2 PRANDA, A.: *Príčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach – 1. časť*. Slovenský národopis 13, 1965, č. 4, s. 431–479.

3 BROUČEK, S. – JERÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Sliezska*. Sv. 2. Praha 2007, s. 159.

Cieľom príspevku je predstaviť vybrané aspekty života kysuckých drotárov na území Čiech, Moravy a Sliezska v medzivojnovom období, kam sa dostávali v rámci svojich pracovných migrácií. Poukazuje na výšku ich príjmov, možnosti stravovania, odievania, bývania a hygieny počas vandrovky, venuje sa čiastočne aj problematike morálky. Príspevok vznikol na základe štúdia odbornej literatúry, dobovej tlače, archívnych prameňov a obrazových dokumentov, ale predovšetkým vychádza z vlastného terénneho výskumu. V rámci neho bola použitá metóda voľného (neštandardizovaného) rozhovoru, pričom vzorku respondentov tvorilo 61 bývalých drotárov a ich rodinných príslušníkov vo veku od 60 do 99 rokov. Realizoval sa v rokoch 2010–2017 v bývalých drotárskych obciach: Zákopčie, Ochodnica, Vysoká nad Kysucou, Nesluša, Rudina, Dunajov, Horný Vadičov, Makov, Olešná, Raková, Staškov, Stará Bystrica, Klokočov, Korňa, Horelica a v mestách Čadca, Kysucké Nové Mesto, Turzovka a Krásno nad Kysucou. Kvôli spresneniu a doplneniu získaných poznatkov boli realizované aj doplnkové alebo opakované výskumy.

Jaroslav Augusta: Kysucký drotár. 1903, Zbierkový fond Kysuckého múzea v Čadci.

Stav drotárstva po I. svetovej vojne a rajonizácia

Po skončení I. svetovej vojny, rozpade Rakúsko-Uhorska a podpísaní medzištátnych zmlúv, ktoré určovali hranice novovzniknutých štátov (1918), boli drotári nútení vracať sa domov – do novovzniknutej Československej republiky – a vyrovnáť sa so stratou väčšiny rajónov v zahraničí,⁴ zmenšením zárobkových možností a poklesom svojho sociálneho statusu (najmä v prípade niekdajších majiteľov drotárskych

4 V zahraničí bolo relatívne viac práce, preto sa mnohí drotári snažili vrátiť do rajónov, kde pracovali ešte pred vznikom Československej republiky. Žiadali o vystavenie cestovných pasov najmä do európskych krajín. Napriek tomu smerovalo do zahraničia podstatne menej drotárov ako pred I. svetovou vojnou. Po Mníchovskej dohode (30. septembra 1938) si museli drotári vybaviť cestovné pasy aj na zabraté územie Československa (Sudety), kde predtým platili len drotárske legitímácie.

dielní).⁵ Ich situáciu v novom štátnom útvere komplikovala aj konkurencia lacného českého továrensky vyrábaného tovaru. Niektorí sa snažili pokračovať v produkcii väčšej časti sortimentu, ktorý boli zvyknutí vyrábať, kým pracovali v zahraničných dielnach a manufaktúrach. Determinovaní boli aj materiálovým a nástrojovým vybavením,⁶ ktorého bolo relatívny dostatok, ale aj preorientovaním sa z dielenskej výroby na prevažne vandrovné drotárstvo. Výnimku tvorili malé drotárske dielničky, neraz totožné s *kvartýrmi* (bytmí), v ktorých aj bývali. Mnohí zruční drotári boli odkázaní prevažne na vykonávanie opráv a ďalší, hlavne mladí, prešli popri drotárčine aj na predaj galantérneho tovaru alebo vyhľadávali iné príležitostné zamestnania. Navyše, na území republiky mohli prevádzkovať drotárstvo len tie osoby, ktorým bolo udelené povolenie – drotárska legitimácia platná jeden rok.⁷

V okrese Kysucké Nové Mesto v rokoch 1924–1929 bolo vydaných 1 496 drotárskych legitimácií. Najväčší počet (celkovo 477) bol zaznamenaný v roku 1926, z toho najviac v Ochodnici – 196 ks.⁸ Pre porovnanie, v okrese Čadca bolo k 31. decembru 1933 vydaných iba 145 drotárskych legitimácií,⁹ čo možno vysvetliť kulmináciou svetovej hospodárskej krízy, slabou kúpyschopnosťou obyvateľstva a tým aj nedostatkom pracovných príležitostí pre drotárov. Zohľadniť treba aj snahy československej vlády obmedziť počet drotárov a *džarkov*¹⁰ pohybujúcich sa v Čechách, na Morave a v Sliezske venujúcich sa žobraníu, ale aj prax žiadať o predĺženie či vystavenie drotárskej legitimácie v mieste svojho pôsobiska, či fakt, že určitý počet Kysučanov vykonával drotárstvo bez úradného povolenia.

5 KONTRIK, A.: *Medzi dvoma vojnami*. In: Adamusová, J. a kol.: Drotárstvo. Veľká kniha o slovenskom drotárstve. Martin – Žilina – Čadca 2010, s. 63–71.

6 Drotári nakupovali materiál (drôt, plech) a náradie najmä u obchodníkov so železným tovarom alebo vo väčšom množstve priamo u výrobcov ako napríklad Drátovna Bohumín, Škodove závody v Plzni, či firma Demka Praha.

7 Drotári, ktorým skončila platnosť legitimácie a nachádzali sa mimo miesta trvalého bydliska, žiadali o vystavenie novej drotárskej legitimácie prostredníctvom úradov v obci alebo meste, kde pracovali. Dôvodom bol hlavne nedostatok financií na návrat domov. Takúto žiadosť zaslal v roku 1929 Okresnému úradu v Čadci aj Izidor Korduljak (narodený v Turzovke) z obce Nelepeč, okr. Tíšov. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca (ďalej len MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca), fond Okresný úrad Čadca 1923–45 (ďalej len f. OÚ Čadca), sign. 601/1929, k. 124.

8 Do celkového počtu bolo zahrnutých aj 662 ospravedlňujúcich lístkov. RUTŠEK, A. a kol.: *Okres kysucko-novomestský z hľadiska sociálno-zdravotného*. Rukopis. Kysucké múzeum v Čadci. Čadca nedatované (asi r. 1931).

9 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ Čadca, sign. 10/1933, k. 28.

10 Špecifickú skupinu v rámci drotárstva predstavovali drotárski pomocníci – *džarkovia*. Išlo o chudobných nedospelých chlapcov z rodiny či obce (prípadne zo susedných dedín), ktorých si najímali samostatní drotári – *gazdovia*, aby robili základné opravy a predávali drôtený a plechový tovar najmä v mestách na území Čiech, Moravy a Sliezska, kde boli nazývaní aj *drotárikmi*. Niektorí gazdovia mali aj 10 takýchto drotárskych pomocníkov.

Popri drotárskych legitimáciách sa v Československu istý čas vydávali aj ospravedlňujúce lístky s platnosťou na jeden rok. Ešte v 1. polovici 20. rokov sa vydávali aj dospelým drotárom, čo potvrdzuje prípad Ignáca Pánika z Ochodnice, ktorý v roku 1924 prostredníctvom Obecného úradu Hlinsko žiadal, aby mu Okresný úrad v Kysuckom Novom Meste vystavil nový ospravedlňujúci lístok „*k drátování a letování nádobí*.“ Okresný úrad mu nový vydal do 14 dní a poslal ho na obecný úrad v Hlinsku.¹¹ Ospravedlňujúce lístky sa vydávali predovšetkým neplnoletým chlapcom – *džarkom* (vo veku od 14 do 21 rokov). Ich vydávanie zastavil Župný úrad v Turčianskom Sv. Martine 14. júna 1927 z dôvodu ich krádeží, vzájomného požíčkovania i zneužívania chlapcami mladšími ako 14 rokov.¹²

Práve zlá finančná situácia primäla drotárov, predovšetkým *džarkov*, žobrať a pracovať bez *recifikátov* – povolení. Ak boli pri takejto činnosti prichytení, hrozil im *postrk* – násilné úradné dopravenie (vyvezenie), obyčajne do domovskej obce. Ročne sa z územia Čiech vykonalo 300–400 *postrkov* do okresu Čadca. Medzi *postrkovanými* boli hlavne tuláci, z ktorých určitá časť vystupovala ako drotári a podomoví obchodníci.¹³ *Postrky* sa týkali aj neplnoletých drotárskych pomocníkov – *džarkov*. 2. februára 1929 takto *postrkovali* deväť chlapcov z Kysúc vo veku 15 až 17 rokov – troch z Krásna nad Kysucou, po dvoch z Nesluše, Radole a po jednom z Ochodnice a Rudiny.¹⁴ V novembri a decembri 1929 a v januári 1930 vypracovalo Policajné riaditeľstvo v Prahe zoznam zadržaných *drotárikov* na území Čiech, ktorý obsahoval mená 64 Kysučanov, z toho bolo 60 chlapcov vo veku od 14 do 21 rokov. Traja starší drotári – *gazdovia*, ktorí nútili chlapcov žobrať, boli predvedení k Okresnému súdu v Prahe a jeden bol napomenutý a prepustený. Chlapci sa po zadržaní chceli vrátiť domov, preto odmietli ponuku umiestniť ich na prácu na gazdovstve vo Voticiach alebo sa vyučiť remeslu. Úrady im poskytli polovičnú zľavu na cestovné vlakom, druhá polovica im bola uhradená z fondu *Ministerstva sociálnej pečlivosti*.¹⁵

V Čechách však dochádzalo aj k zneužívaniu zlej sociálnej situácie slovenského obyvateľstva, keď žandári po oslovení údajných *džarkov* zistili, že nevedia po slovensky. Boli to domáci chlapci, ktorí sa vydávaním za slovenských *drotárikov* snažili finančne si prilepšiť a bezpráčne získať stravu a odev. Úrady sa aj z tohto dôvodu

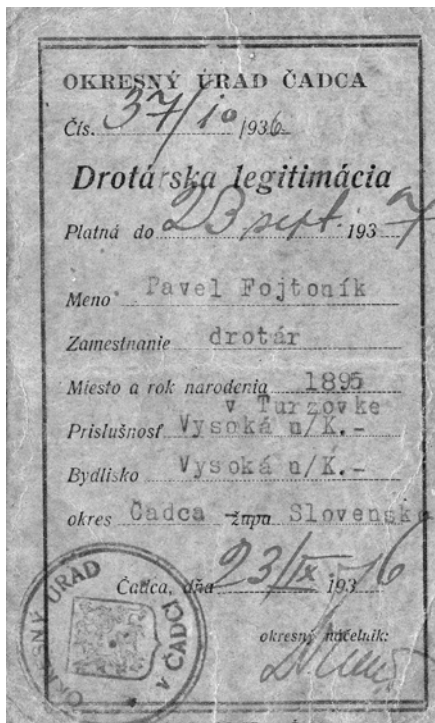
11 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, fond Okresný úrad Kysucké Nové Mesto 1923–1945 (ďalej len f. OÚ KNM), sign. 2879/1924, k. 73.

12 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ KNM, sign. 4560/L – 4/1929, k. 23.

13 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ Čadca, sign. 774/1937, k. 146.

14 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ KNM, sign. 210/1929, k. 123.

15 Napríklad istý drotár z Ochodnice zoberal so sebou dvoch *džarkov*, ktorí mali predávať drotársky tovar v Prahe. Namiesto toho žobrali a vyžobrané peniaze (niekedy až 50 Kč denne) odovzdávali *gazdovi*, ktorý sa o nich nestaral. Hladní, zúfalí a bez akýchkoľvek existenčných prostriedkov zašli na *četinicku* stanicu v Novom Jičine, kde požiadali o finančnú pomoc na návrat domov. MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ KNM, sign. 1129/1929, k. 23.

Drotárska legitimácia Pavla Fojtoníka z Vysokej nad Kysucou. 1936, Zbierkový fond Kysuckého múzea v Čadci.

Těšina, Hlinska, Rychnova nad Kněžnou a Doudlebs nad Orlicí. Drotári z Čadce – z osady od Vojta mali rajóny v Písku. Z Rakovej najviac chodili do Prahy, Brna (a okolia), Chebu, Liberca, Tábora, Havlíčkovho Brodu a Mikulášovic. Drotári a *džarkovia* z Krásna nad Kysucou a Kysuckého Lieskovca pôsobili v Prahe a okolí. Z Turzovky chodili do Frýdlantu, Tišnova, Uherského Hradišťa a zo Staškova do Žatca. Z Rudiny odchádzali za prácou do Sliezska, najmä na Ostravsko. Z Korne smerovali do Frýdku a Mostu. Muži odchádzali za prácou na rôzne dlhé turnusy. Kratšie (v trvaní týždeň až mesiac) boli najpočetnejšie, najmä na územie Moravy a Sliezska, zato však viackrát do roka. Dlhšie turnusy v trvaní tri mesiace až pol roka smerovali hlavne do Čiech. Niektorí tam ostávali aj celý rok, prípadne viac rokov.

snažili zobrať *džarkov* vykoreniť, bieda *drotárikov* a ich rodín však dokázala prekonať všetky prekážky. Dôkazom je, že neplnoletí Kysučania odchádzali do Čiech a na Moravu až do rozbitia Československa a vypuknutia 2. svetovej vojny v roku 1939.¹⁶

Situáciu drotárov v medzivojnovom Československu ovplyvňovala aj tradícia drotárskej rajonizácie. Medzi drotármi platilo nepísané pravidlo, podľa ktorého smel každý pracovať len v určitých krajoch a okresoch, aby sa predišlo prípadným nedorozumeniam a sporom. Tieto oblasti samotní drotári nazývali *rajóny*. Rajóny drotárov zo Zákopčia zaberali pomerne veľké územie Čiech, lebo boli rozdelené aj podľa osád – *placov*, z ktorých muži pochádzali. Chodievali na Šumavu, do Českých Budějovic, Tábora, Plzne, Liberca, Hradca Králové, Pardubic, Jihlavy, Třebíča, Olomouca, Opatovic nad Labem, Zábřehu a Čeperky. Z Nesluše smerovali do Brna, Opavy, Valašského Meziříčí a Náchoda; z Ochodnice do Českého

16 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ KNM, sign. 8123/1932, k. 185.

Príjmy drotárov v českých krajinách

Príjmy drotárov boli priamo úmerné ich pracovným výkonom. Čistý príjem tvoril 20–30 % z celkovej tržby, ktorej výška mohla byť rôzna. Toto percento podmieňovalo zabezpečenie primeraného živobytia drotára. Výška príjmov závisela aj od počtu odrobených hodín a dní. Na výšku tržby vplývala aj veľkosť územia, kde drotári pôsobili (t.j. počet dedín v ich rájónoch), ročné obdobie, šťastie na zákazníkov, ale aj ich obchodné nadanie, správanie a výzor. Zručný drotár, ktorý drôtoval, plátal deravé hrnce, vyrábala drôtené a plechové výrobky, opravoval aj sporáky a medené kotly, dokázal za deň utŕžiť 35–40 korún. Takíto majstri boli spokojní, keď dokázali zarobiť okolo 900 korún mesačne.¹⁷ Samostatní vandrovní drotári, chodievajúci *po drotárke* na určité časové turnusy, považovali za dobrý zárobok 800–1000 Kč za tri mesiace.¹⁸ Práca v drotárskej dielni, ktorú drotár nevlastnil, nebola vždy taká výhodná ako samostatné vandrovanie. Svedčí o tom prípad Petra Vyrobiga z Korne, pracujúceho až do roku 1934 v klampiarskej dielni v Moste u Juraja Gacha zo Zákopčia. Vyrábala najmä krhly na polievanie, týždenne aj 150 kusov. Jeho čistý príjem bol 50 korún za týždeň, čiže 200 Kč mesačne. Bývanie a výnimočne aj stravu mu bezplatne zabezpečoval majiteľ dielne.¹⁹

Vítaným zdrojom príjmov drotárov a hlavne *džarkov* bolo spievanie a koledovanie v čase vianočných a novoročných sviatkov. Koledníci bývali dvaja až traja, občas viacerí. Betlehem si kúpili alebo zhotovili z drôtu, zabalili (*odziali*) ho do priesvitného papiera a zapálil v ňom sviečky. Figurky (*pastuškov*) si kúpili papierové. Betlehemy sa však vyrábali aj z dreva, papiera či chlebovej striedky. V rámci koledovania chodili z domu do domu a spievali betlehemské a iné nábožné piesne (*sviatočné*), rovnaké ako na Kysuciach. Niektorí spievali aj bez betlehemov, najmä na uliciach, v obchodoch, hoteloch, hostincoch, reštauráciách či vo vlakoch.²⁰

Drotári posielali zárobky domov, raz za týždeň či mesiac, poštou alebo prostredníctvom banky, ktorá mala spojenie s Tatra bankou v Žiline a v Čadci, obvykle podľa výšky zárobku, najčastejšie 100, – Kč. *Neporiadni* drotári, ktorí málo zarobili, tak robili len raz za pol roka alebo raz za rok. Stávalo sa, že peniaze minuli, hlavne na alkohol, a domov neposlali nič. Pred návratom domov drotári peniaze už neposlali, ale priniesli ich osobne, aby ušetrili za poštovné či bankové prevody. Rodine oznámili, kedy prídu, aby ich na železničnej stanici čakala manželka alebo niekto z príbuzných. So sebou mali aj peniaze pre manželky drotárov z domovskej obce, ktorí sa zatiaľ neplánovali vrátiť. S nosením peňazí sa navzájom striedali.

17 Archív Kysuckého múzea v Čadci – JANOTA, D.: *Poznámky o drotároch*. Rukopis. Čadca 1954, inv. č. 29/54.

18 PRANDA, A.: *Zamestnanie obyvateľstva – Raková*. Výskumná správa. Ústav etnológie SAV, Bratislava 1971.

19 JANOTA, D.: *Poznámky o drotároch*, c. d., b. s.

20 ŠUSTEKOVÁ, I.: *Podomoví obchodníci z Kysúc*. Nitra 2008.

Žiadosť o vystavenie drotárskej legitimácie Izidora Korduljaka z Turzovky. MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ Čadca, sign. 601/1929, k. 124.

Odev ako signifikantný znak kysuckých drotárov

Kým v počiatkoch kysuckého drotárstva odchádzali chlapi na vandrovku v ľudovom odevu, v posledných desaťročiach 19. storočia bolo ich súkenné oblečenie nahradzané mestským odevom z bavlnených, prípadne vlnených tkanín. U chudobných vandrovných drotárov prebehla táto zmena odevu pomalšie a postupne. Aj z toho dôvodu ich bolo možné vidieť v krpcoch a súkenných nohaviciach, kombinovaných s mestským typom kabátov a klobúkov, ktoré neraz dostali ako odmenu za vykonanú prácu, prípadne ako dar, ktorý mal aspoň čiastočne zlepšiť ich nepriaznivú sociálnu situáciu. V mezivojnovom období si drotári hlavne vo väčších mestách na území Čiech a Moravy kupovali konfekčný odev alebo jeho súčiastky, najčastejšie nohavice. Odev si dávali aj ušiť z prinesenej kupovanej látky (*štruks, menčester, štof*). Drotári si chceli získať dôveru prostredia, v ktorom žili a pracovali, preto začali nosiť odev, ktorým sa neodlišovali od domáceho obyvateľstva. U mužov sa definitívne ustálilo nosenie čierneho alebo tmavého obleku (*ancug*) a kabátov. Na hlave nosili klobúky, menej čiapky a na nohách tmavé (čierne, hnedé) celé topánky – *bagandže*.²¹ Pod vplyvom mestského prostredia a nových módných trendov si drotári

²¹ Typickým znakom väčšiny drotárov v 20. storočí bola drevená krošňa, ktorú nosili na chrbte. V nej mali uložené potrebné náradie a materiál, prípadne menšie drôtené alebo plechové výrobky.

skracovali vlasy a fúzy, najmä tí, ktorí pôsobili vo veľkomestách. Niektorí drotári, hlavne mladší, nemali fúzy vôbec.²²

Typickým doplnkom sviatočného odevu mužov, a teda aj drotárov, sa stali *kapesné* hodinky zastrčené v ľavom vrecku vesty, pripnuté retiazkou o gombík vesty. Chudobní drotári hodinky nevlastnili, prefikanejší nosili aspoň retiazku, ktorá mala budiť dojem ich vlastníctva. Bola to otázka „*panského*“ výtvaru, záležitosť prestíže, hodinky boli navyše potrebné aj kvôli stretnutiam s významnejším zákazníkom a rôznym časovo limitovaným prácam a zákazkám. Lepšie zarábajúci drotári alebo *gazdovia* vlastnili aj čierny *pudilár* (peňaženku) z hrubej kravskej kože, kúpený v obchode. Niektorí nosili na malíčku prstienok (obručku) s vybitým ornamentom, bez kameňa. Podaktorých zdobila aj *zaušnica* (náušnica), väčšinou v ľavom uchu. Zväčša mala podobu cvočka, čiže *šróbika* (skrutky) s ozdobným terčíkom z vonkajšej strany. Mala chrániť pred chorobami, najmä očnými, a súčasne mala liečiť oči. Liečivá moc sa však nepripisovala náušnici, ale prepichnutiu ucha. Náušnica sa nosila, aby dierka v ušnom laloku nezarástla.²³ V medzivojnovom období však nosenie náušníc u mužov postupne zanikalo. Tí, ktorí ich nosili aj naďalej, sa nimi zrejme chceli odlíšiť od usadlého (roľníckeho) obyvateľstva, signalizovali tak svoje svetáctvo i svetovosť.

V medzivojnovom období dopĺňala výbavu drotárov palica. Oproti predchádzajúcemu obdobiu plnila skôr podpornú alebo dekoratívnu funkciu. Niektorí drotári si ju kupovali alebo dali zhotoviť remeselníkom. Rúčku a telo palice si zdobili drôtom, nitmi, plechom alebo mosadznými či železnými štítkami (plieškami), ktoré si podľa vzoru českých turistov kupovali v navštívených miestach. Tak sa na ich paliciach objavili siluety významných českých miest, napr. Jihlavy, Třebíča, Humpolca, Benešova a iných.

Džarkovia z Ochodnice. Zberkový fond Kysuckého múzea v Čadci, 1. tretina 20. storočia.

²² V 19. storočí drotári nosili dlhé vlasy po plecيا. Ani v tomto období nebolo zvykom, že by mávali fúzy, ako to dokladá ikonografický materiál.

²³ JOHNOVÁ, H.: *Ludové šperky na Slovensku*. Bratislava 1972.

Drotári prispeli aj k zmenám v ľudovom odevu v domovských obciach, keď prinášali domov ako darčeky členom svojej rodiny odevné súčiastky mestského typu, menej látky a dáždnyky, ale aj ženské šatky, svetre a blúzky.

Ubytovacie pomery počas ciest

Ubytovacie možnosti drotárov z Kysúc na území Čiech, Moravy a Sliezska záviseli od dostatku pracovných príležitostí v jednotlivých oblastiach. Ak sa plánovali zdržať dlhšie, prenajímali si jednoduché byty, nezriedka tvorené jedinou miestnosťou. Keď sa po niekoľkých týždňoch, strávených doma, vrátili na pôvodné pôsobisko, opäť sa snažili prenajať si ten istý *kvartýr*. Tam mali nahlásenú adresu na doručovanie korešpondencie, odtiaľ posielali listy a peniaze svojim rodinám. Pokiaľ mal *gazda* sám prenajatú drotársku (presnejšie plechársku) dielňu a drotári, ktorí boli u neho zamestnaní, v nej aj prespávali, strhával im vopred dohodnutú, prípadne ním stanovenú čiastku zo mzdy. Ak si drotári prenajímali spoločné byty, v takýchto spoločenstvách si pomáhali aj finančne. Napríklad vo Frýdku žilo v jednej izbe 5–6 drotárov; spali po dvaja na posteli. Za ubytovanie platili spoločne 60 Kč mesačne.²⁴ Na nájomné sa obvykle skladali alebo zaplatil ten, ktorý mal dostatok financií. Ostatní mu dali peniaze, keď zarobili. Ak sa niektorý dlhodobejšie nepodieľal na platbách a jeho spolubývajúci usúdili, že nedôjde k náprave, bol z *kvartýru* vysťahovaný alebo doslova vyhodенý.

Drotári uprednostňovali bývanie na periférii, lebo bolo lacnejšie. *Kvartýry* sa obvykle nachádzali na prízemí alebo v suteréne a neraz bývali bez okien alebo len s malým svetlíkom. Ak drotári pracovali v meste, do bytu sa vracali každý deň; keď odišli na vidiek, vrátili sa až po niekoľkých dňoch. Takto si napríklad Jozef Janščo zo Zákopčia s bratom Alojzom prenajal izbu v Jihlave, kde nocovali a počas dňa vyrábali produkty z plechu. Keď mali dostatok výrobkov, aj týždeň ich predávali po okolitých dedinách, kde prespávali u sedliakov v maštaliach. Napriek tomu platili nájom aj za dni, keď sa v byte nezdržovali, aby ho majiteľ neprenajal inému. Známy bol aj *kvartýr* a súčasne dielňa Jána Plošticu z Ochodnice, ktorý mal prenajatý v Českom Těšine, v miestnej časti Dolní Žukov.

Niektorí drotári zo Zákopčia si prenajali starú chalupu v Liberci. Iba výnimočne sa tam stretli všetci naraz, lebo sa obvykle striedali. Niektorí totiž odišli na určitý čas pracovať do susedných miest a dedín, iní išli domov. Vždy tam bol však niekto, kto zároveň postrážil odložené veci. V dome s nimi prespávali aj ich *džarkovia* (nie len zo Zákopčia, ale aj z Rakovej). Ďalší zákopčianski drotári mali svoje *kvartýry* v Chebe, drotári z Rakovej v Prahe a Havlíčkovom Brode.²⁵ Klampiar – drotár Jakub Michnáč z Rakovej býval so svojou manželkou Jozefou v Nixdorf (Mikulášovice,

24 JANOTA, D.: *Poznámky o drotároch*, c. d., b. s.

25 PRANDA, A.: *Zamestnanie obyvateľstva*, c. d., s. 74.

okr. Děčín), kde sa im v roku 1939 narodil syn Jakub.²⁶ Ján Heglas z Čadce – Vojtov si prenajal byt v Písku, Štefan Drnda z Nesluše v Opave. Drotármi bol vyhľadávaný aj veľký murovaný dom v Plzni, ktorý vlastnila staršia Nemka. Polovicu domu tvorila krčma, v druhej polovici boli jednoduché izby, ktoré obývalo asi 20 Slovákov, poväčšine drotárov. Nájom bol prijateľný a majiteľka k nim bola ústretová. Toto ubytovanie možno prirovnať k domu Márie Štěpánkovej, prezývanej „matka drátovníkov.“ V 80. rokoch 19. storočia vlastnila Malvazinku na pražskom Smíchove. Na jej hospodárskom dvore ubytovávala drotárov, ktorí pôsobili v Prahe.²⁷

Popri *kvartýroch* možno spomenúť aj ďalšie možnosti ubytovania drotárov počas *drotárky*. Vo väčších mestách boli zriadené rôzne nocľahárne, v ktorých boli slamníky, prípadne poschodové posteľe aj pre 20 chlapov. Využívali sa aj lacné robotnícke ubytovne. Výhodné boli aj nocľahy v tehelniciach, sušiarňach, cukrovaroch, pivovaroch, kotolniciach, práčovniach a plynárňach, pretože boli zadarmo. Išlo o krátkodobé prechodné ubytovanie, často len na jednu noc, bolo tam však teplo a sucho, čo najmä v zimných mesiacoch a pri nepriaznivom počasi bolo lákadlom pre mnohých drotárov a *džarkov*.

Krátkodobé prenocovanie vandrovných a chudobnejších drotárov priamo záviselo od ročného obdobia. V lete prespali pod holým nebom, napr. v tráve pod stromom, pri lese, na otiepke slamy či na kameni. Na prikrytie poslúžilo seno, tráva či konáre zo stromov a kríkov. Niektorí si dokonca spravili ležovisko v konároch stromov. Na vidieku najčastejšie prespávali v stohoch sena a slamy, na salašoch v kolibách, *pastuškách* a niekedy sa narýchlo uložili aj pod mostom. V súvislosti s tým možno spomenúť príbeh Francka Kopačku z Rakovej a jeho *džarkov*, ktorí sa rozhodli, že prenocujú pod mostom v blízkosti Liberca pri hraniciach s Nemeckom. Nemali úspešný deň, zárobky boli minimálne, navyše sa stmievalo a spustil sa dážď. V noci sa však potok rozvodnil a zatopil im ležovisko: „*Stáli zme vo vodze po pás*

Ján Tabačár z Vyskej nad Kysucou. Po roku 1920, Zbierkový fond Kysuckého múzea v Čadci.

26 MV SR, ŠA v Bytči, p. Čadca, f. OÚ Čadca, sign. 205/11 – 1944, k. 296.

27 Pozri tiež Malé dejiny Smíchova a Košif. Malvazinka (č. p. 177). <http://smichov.blog.cz/0707/malvazinka-c-p-177> (prístupeno 20. 5. 2010).

*až do rána, lebo venku tiež ohromne pršalo a bolo to jedno, či po kol'ená ve vodze, alebo hlavou na dažďi.*²⁸

V nepriaznivom počasí alebo v zime sa drotári snažili zohnať si nocľah v stodole či maštali.²⁹ Lepší gazdovia tam drotárom dali aspoň čistú slamu, lebo aj „*drotar bol človek.*“³⁰ Za to drotári pomohli sedliakom naložiť a poskladať 2–3 fúry sena, vyniesť hnoj, obriaďiť kone a pod. Na kratší čas (niekedy na jednu noc) si najmä čistí a slušne oblečení drotári zaistili nocľah u starších alebo osamelých žien a u vdov, kde boli zabezpečený po všetkých stránkach: „*Najlepšie bolo, keď mňa prijali do perín.*“³¹ Ak drotári nezohnali iné ubytovanie a vonku bolo zlé počasie, mohli si zaplatiť nocľah v hostinci.

Pre viacerých ľudí však boli drotári otravní, špinaví, prenášači rôznych ochorení alebo sa podľa nich niečím prehešili, prípadne sa ich báli. Neúspešné hľadanie akéhokoľvek ubytovania v zimnom období sa mohlo skončiť tragicky. Istému drotárovi zo Zákopčia nechceli v odľahlej dedine v Čechách poskytnúť miesto na prespatie a odváďať ho vyhánali. Unavený, hladný a utrápený zaspal opretý o vonkajšiu stenu humna a do rána zamrzol. Pochovali ho tam na obecné útraty, lebo príbuzní nemali peniaze na jeho prevoz, ani na pohreb.

Stravovanie a strava počas drotárky

Poskytovanie jedla drotárom bolo významným kritériom, od ktorého sa odvíjal aj ich postoj voči obyvateľstvu, medzi ktorým pôsobili. V niektorých pohraničných oblastiach Československa, napr. v Liberci a okolí, bol podľa drotárov „*taký zvláštny nemecko-český kraj.*“ Tunajšie obyvateľstvo nemeckej národnosti údajne nemalo drotárov v obľube, takmer nikto im nič nedal zadarmo, a to ani z ľútosť: „*Nemci boli lakomi a musel si všetko jedlo kupiť sam.*“³² Podobné skúsenosti však mali drotári aj s českými obyvateľmi, najmä v porovnaní s obyvateľstvom Moravy, kde boli ľudia údajne pohostinnejší a ľudskejší. Bolo im ľúto slušného a šikovného človeka, ktorý sa musel túlať po svete a ťažko si zarábať na živobytie, preto ho nielen prenovali, ale dali mu aj najesť. Mohla to byť polievka, buchty, prípadne chlieb, slanina, čaj alebo káva. Drotári boli vďační za akékoľvek jedlo, aj keď niekedy nebolo práve najčerstvejšie: „*Bolí zme chudobní a hladní, beda bola.*“³³

Medzi drotármi sa obľube tešil aj chlieb natretý sadlom (*mascu*), ktorý sa posolil (ak mali soľ) a obložil nakrájanou cibuľou. Častejšie však konzumovali suchý

28 PRANDA, A.: *Zamestnanie obyvateľstva*, c. d., s. 75.

29 V zime sa neraz stalo, že primrzli k zemi alebo stene.

30 Muž (nar. 1919); 15. 8. 2011.

31 Muž (nar. 1915); 17. 5. 2010.

32 Muž (nar. 1915); 12. 6. 2011. Toto tvrdenie je v rozpore so skúsenosťami podomových obchodníkov z Kysúc, ktorí v medzivojnovom období vysoko hodnotili ľudský prístup nemeckého obyvateľstva českého pohraničia. Porovnaj ŠUSTEKOVÁ, I.: *Podomoví obchodníci z Kysúc*, c. d., s. 119.

33 Muž (nar. 1925); 17. 7. 2014.

chlieb, prípadne pečivo, ktoré kupovali od pekárov (neraz aj niekoľkodňové, aby ušetrili). Neboli však každodennou potravou vandrojúcich mužov a *džarkov*; u chudobnejších boli vnímané len ako pochúťka. Po vypuknutí svetovej hospodárskej krízy odkladali a sušili aj starý chlieb, ktorý poslali alebo priniesli domov. Ženy ho *zotrel* na žarnove a používali namiesto múky do cesta i do polievok.

Vo väčších mestách (Praha, Brno) sa drotári občas chodili najesť do „*verejnej kuchyne*“, kde si dávali najmä lacné polievky. U mäsiara kupovali odrezky z mäsa, šunky či salámy, ktoré si potom uvarili alebo upiekli. Mnohí sa preorientovali na jedenie *slanečkov* a kyslých rýb. Boli finančne menej náročné a dali sa konzumovať ihneď, bez prípravy. Stravovacie návyky prenášali aj do domáceho prostredia. Od medzivojnového obdobia sa slávnostným jedlom na Kysuciach stalo české „*vepřo, knedlo, zelo*“ (napr. na svadbách). Rozšírila sa aj ryža. S drotármi sa na Kysuce dostávalo aj exotické ovocie a zelenina, napr. pomaranče, banány či paradajky (obvykle jeden kus pre celú rodinu). Reakcia príbuzných na neznáme plody však bola často negatívna.

K drotárom *na kvartýr* občas prišli aj ich manželky, obvykle len na určitý čas, ak sa im podarilo niekde v blízkosti zamestnať. Popritom varili mužovi alebo aj ostatným drotárom. Manželka drotára z Ochodnice, pôsobiaceho v Sliezske, pracovala na tamojších veľkostatkoch pri zbere repy. Repu, ktorú dostala za prácu, rozvarila v kotle na „*lekvár*“, ktorý priniesla domov deťom. Nakúpila tiež hovädzí loj, ktorý po návrate domov stopila. Natierali sa ním osúchy alebo chlieb, používal sa aj pri príprave niektorých teplých jedál. Pobyt manželiek v českých krajinách mal vplyv aj na udomácnenie moravských koláčov, rôznych buchiet či na rozšírenie pečenia chleba. Pripravoval sa väčšinou z ražnej múky, zvyčajne raz za týždeň. V niektorých prípadoch sa piekol spoločne pre viacero rodín, najmä ak ho ženy nevedeli upiecť, prípadne nemali chlebovú pec. Dovtedy sa chlieb nahrádzal posúchmi.

Prípravou jedla *na kvartýre* bol poverený jeden drotár (striedali sa) a v ojedinelých prípadoch najmladší *džarkovia*, ktorí drotárom ešte neprinášali dostatočný zisk. Drotári bez *kvartýru* si pripravovali jedlo voľne v prírode – na ohni pri ceste alebo

Drotári z Nesluže. 30. roky 20. storočia, Súkromný archív Alojza Kontrika.

pri lese (napr. v pahrebe si upiekli zemiaky). *Lajdáci* žili len z nazbieranej (ukradnutej) a vyžobranej stravy, prípadne z tej, ktorú dostali ako odmenu za prácu.

Z nápojov sa v medzivojnovom období medzi drotármi rozšírilo konzumovanie kávy. Pravá zrnková káva však bola drahá, preto sa používali jej náhrady – kávoviny. Najčastejšie to bola káva z *cigórie* (*cigorky*), ktorá sa vyrábala z upražených a rozomletých koreňov čakanky. Kávoviny sa vyrábali aj pražením obilia, hlavne jačmeňa a raže, ktoré sa miešali s praženou cigóriou a cukrovou repou (*melta*). Zalievali sa prevarenou vodou a zmiešané s mliekom sa konzumovali ako tzv. biela káva.³⁴ Najprv sa „jedávala“ na raňajky lyžicou ku chlebu, neskôr sa pila z hrnčeka. Tento zvyk zaviedli po príchode domov drotári pôsobiaci v Čechách a Rakúsku. Drotári pili aj odvary z čerstvých alebo sušených listov liečivých rastlín, ktoré nazývali *čaj*.

Dominantná bola spotreba *páleného* (tvrdého alkoholu), ako borovička a slivovica. Niektorí konzumovali zriedený lieh (*kvit*, *špiritus*), výnimočne Alpu a Hoffmanské kvapky. Víno sa pilo iba málo; drotári pôsobiaci v Čechách uprednostňovali pivo. Alkoholizmus ako tzv. sociálna choroba bol v medzivojnovom období pomerne častou príčinou, ale aj dôsledkom chudoby drotárov a ich rodín.

Hygiena na cestách

Hygiena drotárov ako predstaviteľov subkultúry s vlastnými normami, sociokultúrnymi regulatívami a pravidlami vychádzala z ich osobných potrieb a tradícií jednotlivých lokálnych spoločenstiev na Kysuciach aj oblastí, kde pôsobili. Determinoval ju spôsob života na cestách, poverové predstavy, zaužívané profylaktické praktiky a poznatky o tvorbe zdravého spôsobu života. Drotári sa obvykle pridržali hygienických zásad, ktoré si osvojili v domácom prostredí. Hygiena vo vidieckom prostredí Kysúc bola na nízkej úrovni; v domácnostiach sa o ňu usilovali najmä ženy, kým muži nedodržiavali ani niektoré základné pravidlá osobnej hygieny. V každodennom živote sa riadili pravidlom: „*Za života treba zjesť vidly hnoja, aby bol človek zdravý*“.³⁵ Nižšia hygiena prispela k odolnosti drotárov voči baktériám a k ich lepšej imunite.

Keďže vandrovní drotári boli na zlé hygienické podmienky zvyknutí už z domova, neprikladali väčší význam dodržiavaniu hygienických zásad ani na cestách. Iné to bolo u drotárov, ktorí pred vznikom Československej republiky vlastnili drotárske (plechárske) dielne alebo v nich pracovali. V ich prípade bolo dodržiavanie osobnej hygieny i hygieny v príbytkoch na relatívne dobrej úrovni – bez ohľadu na to, či pracovali v mestách alebo na vidieku. Mladší a čistotejšie drotári navštevovali mestské kúpele, kde si dopriali dokonalú očistu celého tela. Ak mali dostatok financií,

34 BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava 1995.

35 Muž (nar. 1925); 5. 2. 2017.

snažili sa navštíviť ich aspoň raz za týždeň. Domov nakúpili aj darčeky ako strojčeky na strihanie, britvy či *žiletkové* strojčeky na holenie.

Telesná očista v teplej vode, obvykle v drevenom koryte, ojedinele v plechovke, bola frekventovanejšia u drotárov, ktorí nocovali v tehelniciach alebo prácovníach. Ak mali, použili aj mydlo, zriedkavo popol, ktorý slúžil i na pranie odevu. Takmer vždy si najprv oprali spodný odev a chodili vo vrchnom. Keď uschol, oprali vrchný odev a oblečený mali spodný. Táto očista bola nutná, lebo ľudia sa im kvôli špine a zápachu začali vyhýbať. Na ich vzhľad vplývalo aj bývanie a nocovanie v humnách, maštaliach a stohoch sena. Niektorí muži aj chlapani nosili šaty často až dovtedy, kým sa na nich nerozpadli a potom si kúpili, prípadne vyžobrali nové. V súvislosti s tým manželka istého drotára po jeho návrate z Čiech skonštatovala: „*Prišol domov špinavý a smrdel jako cap*“.³⁶ Väčšiu pozornosť čistote svojho šatstva venovali drotári, ktorí bývali v prenajatých bytoch. Ak mali viac odevných súčiastok, prali spodný odev každý týždeň, vrchný raz za mesiac. Často si dávali prádlo prať a žehliť v mestskej práčovni, kde boli primerané poplatky. Ak vlastnili len jeden kompletný oblek, praniu vyhradili sychravý, daždivý deň. Zatiaľ čo sa ich odev čistil, mohli si tu posedieť v teple a suchu.

Nedostatočná hygiena sa prejavovala aj v oblasti prípravy a najmä konzumácie potravy. Vandrovní drotári si so sebou nosili vlastnú lyžicu a misku, prípadne hrnček či kanvičku, do ktorých im zákazníci alebo ich domáci dávali polievku, kašu či zemiaky. Ich dobrodinci im takmer nikdy neposkytli vlastný riad, lebo sa im to „hnusilo“, tiež sa báli prípadných chorôb (napr. tuberkulózy, týfu). Na týchto nádobách po opláchnutí studenou vodou ostávala mastnota i zaschnuté zvyšky stravy. Z tej istej nádoby drotári konzumovali aj čaj, v lepších prípadoch kávu. Očista po jedle neraz spočívala v obližaní prstov, opakom ruky sa utrelí ústa a nakoniec sa ruky utrelí do nohavíc. Tieto nedostatočné hygienické návyky vytvárali ideálne podmienky pre šírenie črevných infekcií, ktoré mali za následok časté zažívacie ťažkosti a hnačky. Ale ani to drotárov neprímalo k lepšej hygiene. Spoliehali sa, že pitie liehovín ich prečistí – vydezinfikuje.

Zvláštnu pozornosť drotári nevenovali ani čistote prenajatých *kvartýrov*, často zabrali až vyhrážky domácich. Podobne ako ich príbytky na Kysuciach sa nevetrali a boli cítiť zatuchlinou, ktorou napáchol aj odev. K tomu sa pridával zápach neumytých tiel: „*Večer si vyzuľi boty, tak im smrdeli onuce aj nohy, ale onuce ňeprali, smrdel celý kvartýr*“.³⁷ Tí, ktorým záležalo na hygiene, si *kvartýr* udržiavali v primeranej čistote. Umývali ho, vetrali, odstraňovali hmyz, hlodavce, pavučiny i plesne. Pobyť v ekonomicky aj kultúrne vyspelejšom prostredí Čiech, Moravy a v Sliezska aspoň čiastočne prispel k tomu, že drotári si postupne osvojili základné hygienické pravidlá. To všetko sa odrazilo v snahe dodržiavať ich prinajmenšom v cudzom

36 Žena (nar. 1914); 2. 4. 2010.

37 Muž (nar. 1915); 8. 10. 2010. Niekedy si onuce nevymieňali dlhšiu dobu, až kým sa nerozpadli.

prostředí a prispôsobit' sa miestnym pomerom. Viacerí sa hygienické zásady v oblasti bývania, odievania či stravovania snažili presadiť aj v domácom prostredí.

Vybrané aspekty morálky drotárov z Kysúc

Morálku a hodnotové orientácie drotárov ovplyvnil ich dlhodobý pobyt mimo domova, získané skúsenosti a reálnejší pohľad na svet, ktoré neboli natoľko podriadené zvykom dediny, jej vysvetľovaniu prírodných a spoločenských javov. Napriek tomu viera v Boha zohrávala dôležitú úlohu v živote drotárov z Kysúc a ich rodín. Navonok sa manifestovala návštevou bohoslužieb v nedeľu, vo sviatok, pravidelnými modlitbami i kresťanskými pozdravmi, osvojenými v domácom prostredí. Pri vzájomnom stretnutí sa drotári zdravili: „*Daj Boh zdravia, pán brat!*“; „*Daj Boh šťastia, pán brat!*“ Zákazníkom pri vstupe do dvora alebo do domu zaželeli: „*Pochválen Pán Ježiš Kristus!*“ Časom sa tieto pozdravy zmenili, čo bolo dôsledkom styku s hospodársky vyspelejšími časťami Čiech, Moravy a Sliezska, kde bolo početnejšie zastúpené radikálno-pokrokový, resp. ateisticky orientované obyvateľstvo ako na konzervatívnom Slovensku. Prispeli k tomu aj posuny vo vzťahoch sociálnych skupín v medzivojnovom Československu, ktoré smerovali k formálnemu zmäkčovaniu a odstraňovaniu najokatejších vonkajších prejavov stavovských a triednych rozdielov. Dôkazom toho sa stalo zanechanie štandardného onikania pri oslovení „*zdola hore,*“ ktoré nahradilo vykkanie.³⁸ Zákazníci sa v Čechách začali oslovovať takmer jednotne „*milostpán*“, „*milostpanička*“ a zdravit': „*Ruky bozkávam!*“ Mladší drotári sa preorientovali na modernejšie pozdravy a poďakovania: „*Dobry deň prajem* (alebo *vinšujem*)!“; „*Ďakujem veľmi pekne* (alebo *úctivo*)!“

V medzivojnovom období neboli neobvyklým javom príležitostné sexuálne styky drotárov s prostitútkami i osamelými zákazníkmi. Najmä pri dlhých cestách za prácou na území Čiech, Moravy a Sliezska vyhľadávali služby „*lahkých žien*“, v menšej miere tajne navštevovali nevestince. Neraz sa takto nakazili pohlavnými prenosnými chorobami, a to aj napriek oficiálnym zdravotným opatreniam, ktoré boli súčasťou reglementácie prostitúcie v 1. Československej republike, a ubezpečeniam žien o vlastných profylaktických metódach.³⁹ K najčastejším venerickým

38 Starí drotári sa v prvých rokoch po skončení I. svetovej vojny držali pravidiel a *móresov* ako *za cisára pána*. Okrem toho, že dôsledne nechápali nové rozdelenie štátov, dlhšie im trvalo mentálne odpúťanie sa od uhorskej spoločnosti, „*v ktorej triedne a sociálne odstupy boli vyhranenejšie a mali často aj tradične stavovský charakter.*“ LIPTÁK, L.: *Život na Slovensku v medzivojnovom období*. In: Zemko, M. – Bystrický, V. (eds.): *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Bratislava 2004, s. 463–478. Aj keď bola zákonní zabezpečená rovnosť všetkých obyvateľov, naďalej sa považovali za nižšiu vrstvu obyvateľstva a všetci zákazníci boli pre nich *páni veľkomožní*.

39 NEUMANN, S. K.: *Dejiny ženy 4*. Bratislava 1971. K takýmto praktikám patrila výplach pošvy pred i po pohlavnom styku roztokom vody a octu, ktorý mal skôr chrániť ženu pred neželaným tehotenstvom, ako zabezpečiť prevenciu prenosu pohlavných chorôb.

ochoreniam drotárov patrili kvapavka a syfilis, podobne ako alkoholizmus spadajúce do kategórie tzv. sociálnych chorôb. Bežne rozšírené boli aj *filčky*.⁴⁰

Príležitosť na manželskú neveru drotárom poskytoval aj nocľah, spolu so stravou ponúknutý osamelými ženami a vdovami (*paňičkami*) ako protihodnota za vykonané drotárske opravy alebo výrobky. V takýchto prípadoch mohol byť súčasťou nocľahu i pohlavný styk. U nich mali zabezpečené pohodlné prenocovanie, pohostenie, a tak najmä mladých drotárov nebolo treba dvakrát presviedčať, aby si okrem vdov užívali aj so slobodnými ženami, hlavne mladými slúžkami: „*Kec zme došli na to samé mesto, ženy sa na nas trasli*.“⁴¹ U žien sa tešili obľube pre svoju údajnú vážnosť, prudkosť a výdrž. Pre drotárov boli tieto milostné dobrodružstvá jediným spestrením ich ťažkého života: „*To bolo ftedy jedinu omastu ve sve'e*.“⁴²

Najvyhranenejší (prevažne odmietavý) postoj mali drotári voči oficiálnej moci a jej predstaviteľom – *čelnikom*, financom a úradníkom. Aj keď si niektorí uvedomovali, že ich konanie je protiprávne a vystavujú sa pokute či väzeniu, nevybavili si platné doklady, ktoré by ich oprávňovali na vykonávanie drotárskeho zamestnania, až kým ich neprichytili *čelníci*. Keď išlo o živobytie, hrozbu pokuty či väzenie, drotári sa pred políciou a úradmi bránili, klamali a nebrali na nič a na nikoho ohľad. Takéto konanie výnimočne vyvrcholilo až vraždou. Istý drotár zo Zákopčie so svojím švagrom v roku 1922 v Rožnove pod Radhoštem zastrelil *čelníka*, za čo bol odsúdený na trest smrti, ktorý mu bol zmiernený na 20 rokov väzenia, z čoho si odpykal 15 rokov.⁴³ Časté boli aj krádeže a bitky s domácim obyvateľstvom.

Záver

Geopolitické zmeny v Európe po roku 1918, rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik nástupníckych štátov spôsobili úpadok drotárstva a jeho postupný zánik. Napriek tomu drotárstvo ovplyvnilo rodinný život na Kysuciach, spoločenské dianie v obci, malo dopad na odev, stravovanie, hygienu, architektúru, mechanizáciu poľnohospodárskych prác i vzdelanie obyvateľstva. Drotári si prenášali poznatky z domu na cesty za prácou, ale hlavne získané informácie a skúsenosti sa snažili aplikovať v domácom prostredí. Boli nositeľmi nových informácií a poznatkov, ktoré rozširovali ich obzory v politickej, kultúrnej i jazykovej oblasti, sprostredkovane aj ich príbuzným, susedom a známym. Drotárstvo tak výrazne zasiahlo do života miestnych ľudí. Prejavilo sa narušovaním tradičného spôsobu života a vnášaním prvkov mestskej kultúry do prevažne agrárneho prostredia Kysúc. Drotári však ovplyvnili

40 Voš ohanbia (lat. *Phthirus pubis*).

41 Muž (nar. 1917); 18. 3. 2012.

42 Muž (nar. 1920); 11. 2. 2011.

43 MV SR, ŠA Bytča, p. Čadca, f. Okresný národný výbor Čadca /1922/ 1945–1960, sign. 519/1951, k. 58.

aj tradičnú kultúru oblastí, kde pôsobili. Prenikli do tamojších piesní, ľudových hier, ľudového výtvarného umenia, slovesného folklóru a pod.

Pramene

- Archív Kysuckého múzea v Čadci – JANOTA, D.: *Poznámky o drotároch*. Rukopis. Čadca 1954, inv. č. 29/54.
- Malé dejiny Smíchova a Košíř. Malvazinka č. p. 177. <http://smichov.blog.cz/0707/malvazinka-c-p-177>. (prístupeno 20. 5. 2010).
- PRANDA, A.: *Zamestnanie obyvateľstva – Raková*. Výskumná správa. Ústav etnológie SAV. Bratislava 1971.
- RUTŠEK, A. a kol.: *Okres kysucko-novomestský z hľadiska sociálno-zdravotného*. Rukopis. Kysucké múzeum v Čadci. Čadca nedatované (asi r. 1931).
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca. Ústav etnológie SAV v Bratislave.
- Zbierkový fond Kysuckého múzea v Čadci.

Literatúra

- BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava 1995.
- BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, 2. svazek*. Praha 2007.
- JOHNOVÁ, H.: *Ľudové šperky na Slovensku*. Bratislava 1972.
- KONTRIK, A.: *Medzi dvoma vojnami*. In: Adamusová, J. a kol.: *Drotárstvo*. Veľká kniha o slovenskom drotárstve. Martin – Žilina – Čadca 2010, s. 63–71.
- LIPTÁK, Ľ.: *Život na Slovensku v medzivojnovom období*. In: Zemko, M. – Bystrický, V. (eds.): *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Bratislava 2004, s. 463–478.
- NEUMANN, S. K.: *Dejiny ženy 4*. Bratislava 1971.
- PRANDA, A.: *Príčiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach – 1. časť*. Slovenský národopis 13, 1965, č. 4, s. 431–479.
- PRANDA, A.: *Vandrovne zamestnania*. In: Gacík, M. a kol.: *Zborník Kysuckého múzea 8*, 1989, s. 59–78.
- ŠUSTEKOVÁ, I.: *Podomoví obchodníci z Kysúc*. Nitra 2008.

Summary

Migration of Tinkers from Kysuce to Bohemia, Moravia and Silesia between World Wars

Tinkering as a peddling job and sale developed in the northern part of the Trenčín Region (Upper Váh Area and Kysuce) and later in several villages in the northern part of Spiš. As a specific (non-farming) job of a group of male population, tinkering is a phenomenon that significantly influenced traditional culture in the above-mentioned regions. The affiliation with the tinker's socio-professional group was expressed not only by the itinerant livelihood, but it also was transferred to social activities and common personal contacts. The tinkers differed from peasants through their world view, peculiar morality, value guidance, but mainly through their experience and more real view of the world. They featured good dexterity in communication with authorities due to the obligation to arrange for documents which were necessary for them to be allowed to operate tinkering in the Czechoslovak Republic. Labour migration also affected incomes, possibilities of catering, dressing, habitation, and hygiene of itinerant tinkers. The essay explains these facts in relation to the tinkers from Kysuce, who migrated for work to Bohemia, Moravia and Silesia between world wars.

Key words:

migration – tinkers from Kysuce – Bohemia – Moravia and Silesia – interwar period

Odsun německých obyvatel z Vyškovska ve vzpomínkách pamětníků¹

PhDr. Jarmila Pechová

Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Koblížná 1, 659 37 BRNO (CZ)
jpechova@mzm.cz

Nucené vysídlení německého obyvatelstva z Československa, které proběhlo na základě rozhodnutí Postupimské konference (17. 7.–2. 8. 1945) a na základě dekretů prezidenta Edvarda Beneše (červen – říjen 1945) v letech 1945–1946, bylo spolu s přesuny Němců z Polska a Maďarska nejvýznamnější migrační vlnou poválečného období. Je to událost, která natrvalo zůstala v paměti všech zúčastněných. Němci vystěhovaní ze střední Evropy se museli po válce stejně jako ostatní

Evropané vyrovnávat s traumatickými zkušenostmi a hledat na svých životních poutích nové začátky.²

Cílem studie je v chronologickém sledu shromáždit výpovědi německých obyvatel odsunutých z bývalého vyškovského jazykového ostrůvku, sledovat jejich konkrétní osudy, pocity a názory, a přispět tak k hlubšímu poznání této dějinné etapy. V závěrečné části je příspěvek doplněn také o názory a postoje někdejších i současných českých obyvatel zkoumaných obcí.

Vyškovský německý jazykový ostrůvek (Wischauer Sprachinsel) tvořilo do roku 1945 osm vesnic: Kučero (Kutscherau), Hlubočany (Hobitschau) s osadou Terešov (Tereschau), Lysovice (Lissowitz), Rostěnice (Rosternitz), Zvonovice (Swonowitz), Ko-

Děvčata s kočárkem před domem se žudrem, Lysovice 33. Foto O. Stibor, fotoarchív EÚ MZM.

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

2 HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Praha 2002, s. 17.

mořany (Gundrum) a Čechyně (Tschechen, dnes součást Rousínova), v nichž žilo asi tři tisíce obyvatel. Po odsunu se obyvatelé ostrůvku dostali především do Bavorska a Bádenska-Württemberska, většinou ve skupinách. Vzpomínky na domov byly v dobách těžkých začátků v Německu častým námětem rozhovorů, písemné výpovědi byly i oficiálně archivovány.³ Později se lidé k tomuto tématu vraceli při setkáních rodáků, která se začala pořádat v Aalen v roce 1951, při vyprávění dětem či vnukům, případně při besedách s místními občany. Současně začaly být shromažďovány také památky na život v ostrůvku – kroje, keramika, náboženské předměty, malované truhly, fotografie, knihy.

Události v Československu v listopadu 1989 a následný vývoj byly novým impulsem pro návrat k minulosti. Nastalo hromadné navštěvování rodných obcí, někteří je navštívili od nuceného vysídlení vůbec poprvé. Oživené kontakty probudily vzpomínky a vedly k vlně memoárové literatury – Společnost vyškovského jazykového ostrůvku v Německu sama vydala několik titulů, z nichž některé byly přeloženy i do češtiny.⁴ Podklady pro tuto studii jsou čerpány z knižně vydaných vzpomínek, z krajaňského tisku, z příspěvků na webových stránkách vyškovských Němců i z osobních rozhovorů a korespondence. Význam těchto autobiografických materiálů, díky nimž lze zkoumat vztah jedince a společnosti, provázání osudu jednotlivce s historickými a kulturními procesy, život dětí, religiozitu, etnické vztahy i řadu dalších faktorů, oceňují v současnosti historikové, etnografové i příslušníci dalších humanitních a společenských oborů.⁵

Přípravy na odsun

O nejisté budoucnosti obyvatel ostrůvku se začalo mluvit už v roce 1944, kdy z fronty přicházely špatné zprávy. Šířily se poplašné zvěsti a strach z Rusů. Poprvé se objevila také obava z vysídlení do Ruska nebo do Německa, i když mnozí tomu nechtěli uvěřit.⁶ *Vzpomínám si na výrok svého strýce: „Chlapi, co si to myslíte, vždyť ztratit vlast znamená ztratit všechno.“ Netrvalo ale dlouho a museli jsme to pocítit na vlastní kůži.*⁷

3 Některá svědectví jsou uložena v Sudetoněmeckém archívu v Mnichově, fond E 42.

4 Kromě titulů citovaných v seznamu literatury též např. GOLL, H.: *Von der Kornkammer Mährens zum Kraichgauer Hügelland*. 2000; SOUTSCHEK, A.: *Lebenserinnerungen*. 2007 nebo příspěvky v sekci Erlebnisberichte na webových stránkách vyškovských Němců www.wischau.de.

5 Viz např. NOSKOVÁ, J.: „*Proč to vyprávím?*“ „*Warum erzähle ich das?*“. Brno 2016, s. 23.

6 Nedůvěra v možnost odsunu byla u obyvatel německých obcí všeobecná, například také obyvatelé jihomoravské obce Mutišov zvěstem o odsunu nevěřili a mysleli si, že jde jen dočasné opatření, které by doprálo Čechům dostatek času na plundrování německých majetků; *Mutischen*. Der Südmährer 2017, č. 8, s. 622.

7 Žena (nar. 1930); Kučerov – SCHIMMELE, J.: *Vyhnaní v den 16. narozenin*. In: Vyhnaní – přišli – přijatí, 2009, s. 30.

Na jaře roku 1945 někteří občané plánovali hromadný útěk před frontou v uzavřené koloně vozů do rakouského Waldviertlu, ale z různých důvodů z něj sešlo. 26. dubna 1945 se o něj pokusilo sedm rodin z Rostěnic, byli ale zadrženi v jihočeském Táboře a posléze vráceni zpět. Útěk na Západ se tak podařil jen několika jednotlivcům a rodinám.⁸

Obavy z transferu se začaly naplňovat po odchodu ruských vojáků začátkem května 1945. Obyvatelé osady Terešov byli už 9. května hromadně vyhnáni ze svých domovů a násilně odvedeni do vyškovského internačního tábora, kde museli žít až do vysídlení v létě 1946.⁹ Skupina tzv. partyzánů, která tento divoký odsun prováděla, byla údajně ozbrojena klacky, biči a puškami. Obyvatelé svůj nucený odchod vnímali jako velké bezpráví, jeden z nich dokonce spáchal sebevraždu.

Ani Němcům v ostatních obcích se nevedlo o mnoho lépe. Již v květnu 1945 byl německý majetek postaven pod národní správu.¹⁰ Německé usedlosti začaly být zabírány Čechy, ať už z řad místních bezzemků a čeledínů, nebo později i lidmi ze vzdálenějšího okolí. Také tyto události jsou častými náměty vzpomínek. *Náš český pacholek přišel jednoho dne k nám a řekl, že musíme pryč z našeho dvora a musíme všechno nechat tak, jak je, protože on je teď nový vlastník.*¹¹ *Později přišel nějaký Čech se svou ženou a předložil mojí matce list papíru. Německy ji vyzval, aby podepsala, že on je teď majitel a my musíme během dvou hodin dům opustit. Ukázal na vybavení domu, které si smíme vzít s sebou.*¹² Češi, kteří mnohdy nebyli znalí zemědělského hospodaření, si v nově nabytých statcích podle původních německých vlastníků počítali nezkušeně, iracionálně a arogantně.

Počátkem července 1945 k nám přišel nějaký český muž se zprávou, že je od nynějška právoplatným držitelem našeho majetku. Aniž by se představil, ale s velmi energickým vyjadřováním a rozhazováním rukama, řekl mému otci: „To nyní mně!“ [...] Noví čeští majitelé byli velmi nezkušení, co se týkalo selské práce. Ženské ležely často jen pod hrušní v zahradě a jedly hrušky, místo toho, aby vařily. [...] Nová vlastnice se jednoho dne optala maminky, poté co podojila krávu: „A kde je nyní máslo?“¹³

8 HANÁČEK, M.: *Příspěvek k historii německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku v letech 1860–1946 a jeho didaktické využití*. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Brno 2011, s. 67–68.

9 Ke dni 27. července 1945 bylo v tomto táboře internováno 270 osob. HANÁČEK, M.: *Příspěvek k historii německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku v letech 1860–1946 a jeho didaktické využití*, c. d., s. 75.

10 Tyto otázky řešily dekrety prezidenta republiky č. 12/45 Sb. z 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku a č. 108/45 Sb. z 25. října o konfiskaci nepřátelského majetku a fondech národní obnovy. HANÁČEK, M.: *Příspěvek k historii německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku v letech 1860–1946 a jeho didaktické využití*, c. d., s. 81.

11 Žena (nar. 1930); Kučerov – SCHIMMELE, J.: *Vyhnání v den 16. narozenin*, c. d., s. 31.

12 Muž (nar. 1930); Rostěnice – HROSS, M.: *Tak jsem prožil válku a integraci*. In: *Vyhnání – přišli – přijatí*. 2009, s. 139.

13 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, 2005, s. 52–54.

V paměti narátorky zůstala slova jejího otce, pronesená poté, co se dozvěděl, že už nemá žádný nárok na svůj majetek: *Děvčata, už nám nic nepatří, přestaňte pracovat.*¹⁴ Byla to jeho poslední slova jako hlavy rodiny na jeho po předcích zděděném majetku. V dětech byl někdy i kus vzdoru a chtěli novým majitelům svých domů uškodit: *V naší zahradě byly dva ořešáky s mnoha ořechy. Během doby, kdy matka a lidé, co u nás byli, pracovali na poli, totálně jsem ořešáky očesal. Byl jsem tak zoufalý, že musíme z našeho domu, a chtěl jsem těm lidem způsobit škodu. Dostal jsem za to od matky strašný výprask ...*¹⁵

Brzy po obsazení domů následovalo přidělení německých rodin na práci do českých vesnic v okolí (Pustiměř, Hoštice, Ivanovice na Hané, Medlovice aj.). Do svých domovů se někteří vrátili až těsně před transportem. I zde dle názoru německých pamětníků Češi Němcům nic neodpustili a zadávali jim ty nejtěžší práce.

[...] *sklízet obilí, mlátit, vybírat brambory, čistit je a uskladnit ve sklepě, krmit kozy, házet hnůj a mnoho jiné podřadné a těžké práce. Nikdo neměl porozumění pro to, že žena ve vysokém stupni těhotenství nemůže podat takový výkon jako ostatní ženy. Byla Němka, tak musela zabrat.*¹⁶

Často vzpomínají němečtí obyvatelé na neurvalé zacházení ze strany Čechů a na výroky typu *Pro Němce není žádný plat, To je pro Němce dost dobré apod.*

Také české děti oplácely německým dětem příkoří, která jim byla způsobena za války a nezřídka je častovaly nadávkami nebo i kamením, stejně jako předtím německé děti své české vrstevníky.

*Na Velikonoce 1946 jsem šla se dvěma německými děvčaty do kostela na Vzkříšení. Ještě před kostelem na nás české děti házely kameny a křičely „Německé svině“, toto pojmenování nás tehdy provázelo velmi často. Malá jizva z tohoto setkání mi ještě dnes připomíná Velikonoce 1946. My děvčata jsme si tenkrát říkala: „Trpíme stejně jako náš Pán Ježíš.“*¹⁷

[...] *šla kolem mne na vzdálenost tří metrů moje dlouholetá spolužačka Hilde, dcera mlynáře ze Zvonovic; pozdravil jsem ji, ona se na mě ale jen podívala a dělala, jako by mě neznala. Méněcenného člověka, označeného na hrudi písmenem „N“, nemohla přece pozdravit.*¹⁸

O to více byly oceňovány případy, kdy se Češi chovali k německému obyvatelstvu slušně a byli ochotní podat pomocnou ruku, přilepšili jim jidlem nebo je svou přimluvou zachránili před internací v tábore ve Vyškově: *Měla jsem štěstí a zacházeli se mnou jako s vlastní dcerou.*¹⁹

14 Žena (nar. 1941); Rostěnice – Tamtéž, s. 52.

15 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherou nach Westhausen 1939–1946*. Olomouc 2006, s. 34.

16 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, 2005, s. 55.

17 Žena (nar. 1930); Kučerov – SCHIMMELE, J.: *Vyhnaní v den 16. narozenin*, c. d., s. 31.

18 Muž (nar. 1930); Rostěnice – HROSS, M.: *Tak jsem prožil válku a integraci*, c. d., s. 141.

19 Archív EÚ MZM, Žena (nar. 1927); Kučerov – BUTSCHEK, E.: *Als ich vor 60 Jahren mein*

Jeho matce by se nelíbilo obývat německý dům, který jí nepatří.²⁰

Náš otec vyučoval jako nadučitel v Hlubočanech také několik českých dětí a vytvořil si k nim a k jejich rodičům dobrý, uctivý vztah. V roce 1945 se tito rodiče za jeho otce přimluví a zabránili tak jeho okamžitému umístění do tábora ve Vyškově.²¹

Nakonec už byli mnozí Němci s nuceným vysídlením smířeni a neviděli jiné východisko, i když tušili, že tím je pro ně jejich vlast navždy ztracena:

Na jaře 1946 to došlo tak daleko, že vysídlování se rozběhlo a my jsme byli připraveni. [...] Pro nás mladé lidi to nebylo tak hrozné, ale našim rodičům a prarodičům to nedávalo smysl. [...] Otec tenkrát řekl: V takové zemi už člověk žít nemůže.²²

Uprostřední 4, Elisabeth Butschek geb. Wittenberg

REPUBLIKA ČESKOSLOVENSKÁ

Paříž. okres: **Vyškov** Diecés: **Brno**
Soudní okres: **Vyškov** Děkanství: **Bučovice**
Číslo: **1288** Fara: **Kučerov**

Rodný a křestní list.

Číslo: **1288** Matka: **VIII** List: **85** Půl čk.:

14/2 1868 roku tisício osm stého šedesátého osobního
Dne, měsíce, rok: **14. února 1868**
Město: **15. února 1868**

Jméno křtěného: **Xaver Štopík, farář**

Jméno a příjmení křtěné: **MARIANNA HROSS - OVÁ HROVÍ**

Věroznost: **Fausto-katolická**

Povolání: **rolník - žena**

Ervenost: **maňolská - německá**

Místo narození (příjmení): **Lysovice 85 Lysovice**

Přítel: **Hross Jan, rolník v Lysovicích syn Hrosse Antonína Vřinského v Lysovicích a Terzie rosené Jančí.**
jestloben am 8. September 1954 in Lehnau

Matka: **Marianna dcera Cyrille Legnera rolníka v Lysovicích a Alžběty rosené Čepky.**
Trvale evakuován z Republiky Československé

Farář: **Anna Hřítko z Lysovic**

Soudní: **Mateouš Bernard, rolník z Bysovic a Sperková Kat.**

Poznámka: **originální metrického zápisu v jazyku německém.**

Na ústředí toho vlistovních podaje předepsaný a ošitý razítko.

Fara: **1288** Půl čk.:

12. října 1968

1288

Rodný a křestní list Marianny Hross z Lysovic s razítkem „Trvale evakuován z Republiky Československé“. Soukromý archiv E. Butschek z Německa.

Loučení s domovem

Vlastní organizovaný odsun započal z vyškovského zajišťovacího tábora ve dnech 29. 5. – 30. 5. 1946, kdy bylo vypraveno do sběrného střediska v Brně-Maloměřicích 600 osob, dále během června 400 osob, v červenci 401 osoba, v srpnu 405 osob, v září 122 osob, v říjnu 2 osoby a v listopadu 75 osob.²³ Před zahájením transportů musely být pro všechny osoby do nich zařazené vydány evidenční listy, které měly být rozdány do konce roku 1945. Zabavovány byly veškeré listiny, doklady a spůlitélní knížky. Jediným dokladem měl zůstat křestní list (*Taufschein*), do kterého bylo otištěno razítko „Trvale evakuován z Republiky Československé“.

Geburthshaus verlies. Rukopis, fond Elisabeth Butschek.

20 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*, c. d., s. 41.

21 Muž (nar. ?); Hlubočany – WIEDER, H.: *Útěk do Damnic v srpnu 1945*. In: *Vyhnaní – přišli – přijatí*. 2009, s. 55.

22 Archiv EÚ MZM, žena (nar. 1927); Kučerov – BUTSCHEK, E.: *Als ich vor 60 Jahren mein Geburthshaus verlies*, c. d.

23 HANÁČEK, M.: *Příspěvek k historii německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku v letech 1860–1946 a jeho didaktické využití*, c. d., s. 79.

Po vyřízení těchto formalit došlo k loučení s rodnou obcí, s mrtvými na hřbitově, načež následoval odjezd se zavazadly do Vyškova. Převoz zařizoval obvykle nový majitel usedlosti nebo sedlák, u něhož rodina pracovala. Odchod byl o to obtížnější, že mnohdy se na cestu vydávaly jen ženy s dětmi, neboť muži byli často ještě ve válečném zajetí nebo byli českými úřady uvězněni za zločiny proti republice.

Loučení bylo velmi bolestné: *Rozloučení s Kučerovem, s pohledem na vyvýšený kostel, končilo slovy naší matky: „Děti, podívejte se nazpátky, nikdo z nás neví, jestli vlast ještě někdy uvidíme“.* *Naše matka starou vlast nikdy víc nespatriła.*²⁴

I pro děti nastalo loučení s hračkami a osobními věcmi: *Směla jsem si vybrat jednu panenku, ostatní musely zůstat, stejně jako ostatní hračky, to byla vážná věc [...] přesto když mě otec po pár hodinách budil, byla jsem prostě zvědavá na to velké dobrodružství.*²⁵

Těžké a smutné bylo, zvláště pro děti, také loučení s domácími zvířaty: *Byl to pro mě velmi hořký den, protože jsme Kučerov viděli naposled. Můj pes Schotti štěkal a dlouho běžel za nákladním autem, až do úplného vyčerpání. Mí sourozenci a já jsme přitom hořce plakali.*²⁶ Dosah událostí mladší děti někdy nechápaly: *Otec měl narozeniny, vyjádřil přání, abychom se za rok mohli zase vrátit. „Cože, až za rok?“ ptala jsem se.*²⁷

Útrapy cesty

Z Vyškova pokračovala přeprava nákladními auty do nechvalně známého sběrného tábora v Brně-Maloměřicích, kde se čekalo na transport do Německa. Dle vzpomínek pamětníků byl zavšivený a plný blech, zřízení se chovali nadřazeně a zavazadla vysídlovaných byla neustále podrobována kontrolám, aby byly zachyceny jakékoliv cennější věci. Pro lidi to bylo velmi stresující: *Moje maminka vzpomínala na opravdu mnoho lidí, kteří zde byli napěchováni v tom nejmenším prostoru, někteří už apatičtí a bez naděje, jiní opět motivovaní, protože věřili, že brzy přijde lepší doba.*²⁸

Transport do Německa probíhal v nákladních vagonech i několik dní s minimem stravy a bez zajištění základních hygienických potřeb. Pamětník vzpomíná, že už samo nakládání zavazadel a usazení lidí ve vagoních bylo zdoluhavé a problematické: *Nakládání 40 dobytých vagónů trvalo dlouho a bylo zčásti chaotické, protože po naložení zavazadel museli ještě nastoupit lidé. Bylo to velmi těsné. Při hledání*

24 Muž (nar. 1934); Kučerov – DRABEK, A.: *Konec války a vyhnání 1945*. In: *Vyhnaní – přišli – přijatí*. 2009, s. 68.

25 Žena (nar. 1936); Hlubočany – WIEDER, A.: *Konec války v Hlubočanech*. In: *Vyhnaní – přišli – přijatí*, c. d., s. 21.

26 Muž (nar. 1936); Kučerov – SCHURIUS, L.: *Dokument zu unserer Vertreibung aus der Wischauer Sprachinsel 1946*. *Wischauer Heimatbote* 32, 2017, č. 1, s. 6.

27 Žena (nar. 1936); Hlubočany – WIEDER, A.: *Konec války v Hlubočanech*, c. d., s. 22.

28 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 64.

místa ve vagónu docházelo i k bezohlednému a egoistickému chování některých osob. Před odjezdem byly vagóny zariglovány zvenčí.²⁹

Dospělí snášeli svůj osud většinou odevzdaně: *Lidé ve vagónu byli většinou v klidu, ořesení a apatičtí k svému novému životu. Každý se pokoušel sám, co to šlo, se nějak zařídit, a právě proto nedocházelo k žádnému psychickému hnutí mysli.*³⁰

U dětí se naproti tomu projevila přirozená zvědavost a chtěly alespoň vidět něco z cesty: *Pomáhal jsem při nakládání a dbal jsem na to, aby zůstal volný kousek místa u malého větracího okénka v nákladním vagónu, kde bych mohl dobře sedět a viděl bych ven [...] Ze školy jsem věděl, že pojedeme přes moravské Švýcarsko, a byl jsem stále rozčilenější, než vlak odjel. Chtěl jsem něco vidět a ono bylo stále později a vlak nejel. Konečně, muselo být kolem 21. hodiny, odjel. Po půl hodině se setmělo a už jsem neviděl nic. Byl jsem moc zklamaný a rychle jsem pak usnul.*³¹

*Všechny děti byly vysazeny na naskládanou hromadu beden a zavazadel. Pro nás „malé“ byla situace únosná, protože bylo všechno nové a zajímavé. Měli jsme stále napnuté uši, co nyní bude a kam že to jedeme [...] Všechny děti dostávaly během jízdy od těch, co to řídili, čaj, sladovou kávu a pečivo. Pro dospělé se z tohoto zásobení moc nedostávalo, ale měli s sebou ještě v zavazadlech něco k snědku.*³²

Velký problém byl s péčí o kojence, nebyly k dispozici pleny ani dětská výživa. Matky vzaly zavděk i kouskem tvrdého chleba, který dítěti rozžvýkaly.

Muži se snažili během cesty postarat o své nejbližší, o zavazadla, zejména ale komunikovali s doprovodným personálem, aby zjistili cíl cesty. Ženy musely mnohdy překonávat stud, ať už to bylo při vykonávání potřeby na kýbl ve vagóně, nebo později v Německu, když došlo na dezinfekci a odvšívování: *Za krátkou dobu jsme byli ve Furth im Wald. Tam jsme byli všichni poprášeni DDT. To byl pokřik, když ženám prášili pod sukně.*³³

*Pro obyvatele ostrůvku, zejména pro všechny ženy, to bylo nepochopitelné a ponižující, muset se svléci před ostatními. Po domluvě několika mužů s dozorcí bylo nakonec dohodnuto, aby ženy mohly jít celé oblečené do tohoto zařízení. Poté probíhalo odvšívání bílým odvšívovacím prostředkem podobným páře.*³⁴

Nejradostnějším a symbolickým bodem cesty byl přejezd česko-německé hranice, kdy pasažéři vlaku hromadně odhazovali bílé cedulky s černým písmenem N, které je v Československu označovaly jako Němce, a tedy „občany druhé kategorie“.

29 Muž (nar. 1934); Kučerov – SCHURIUS, L.: *Dokument zu unserer Vertreibung aus der Wischauer Sprachinsel 1946*. Wischauer Heimatbote 32, 2017, č. 1, s. 6.

30 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 67.

31 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*, c. d., s. 45.

32 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 67.

33 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*, c. d., s. 47.

34 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 68.

Ubytování a začátky v cizím prostředí

Velmi depresivně působilo na Němce vysídlené z Československa rozbombardované Německo. Všude byla spoušť, kterou si nedokázali představit, dokud nebyli realitě postaveni tváří v tvář: *K večeru jsme přijeli do Norimberka, byl jsem hned venku a chtěl jsem něco vidět. Vyšel jsem ven z nádraží a viděl jsem jen ruiny, kam oko dohlédlo jen ruiny. Byl jsem úplně deprimován, dostal jsem hrozný strach a rychle jsem šel zase do vlaku. To už jsem věděl, co nás čeká [...] V Ulmu už nebylo žádné nádraží, místo něho jen dvě boudy. Nešel jsem ven, ještě jsem nepřekonal šok z Norimberka. Z dálky jsem viděl Münster, který nebyl zničený, jinak bylo vidět jen rozvaliny, to bylo zase hrozné.*³⁵

Po příjezdu byli odsunutí většinou nejprve krátkodobě ubytováni v tranzitních barákových táborech, tzv. *Durchgangslager*, z nichž byli po čase rozdělováni do jednotlivých obcí a měst. Více jich skončilo na venkově, kde byla přece jen větší možnost zajištění obživy pro tisíce nově příchozích. Již při příjezdu do tábora musely ženy opět překonat kulturní šok, když byly všechny společně poslány do sprch. *Byl to velký rozruch, staré ženy se ještě nikdy v životě neukázaly před ostatními nahé. Staré i mladé ženy a děti musely tuto proceduru podstoupit společně.*³⁶

Barákový tábor v Aalen-Wasseralfingen. Po r. 1946, soukromý archiv J. Legnera z Německa.

35 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*, c. d., s. 47.

36 Tamtéž, s. 48.

Muži během tohoto kolektivního způsobu bydlení často diskutovali o svém postavení a o svých perspektivách do budoucna. Často se mluvilo také o politice a byl odsuzován nacismus, který je do této situace přivedl: *Stále častěji jsem slyšel velmi negativní hlasy o nacistech, také od mužů, o kterých jsem věděl, že byli v Kučerově známými nacisty.*³⁷

S vedením tábora se otcové rodin snažili dojednat různé přesuny, aby rodiny a příbuzní zůstali pohromadě. Po několika týdnech v táboře nastal rozvoz rodin na nákladních automobilech do míst jejich definitivního pobytu. Zde byli nejprve všichni zaregistrováni a pak viděli provizorní podmínky, které je čekaly: *Po této proceduře jsme byli odvezeni nákladními auty do Reichenbachu a vyloženi u jedné velké stodoly. Naproti byl kamenný barák a bylo nám řečeno, že to je naše přístřeší. Zděšení dospělých bylo veliké. Barák byla hospodářská budova zajateckého tábora, zajatci pracovali v muniční továrně. Byly to čtyři velké prostory a uprostřed umývárna a toalety [...] V místnostech nebyla kamna a také elektrické světlo nebylo ještě nainstalováno. Domáci po válce ukradli všechno, co mohli v baráku potřebovat, takže žádné světlo nefungovalo. Dítě mé sestry křičelo a mělo hlad. Matka a otec našli cihly a plech a udělali před barákem provizorní sporák, aby děti a nám něco uvařili.*³⁸

*Po čtrnácti dnech jsme byli rozděleni do vesnic. Dostali jsme se do Zipplingenu, ale moc nás to nepotěšilo. Vysadili nás před radnicí na žhavém slunci. Starosta byl na poli. Cítili jsme se zaprodaní a zrazení. První noc jsme spali na radnici na svých zavazadlech. [...] Na to odpoledne před radnicí nemohu zapomenout. Dědeček tam zemřel na srdeční infarkt.*³⁹

Do městečka Bretten v kraji Karlsruhe, které v roce 1945 čítalo šest tisíc obyvatel, přišlo do roku 1947 téměř tři tisíce vyhnanců a uprchlíků z bývalých německých oblastí střední a východní Evropy. Velkou část z nich tvořili právě lidé z vyškovského ostrůvku. Ubytování byli v barácích, které byly za války využívány pro polské a ruské dělníky na nucených pracích.

*Vybavení tábora bylo nuzné. Baráky měly dva vchody. Uvnitř byla dvě topeniště a dva sporáky na uhlí. K rozdělení prostoru sloužily úzké vojenské skříňky. V šalاندách stály čtyřpatrové postele. Rodiny si postele rozdělily, v každém baráku bylo ubytováno 25 až 30 lidí se svými menšími zavazadly. V barácích nebyly žádné vodovodní přípojky a žádné záchody. Všichni obyvatelé tábora museli využívat umývárny a společné toalety mimo baráky. Velké kusy zavazadel byly uloženy v jednom separátním baráku.*⁴⁰

37 Tamtéž, s. 49.

38 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*, c. d., s. 50. Pátého července 1946 přijelo do Westhausenu v Baden-Württembergu asi sto lidí z vyškovského ostrůvku.

39 Žena (nar. 1927); Kučerov – BUTSCHEK, E.: *Erinnerungen an die Vertreibung*, rkp. Archív EÚ MZM, fond Elisabeth Butschek.

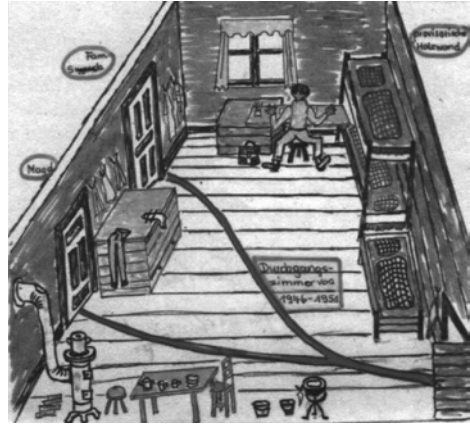
40 Muž (nar. 1930); Kučerov – DRABEK, A.: *Konec války a vyhnání v roce 1945*, c. d., s. 71.

Když kapacita nedostačovala, pronajalo si město i nevyužívané výrobní haly. Špatné hygienické poměry vedly k šíření nemocí, jako byla spála a tyfus. Ještě v květnu 1951 žilo 291 lidí v táboře a dalších 80 ve výrobní hale.⁴¹

Někdy se podařilo, že získala rodina hned na začátku malou světničku v selském statku, v hostinci, na faře či ve škole. Na přiloženém obrázku je vidět, jak taková světnička vypadala: průchozí, s minimem nábytku a s naprostým nedostatkem soukromí. Psací stůl pro školáka zde například suplovalo široké prkno natažené mezi bednou a postelí. Tento obytný prostor vznikl předělením lokálu hostince v Oberlauterbachu. Původně byl určen pro sedm lidí, nakonec zde bydlela matka se třemi dětmi, zatímco prarodiče (dědeček a dvě babičky) dostali možnost ubytovat se na faře.

I další informátoři popisují bydleň v prvních letech jako velmi nuzné: *Nemohl jsem se smířit s tím, že rodiče mají bydlet v místnosti s kamny, jejichž roura vedla přes okno ven. Já sám jsem musel spát v komoře nad krávinem, kam se dral přes prkennou podlahu pronikavý zápach. Zima byla ledově studená, takže se dech zčásti usazoval na dece jako jinovatka.*⁴²

V Baldern nedaleko Aalen bylo několik rodin ubytováno v prostorách zámku šlechtické rodiny Oettingen-Wallerstein, ani tam však na ně nečekalo žádné pohodlí – na zemi matrace, tenké příkrývky přivezené z domu (nesměl být překročen váhový limit zavazadel, proto v nich bylo jen málo peří), chlad, žádná elektřina ani voda a toaleta o dvě patra níže. Pamětnice, která se později stala zámeckou kastelánkou, na to vzpomíná takto: *Byl nádherný teplý slunečný den, když jsme přijeli od Wasseralfingu, vyložili zavazadla na tak zvaném „Molkeplatzu“ a čekali, co s námi bude. Můj strýc, který nás asi chtěl trochu povzbudit, řekl už před Röttingenskou vysočinou: „Počkejte, my se dostaneme na zámek.“ Takový zámek jsme doposud znali jenom z pohádek – a hledme, měl pravdu. Kníže Oettingen-Wallerstein nám dal prozatím*

Kresba místnosti, v níž žila rodina Schurius z Kučerova v letech 1946–1951. Kresba Leopold Schurius, převzato z časopisu Wischauer Heimatbote 2017, č. 2, s. 6.

41 BAHN, P.: *Vertriebene aus der Wischauer Sprachinsel in Bretten*. In: Volkskunst und Tracht aus der Wischauer Sprachinsel. Ausstellung des Museums im Gerberhaus 27. April 24. Juni 2007. Begleitheft. Bretten 2007, s. 8–10.

42 Muž (nar. 1923); Lysovice – CZAPKA, H.: *Cesta mladého vojáka z Lysovic do Dingolfingu*. In: Vyhnaní – přišli – přijatí. 2009, s. 25.

k dispozici jednu místnost, kde bylo místo pro deset osob, za což jsme mu ještě dnes vděční. Měli jsme nocležiště a střechu nad hlavou. Později se k nám připojilo ještě víc rodin. Luxus to nebyl, přesto jsme zůstali devět let.⁴³

Narátoři často zdůrazňují, co si musely v této době vytrpět zejména ženy a staří lidé. Právě ženy to byly, na nichž v nové vlasti ležela hlavní tíha starostí o obživu rodiny. Muži se v řadě případů k rodinám připojili později, po návratu z válečného zajetí nebo z českých zadržovacích táborů. I oni vyprávěli ústní i písemnou formou o svých prožitcích, o špatném nebo dobrém zacházení, o nedostatku jídla, o nucené práci, o strastech cesty. Většinou se shodují v tom, že přežít jim pomohla naděje na setkání s rodinou, na lepší budoucnost a také jejich katolická víra. V Německu se pak usilovně snažili zapojit do budování země a využít všech svých schopností, aby rodinu existenčně zabezpečili. V mnoha případech se ale rodina svého živitele nedočkala vůbec, protože ve válce padl.

V americké zóně dostávali v roce 1946 těžce pracující potravinové lístky v hodnotě 1500 kcal, což bylo zcela nedostatečné. Dětem mnohdy nezbyvalo nic jiného, než chodit po žebrotě. Jídla byla velmi skrovná, a jak pravila jedna z matek: *Víc očí se dávalo do polévky, než kolik ok bylo v polévce.⁴⁴*

Když se rodiče před jídlem modlili: *Přijď, pane Ježíši, buď naším hostem a požehnej tyto dary*, říkal si třináctiletý syn rodiny v duchu *Milý Ježíši, při té troše jídla bych tě tu mít nechtěl, nestačí to ani pro nás.⁴⁵*

Dospělí a mládež se ihned po příchodu snažili najít si práci zejména u rolníků, za což dostávali také jídlo. Přivýdělek představoval sběr lesních plodů a bylin nebo paběrkování na poli. Zrno z klásků se získávalo velmi primitivním způsobem – šlapáním, čistilo províváním ve větru a mlelo na kávo mlýncích. Jindy vyžebrel šestnáctiletý syn u sedláka trochu obilí, které vyměnil ve mlýně za mouku a tu pak u pekaře za chléb: *Vyžebrel jsem u jednoho sedláka obilí a šel jsem s ním do asi čtyři kilometrů vzdáleného mlýna, abych je vyměnil za mouku. [...] Šel jsem dál k pekaři, který mi za mouku dal bochník chleba, a ten jsem opatrně nesl domů. Kvůli jednomu malému bochníku chleba jsem ušel asi 15 km a byl jsem půl dne na cestě.⁴⁶*

Kromě nedostatku jídla bylo problémem také sehnat slámu do slamníků – běžně se používala ručně mláčená žitná sláma, které však rolníci neměli dostatek. Sehnat se ale nedala ani normální sláma, protože se používala ke krmení. I dřevo na topení se z lesa získávalo nelegálním způsobem, bylo však pro nadcházející zimu životně důležité. Velkým pokrokem bylo, když se v barácích podařilo zajistit elektrické osvětlení, sporák a patrové postele. Stůl si mnozí zhotovili svépomocí. K vzbuzení

43 Žena (nar. 1941); Zvonovice – FINK, H.: *Příjezd do Německa*. In: Vyhnaní – přišlí – přijatí. 2009, s. 173.

44 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Ankunft in Westhausen – vor 70 Jahren*. Wischauer Heimatbote 31, 2016, č. 6, s. 8.

45 Tamtéž.

46 Muž (nar. 1930); Rostěnice – HROSS, M.: *Tak jsem prožil válku a integraci*. In: Vyhnaní – přišlí – přijatí. 2009, s. 144.

nostalgie a hlubokého smutku stačil mnohdy i drobný podnět, například když tři týdny po odjezdu z vlasti trumpetista zahrál v barákovém táboře v Reichenbachu tehdy oblíbený šlágr *Heimat deine Sterne: Bylo to strašně krásné, velmi smutné, všichni vyšli ven z baráku, zpívali také a hořce plakali*.⁴⁷ Problém byl také se vzděláváním dětí, řada učitelů měla po válce zákaz činnosti z důvodu svého členství v NSDAP. Třídy byly beznadějně přeplněné a nedostávalo se učebnic.

Ani soužití domácího obyvatelstva a nově příchozích zpočátku nebylo jednoduché. Nejsnáze se integrovaly děti a mládež, u dospělých to byl dlouhý a obtížný proces. Domácí neznali důvod příchodu nových obyvatel ani jejich původ a jejich přijetí jim bylo nařízeno direktivně. Mnozí jim museli vyčlenit prostor ve svém domě, v počátcích s nimi nezdědka dokonce sdíleli jeden sporák. Není proto divu, že mnohde vůči nim panovala nedůvěra, někdy až nenávist a přání, aby se co nejdříve vrátili, odkud přišli.⁴⁸

*Jakmile nás sedlák uviděl přicházet, zavolal svoji ženu a oba byli jako zařezaní! Mysleli si v první chvíli to, co si myslela většina tamějších obyvatel o našich lidech poté, co se objevili: „Ó bože, cikáni přicházejí“. Toto mínění asociovaly naše pestré kroje, neboť něco takového zde neznali.*⁴⁹

*My mladí jsme pak hned šli k sedlákům jako zemědělství dělníci, ale nedařilo se nám o mnoho lépe než u Čechů. Byli jsme opět lidé druhé třídy.*⁵⁰

*Když jsem jednou u jednoho sedláka sbíral padaná jablka, přišla selka a křičela na mě: „Nech ty jabka ležet, potřebujeme je pro prasata“. Zase jsem jablka vysypal a šel jsem hladový domů.*⁵¹

*Bylo mnoho a mnoho maličkostí, na které se muselo dávat pozor, aby mohl mezi tak různorodými skupinami lidí a rodin panovat klid a soulad. Malý Martin potřeboval například teplé mléko. Ohřev zařídila moje maminka v krátké době na elektrickém vařiči, který jsme si s sebou přivezli. Už jenom tato skutečnost ale byla domácími vnímána jako zvýšení nákladů a vařič nemohl být využit. Mléko bylo od nynějška ohříváno buď na kuchyňských kamnech, anebo zůstalo prostě studené.*⁵²

47 Muž (nar. 1933); Kučerov – WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*, c. d., s. 52.

48 Pamětník uvádí, že v oblasti Aalen se mezi domácími rozšířila tato „modlitba“: Herrgott im Himmel, siehe unsere Not, wir haben kein Fett und kein Brot. Flüchtlinge fressen sich dick und fett und stehlen unser letztes Bett. Wir verhungern und leiden große Pein, Herrgott schicke das Gesindel heim. Schicke sie zurück in die Tschechoslowakei. Herrgott, mach uns von dem Gesindel frei. Sie haben keinen Glauben und Namen, die dreimal Verfluchten, in Ewigkeit Amen. WITTEK, M.: *Ankunft in Westhausen – vor 70 Jahren*. Wischauer Heimatbote 31, 2016, č. 6, s. 8.

49 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 73.

50 Žena (nar. 1927); Kučerov – BUTSCHEK, E.: *Bylo mi osmnáct a byla válka*. In: Vyhnaní – přišli – přijatí. 2009, s. 43.

51 Muž (nar. 1930); Rostěnice – HROSS, M.: *Tak jsem prožil válku a integraci*. In: Vyhnaní – přišli – přijatí. 2009, s. 144.

52 Žena (nar. 1941); Kučerov – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 74.

Pro starosty obcí, kteří museli převzít zodpovědnost za zajištění ubytování a základních potřeb nově příchozích, byla situace rovněž velmi obtížná a starosta obce Westhausen Paul Ott později prohlásil, že starost o nově příchozí byla nejtěžším obdobím jeho kariéry.

U vysídlelců ve vztahu k domácímu obyvatelstvu zpočátku převládal ostych: *Na Petra a Pavla jsme mohli ve Westhausenu poprvé zase navštívit kostel. Doma to byl den našich patronů a velký svátek, ale tady jsme stáli ustrašeně a rozechvěle u poslední lavice, skoro natlačeni na stěnu. Návštěvníci kostela si nás pozorně prohlíželi, což je to za lidi. Nebylo divu, měli jsme na sobě stále svůj kroj a byli jsme ubytováni v bývalém ruském táboře.*⁵³

Na domov se vzpomínalo při každodenní práci, ve všední den i ve svátek: *Neuplynul však ani jediný den, aby moje maminka s babičkou nemyslely na svoji vlast – na vlastní statek s vlastními poli, loukami a zahradami. Často byla pokládána otázka proč, ale ta vždy zůstala bez odpovědi.*⁵⁴

*Den svatého Martina byl v ostrůvku vždy velkým svátkem [...] Můj tatínek vždy na tento svátek rád vzpomínal a chtěl jej praktikovat i v našem novém prostředí. Protože se v této době jevilo jako nemožné na Martina koupit husu, namaloval ji tatínek jako velkou a tlustou na papír, postavil ji na stůl a pohroužil se s námi do vzpomínek na někdejší hezké dny. My děti jsme tento nápad přivítaly vesele a byly jsme spokojeny i s obyčejným jídlem, které se místo toho servírovalo.*⁵⁵

Nejhůře snášela změny v životním stylu, nedostatek jídla, nedostatek soukromí, nepohodlí v bydlení a společenskou diskriminaci a jazykovou odlišnost (švábský či bavorský dialekt) starší generace, která už v sobě nenašla sílu zvyknout si a přizpůsobit se. Pamětníci jsou přesvědčeni, že mnozí zármutkem a steskem po domově předčasně zemřeli, většinou už v prvním roce po příchodu do Německa. *Moje babička říkávala: „Za deset let jsme zase doma“. Stěblo, kterého se chytá tonoucí.*⁵⁶

Postupná integrace a zlepšení soužití s domácím obyvatelstvem

Situace vysídlelců se mírně zlepšila v roce 1947, kdy rodiny dostaly přidělena malá políčka k pěstování brambor a zeleniny, později přibyl i chov králíků a hus. Na potravinové lístky se také dala získat kukuřičná mouka, kterou sice hospodyně z vyškovského ostrůvku neznaly, ale byly poučeny Němkami z Maďarska, jak se s touto moukou dá zacházet. Časem se díky Červenému kříži podařilo zčásti zkompletovat neúplné rodiny, když se někteří jejich členové vrátili z ruského nebo

53 Žena (nar. 1930); Kučerov – SCHIMMELE, J.: *Vyhnaní v den šestnáctých narozenin*. In: Vyhnaní – přišli – přijatí, 2009, s. 31.

54 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 75.

55 *Tamtéž*, s. 84.

56 Žena (nar. 1941); Zvonovice – FINK, H.: *Příjezd do Německa*. In: Vyhnaní – přišli – přijatí, 2009, s. 176.

amerického zajetí, popřípadě z českých internačních táborů. V letech 1947–1949 pokračovaly také dobrovolné odsuny za účelem slučování rodin.

Díky stále lepšímu fungování pošty a také vlakového a autobusového spojení navázaly kontakt příbuzné a spřátelené rodiny v Německu a mohly se po delší době znovu navštívit. Při peněžní reformě, která byla provedena nařízením západních okupačních mocností 21. června 1948,⁵⁷ dostala každá osoba včetně dětí 40 DM, což povzbudilo naděje v lepší budoucnost. Rodiny se vybavily nutnými a užitečnými věcmi, jako byl vlastní sporák, jízdní kolo, které umožnilo cestovat za prací a za obchodem nebo např. šicí stroj na pořizování a opravy oděvu.⁵⁸

Postupně se zlepšily také vztahy mezi domácími a nově příchozími, kteří prokázali svou pracovitost a řádný způsob života: *Jako první se spřátelila s mojí maminkou Maria, nejmladší dcera v domě. Vždycky spolu obě rády pracovaly pohromadě a jejich přátelství vydrželo po celý život. Maria měla poté velice brzy pro nás pochopení, neboť se zajímala velmi živě o důvody, které vedly k našemu vyhnání. Zcela samozřejmě byly denně pořádány společné modlitby a rodina Kerscheroва byla u toho. I oni byli věřící a to byl další důvod pro obě strany pro těsnější sblížení.*⁵⁹

Rovněž společná katolická víra byla silným stmelovacím prvkem, jak dokládá vzpomínka ženy, jejíž bratr po návratu z ruského zajetí dokončil v Mnichově svá kněžská studia a slavil 31. července 1949 ve Westhausenu svou primici: *Pro nás vyhané i pro celou obec to byl velký svátek. Od té doby byli vyhaní považováni za „řádné lidi“ a také plně akceptováni.*⁶⁰

Hojně navštěvovaná byla také pouť vyhaných (Vertriebenenwahlfahrt) v Ellwangen, která byla vítanou příležitostí k setkání krajanů a výměně zkušeností. Mnozí se později zapojovali i do společenského života: *Tatínek byl po celý svůj život zaníceným muzikantem a pokoušel se i zde v Bavorsku si opět pořídit nějaký hudební nástroj. Za své první našetřené peníze si koupil trumpetu, na kterou brzy nato už hrál v otteringské kapele [...] V těchto momentech vznikaly ty malé a skromné radosti a na horizontě se opět začaly objevovat záblesky světla.*⁶¹

V roce 1949 byli vysídlení německého původu, kteří přišli z mimoněmeckých území, uznáni jako „Němci ve smyslu ústavy“. Úplná německá státní příslušnost jim však byla přiznána až v roce 1955.⁶² V roce 1949, po vzniku Spolkové republiky

57 Šlo o přeměnu říšských marek na německé. Německá marka se stala v západním Německu oficiální měnou.

58 V době nedostatku si německé ženy z Vyškovska šily městské šaty a sukně ze svých červených krojových šátků, později ze starých látek. Rady přijímaly také nabízené oblečení z Charity. REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 78.

59 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 75.

60 Žena (nar. 1930); Kučerov – SCHIMMELE, J.: *Vyhnaní v den 16. narozenin*. In: *Vyhnaní – příšlí – přijatí*. 2009, s. 33.

61 Žena (nar. 1941); Rostěnice – REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*, c. d., s. 79.

62 BRÁZDILOVÁ, L.: *Etnografie vyškovského jazykového ostrova*. München 2004, s. 44–45.

Matka s dcerami ve vyškovských krojích před svým domem v Dingolfingu. 1967, soukromý archiv R. Reim z Německa.

Německo, se směli také politicky organizovat a založit si Svaz vyhnanců (Bund der Vertriebenen). Jeho členové pak mohli být voleni do obecních rad a zastupovat zde zájmy „nových občanů“ (Neubürger). Tento pojem se používal asi do začátku sedmdesátých let.⁶³

Hlavním cílem každé rodiny bylo pořídit si vlastní bydlení, pokud možno rodinný domek. Usilovným šetřením a za pomoci státu, který nabídl levné pozemky a různá zvýhodnění, se to prakticky všem podařilo. Významnou roli zde sehrála také rodinná a sousedská výpomoc. Do začátku sedmdesátých let si bývalí obyvatelé vyškovského ostrůvku pořídili v Německu na 750 obytných domů a bytů v osobním vlastnictví.⁶⁴

Názory Čechů a Němců z Vyškovska na nucené vysídlení

Pro vyškovské Němce byl odsun zásadním přelomem, neboť jim od základu změnil život, vzal dosavadní jistoty a návyky, které byly jen zvolna nahrazovány novými. Mnozí příslušníci starší a střední generace považovali nutnost opustit svou vlast a své majetky za velkou křivdu a tohoto pocitu se nezbavili až do konce života. Cíleně odmítali jakýkoliv kontakt s Čechy nebo návštěvu svého rodiště. V souvislosti s vysídlením Němci dodnes nikdy nepoužívají slovo odsun (Abschiebung) nebo vysídlení (Aussiedlung), ale zásadně jen vyhnání (Vertreibung). Také se nepovažují za poválečné běžence (Flüchtlinge), ale za vyhnané (Vertriebene).

V Německé spolkové republice na rozdíl od východního Německa byly státem dány podmínky pro vznik tzv. vzpomínkové kultury, jak o ní mluví etnoložka Sandra Kreisslová ve svém pojednání o etnické identitě.⁶⁵ To posilovalo kolektivní paměť, která je definována jako společné vědění o čase, resp. o minulosti. Současně došlo však i k mezigeneračnímu posunu a mladší generace narozená ve třicátých a čtyřicátých

63 WITTEK, M.: *Ein langer Weg*. Wischauer Heimatbote 32, 2017, č. 4, s. 6.

64 *Wo sind sie geblieben ...?* Aalen 1973, s. 6.

65 KREISSLOVÁ, S.: *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha 2013, s. 8.

letech již většinou nesmiřitelné stanovisko svých rodičů nesdílela, zvláště když se pak ekonomická situace odsunutých v Německu zlepšila a oni pochopili, že se jim zde bude dařit lépe, než by se jim bylo dařilo v Československu. Po desetiletích pobytu v Německu se pro ně tato země stala pravým domovem. Ve vztahu k bývalé vlasti u nich převládala a převládá spíše nostalgie, zájem o současný život na Vyškovsku a snaha o navázání kontaktů s nynějšími obyvateli. Jejich potomci se mnohdy o kořeny svých rodičů ani nezajímají, větší zájem projevuje překvapivě až generace jejich vnuků, tj. lidí narozených zhruba v osmdesátých letech dvacátého století.

U některých pamětníků nostalgie a stesk po někdejších domově, spojený s hrdostí na jeho tradice, přetrvaly až do pozdního věku. Snaží se i přispívat na záchranu památek ve svých domovských obcích a ve svých pamětech často zdůrazňují, jak je důležité, aby lidstvo žilo v míru a nedopouštělo se vyhánění lidí z domovů a jiných křivd: *Jen na svou vlast nemohu zapomenout. Tam, kde na hřbitově v Kučerově odpočívají mí rodiče. Mám ráda také náš pěkný kraj. Hodně se angažuji v zájmu své vlasti, a když mám v průvodu na sobě kraj, říkám si vždy pro sebe: Otče, matko, dívejte se, oblékám s hrdostí náš kraj a ukazuji ho lidem, aby se z něj těšili.*⁶⁶

*Momentálně se prý opravuje hřbitovní zeď, tak jsem dala Romanovi /starostovi Kučerova/ příspěvek, protože můj dědeček má u hřbitovní zdi svůj hrob. Vidiš, zase už jsem ve své vlasti a moje myšlenky mi přinášejí hodně vzpomínek a setkání. Ten, kdo to neprožil, to asi nemůže pochopit. Často mi říkají: Co tě tam pořád ještě táhne, jsi přece už přece přes 65 let tady /v Německu/.*⁶⁷

*Člověk na to trápení a žal nemůže zapomenout celý život. Když musí opustit vlast a rodný dům, to nezasvěcený nemůže pochopit. Dnes jsme ale spokojeni a našli jsme krásnou, novou vlast ve Švábsku. [...] Nyní uběhlo 60 let a my, lidé z vyškovského ostrůvku, jezdíme pořád ještě rádi do naší bývalé vlasti, protože jsme nikomu nic neudělali. Doufám jen, že moje děti, vnuci a pravnuci budou moci vyrůstat v míru a bez válek.*⁶⁸

Čeští obyvatelé německých vesnic poválečný odsun svých spoluobčanů zpočátku většinou vítali, a to nejen jako určitou satisfakci, ale také ze zjištěných důvodů, protože měli možnost získat jejich statky. Ještě před odchodem Němců však mnozí pochopili, že s nimi odchází i levná pracovní síla a někteří se snažili udržet je co nejdéle a co nejvíce se od nich naučit. Soucit s osudem německých spoluobčanů projevil tehdejší kučerovský kaplan Ladislav Pavlica zápisem ve farní kronice: *Po lidské stránce bylo to pro ně hodně kruté. Opustit místa, kde se narodili, kde žili, kde byli pochováni jejich předkové, opustit majetky, které si pilnou a poctivou prací získali a odjíždět do neznámé cizí země se starostí, kde budou bydlet, co začít, aby se uživil.*

66 Žena (nar. 1930); Kučerov – SCHIMMELE, J.: *Vyhnaní v den 16. narozenin*. In: *Vyhnaní – příšlí – přijatí*. 2009, s. 34.

67 Žena (nar. 1941); Zvonovice – korespondence z roku 2013.

68 Archiv EÚ MZM, žena (nar. 1927); Kučerov – BUTSCHEK, E.: *Als ich vor 60 Jahren mein Geburtshaus verlies*. Rukopis, fond Elisabeth Butschek.

Skupina z Německa na návštěvě v Hlubočanech. 2007, foto J. Pechová, 2007.

Pravda, jak vysvítá z dokumentů norimberského soudu, nebo z přelíčení s K. H. Frankem, měli Němci s celým českým národem ještě daleko horší úmysly. Ale zlo se nikdy nenapraví zlem.⁶⁹

Takovýto názor byl ale po válce poměrně ojedinělý a teprve v pozdějších letech se k němu mnozí přiklonili a odsun německých obyvatel na základě „kolektivní viny“ odsoudili.

V současnosti můžeme podle vztahu k bývalým německým spoluobčanům rozlišit mezi obyvateli bývalého jazykového ostrůvku několik skupin:

1. lidé s německými kořeny, často ze smíšených rodin a příbuzní s odsunutými, kteří jim při jejich návštěvách poskytují zázemí a pohostinství
2. čeští prvorepublikoví pamětníci, z nichž někteří mají negativní zkušenosti ohledně soužití s německými spoluobčany, zejména v období vyostřených národnostních konfliktů od konce třicátých let.⁷⁰ Kladně je ale hodnotí jako dobré a příčinnivé zemědělce a hospodáře. K jejich návštěvám v obcích ostrůvku se většinou staví neutrálně.
3. obyvatelé, jejichž rodiče a prarodiče sice patřili mezi poválečné starousedlíky, ale přišli ze vzdálenějších obcí nebo až z Volyně a nemají o spolužití Němců a Čechů v ostrůvku za první republiky a za druhé světové války dostatek objektivních informací. Kontaktům s krajany jsou relativně otevření.
4. obyvatelé, kteří se v bývalých německých obcích usadili poměrně nedávno, o jejich německé minulosti se teprve dozvídají a projevují o ni zájem. Několik jedinců se snaží své památkově chráněné domy zařídit a uspořádat tak, jak byly zařizeny před rokem 1945 a pátrají proto v literatuře i u německých pamětníků po příslušných informacích a rádi s nimi navazují kontakty.
5. starostové, zastupitelé obcí a kněží, s nimiž mají bývalí němečtí obyvatelé většinou nadstandardně dobré vztahy.

⁶⁹ Kronika farnosti rostěnické a kučerovské, L. P. 1945.

⁷⁰ Viz např. přepadení českého statkáře Podivínského z Hlubočan, likvidace českých škol, vytloukání oken nepohodlným českým spoluobčanům apod. – vše doloženo protokoly v Moravském zemském archivu. Souhrně o tom ŠUSTEK, V.: *Soužití Čechů s Němci v českých zemích a na Vyškovsku*. Vyškov 2004, s. 161.

Závěr

V ústních vzpomínkách i v memoárové literatuře vyškovských Němců nacházíme obdobná témata, s jakými se setkáváme i v jiných regionech, kde došlo k odsunu německého obyvatelstva: obsazení domů Čechy, čekání na odsun v nedůstojných podmínkách, omezená hmotnost zavazadel a odebrání cenností a dokumentů, loučení s příbuznými, s rodnou obcí a se zemřelými na hřbitově, svízelná cesta nákladními vagóny do Německa, provizorní ubytování a vaření, nedostatek potravin, počáteční averze domácího obyvatelstva a posléze integrace a budování nového života. Obvykle jsou zmíněny také záporné i kladné zkušenosti s Čechy před odsunem a při něm.

Většina autorů vzpomínek byla v době nuceného vysídlení dětmi nebo mladými lidmi, nechybí proto pohled nastupující generace, která se často už ve velmi útlém věku musela podílet na zabezpečení základních potřeb pro své rodiny, přesto však doufala v lepší budoucnost a snažila se v Německu prosadit. Při posuzování těchto výpovědí je třeba mít na paměti, že některé údaje získaly tehdejší děti z vyprávění svých rodičů či prarodičů, protože samy si je nemohou pamatovat.

Etapa nuceného vysídlení z Československa je chápána všemi generacemi jako velmi negativní mezník jejich životů, většinou ovšem bez výraznější sebereflexe a hledání možných příčin, které k tomuto radikálnímu řešení vedly.

Positivním poselstvím těchto memoárů je proklamace mírového soužití a poučení se z historie, aby se konfliktní situace mezi národy více neopakovaly a neřešily se násilnou cestou.

Prameny

Archiv EÚ MZM, BUTSCHEK, E.: *Als ich vor 60 Jahren mein Geburtshaus verlies*. Rukopis, fond Elisabeth Butschek.

Římskokatolický farní úřad v Bohdalicích – Kronika farnosti rostěnické a kučerovské, sepsáno 1792–1982.

Literatura

Angekommen! – Angenommen? Flucht und Vertreibung 1945 bis 1995. Die Deutschen und ihre Nachbarn im Osten. Geschichte und Gegenwart, Heft 5. Stuttgart 1996.

BAHN, P.: *Vertriebene aus der Wischauer Sprachinsel in Bretten*. In: Volkskunst und Tracht aus der Wischauer Sprachinsel. Ausstellung des Museums im Gerberhaus 27. April 24. Juni 2007. Begleitheft. Bretten 2007, s. 7–12.

BRÁZDILOVÁ, L.: *Etnografie vyškovského jazykového ostrova / Ethnographie der Wischauer Sprachinsel*. München 2004.

- FINK, H.: *Integration nach der Vertreibung*. Wischauer Heimatbote 31, 2016, č. 3, s. 5–6.
- HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha 2002.
- Heimatbuch über die Wischauer Sprachinsel in Mähren*. Aalen 1964.
- HANÁČEK, M.: *Příspěvek k historii německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku v letech 1860–1946 a jeho didaktické využití*. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Brno 2011.
- KRAUSS, K.-P. at all (eds.): *Angekommen! – Angenommen? Flucht und Vertreibung 1945 bis 1995. Die Deutschen und ihre Nachbarn im Osten*. Stuttgart 1996.
- KREISSLOVÁ, S.: *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha 2013.
- NOSKOVÁ, J.: „Proč to vyprávím?“ „Warum erzähle ich das?“. Brno 2016
- PECHOVÁ, J.: *65 let v Německu. Integrace bývalých obyvatel vyškovského jazykového ostrůvku v Německu a jejich vazby na starou vlast*. Národopisný věstník 70, 2011, č. 1, s. 43–60.
- REIM, R.: *Rodinná historie Legnerů*. 2005.
- SCHURIUS, L.: *Dokument zu unserer Vertreibung aus der Wischauer Sprachinsel 1946*. Wischauer Heimatbote 32, 2017, č. 1, s. 6–7.
- SCHURIUS, L.: *Erinnerungen an die Vertreibung aus der Heimat 1946*. Wischauer Heimatbote 32, 2017, č. 2, s. 6–7.
- ŠÚSTEK, V.: *Soužití Čechů s Němci v českých zemích a na Vyškovsku*. Vyškov 2004. *Vyhnaní – přišli – přijatí. Vyhnaní vypovídají o svých osobních zážitcích*. 2009.
- WITTEK, M.: *Ankunft in Westhausen – vor 70 Jahren*. Wischauer Heimatbote 31, 2016, č. 6, s. 8–9.
- WITTEK, M.: *Ein langer Weg*. Wischauer Heimatbote 32, 2017, č. 4, s. 6.
- WITTEK, M.: *Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen 1939–1946*. Olomouc 2006.
- Wo sind sie geblieben...?* Aalen 1973.

Summary

Expulsion of German Inhabitants from the Vyškov Area in Memories of Survivors

When evaluating German inhabitants' memories relating to the 1946 expulsion, the significant criteria are the age and the gender of those participating, which have a crucial influence on the participants' attitude to the events they experienced. The theme of the memories includes mainly preparations for the expulsion, farewell to

home, hardships on the way, circumstances of the arrival, beginnings in a foreign environment, as well as gradual assimilation and improvement in the coexistence with domestic population. Sometimes, the theme includes post-war family re-unification, renewed contacts to friends, and care of mementoes that they brought from the former fatherland with them. The older German emigrants had grievances in relation to the Czechs, which – in the case of some of them – survived until their death. The younger generation, i.e. the expelled children at that time, shows rather nostalgia, interest in the present-day life in their home towns and villages, and new contacts to their contemporary inhabitants. The expulsion of German fellow citizens was also reflected in experiences and recollections of the Czech residents in the Vyškov area. As to the bearer's bias and experience, the expulsion was perceived either in a positive way with feelings of satisfaction, or in a negative way with expressions of sorrow and sympathy.

Key words:

expulsion – Germans – Vyškov Area – memories – integration

Ľudové staviteľstvo a bývanie na Východoslovenskej nížine vo fotografických zbierkach

Mgr. Maroš Volovár

Východoslovenské združenie VALAL, Petrikovce 24, 072 06 PETRIKOVCE (SK)
marosh@ilonas.net

Zemepisná a sídelná charakteristika

Východoslovenská nížina je severným výbežkom Východopanónskej panvy, vkličeným do rozhrania Západných a Východných Karpát. Jej hranice sú prírodné i politické. Z dvoch strán ju lemujú prevažne vulkanické okraje karpatských masívov: na západe Slanské vrchy (severný úsek Matransko-Slanskej sopečnej reťaze) a na severe Beskydské predhorie a Vihorlatské vrchy (západný úsek Vihorlatsko-Gutinskej sopečnej reťaze). Z juhu oblasť vymedzuje hranica s Maďarskom, miestami vedená potokmi Roňava a Krčava, z juhovýchodu krátky úsek Tisy a jej staré ramená a z východu hranica so Zakarpatskou oblasťou Ukrajiny. Prevažne plochý reliéf spestrujú roztrúsené mladoneogénne andezitové pahorky a početné pieskové a sprašové duny, tzv. „moľvy“, naviate v neskorom pleistocéne.¹ Osnovou vodopisu je vejárovitý sútok pomaly tečúcich dolných tokov významných karpatských riek Topľa, Ondava, Laborec, Uh a Latorica, ktoré sa tu zlievajú do bezpramenného Bodrogu.

Hustú sieť ľudských sídel tvoria malé a stredne veľké dediny a mestečká, ležiace prevažne na starých náplavových valoch riek.² Väčšie mestá ostali tesne za štátnymi hranicami (Sátoraljaújhely, Užhorod) a slobodné kráľovské mestá ako vplyvné centrá remesiel a obchodu tu v stredoveku nevznikli. Stavebný obraz tejto roľnícko-pastierskej a v nemalej miere i vinohradníckej oblasti je dodnes prevažne vidiecky.³

Etnografi na Východoslovenskej nížine

Vzdialenosť od vedeckých centier i vžitej predstavy o typickej slovenskej krajine zapríčinili, že Východoslovenská nížina nepatrila k bádateľsky prednostne

1 KVIKOVÍČ, J.: *Geomorfologické pomery juhovýchodnej časti Potiskej nížiny*. Geografický časopis 7, 1955, č. 1–2, s. 74, 75.

2 ŽUDEĽ, J.: *Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku*. Geografický časopis 42, 1990, č. 1, s. 74–75.

3 Územnosprávne zaberá Východoslovenská nížina dnešné okresy Michalovce, Trebišov, väčšinu okr. Sobrance, južnú polovicu okr. Vranov nad Topľou a zopár najvýchodnejších obcí okr. Košice-okolie. Po prispôbení striktno definovanej geomorfologickej jednotky pribráním niekoľkých spádových podhorských obcí obsahuje areál 232 aktuálne samosprávnych jednotiek. Najväčšia z nich, mesto Michalovce, má dnes okolo 40.000 obyvateľov.

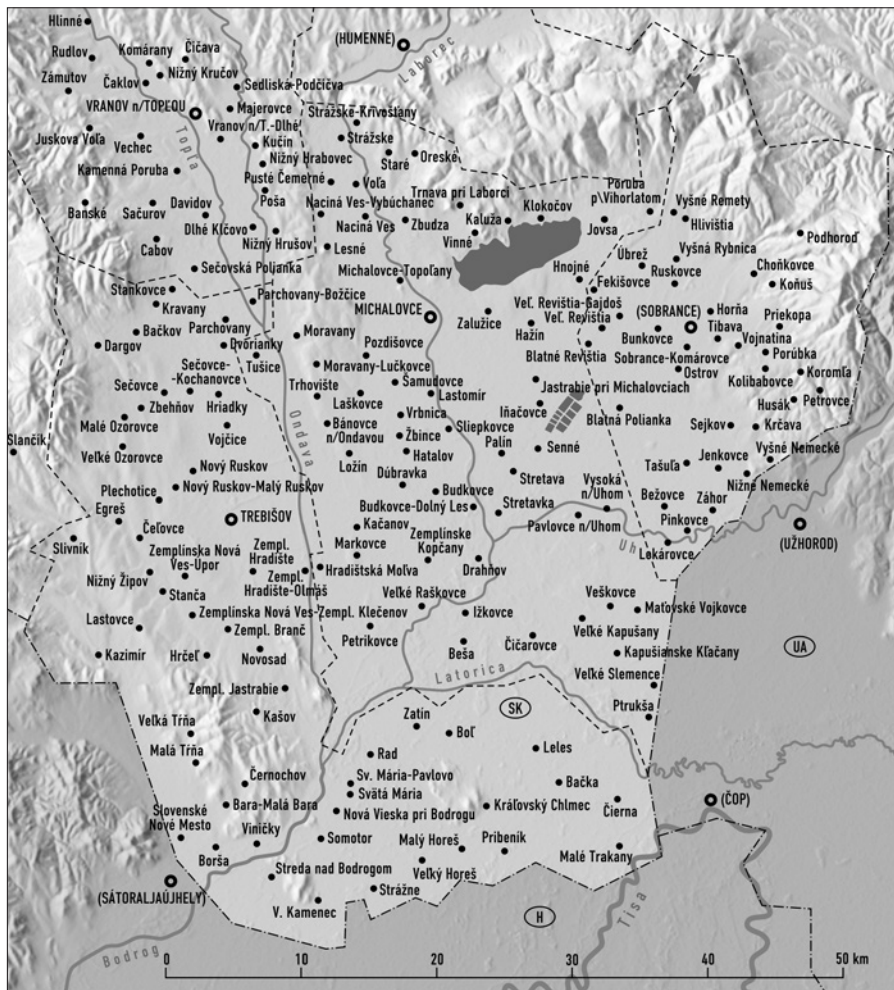
vyhľadávaným regiónom. Tradičnému staviteľstvu a bývaniu sa tu najprínosnejšie venovali Soňa Švecová,⁴ Jitka Staňková,⁵ Juraj Podoba,⁶ Milan Bohucký⁷ a Marta Pastieriková-Dudášová.⁸ V posledných rokoch sa regiónu programovo venuje autor príspevku.⁹ Počas známych i nepublikovaných pamiatkových prieskumov tu vzniklo relatívne veľké množstvo fotografickej a kresbovej dokumentácie, uloženej vo verejne prístupných archívoch slovenských a českých odborných inštitúcií. Príspevok stručne predstaví zbierky, ktoré sú autorovi známe, s vedomím a trochu i nádejou, že bádateľská obec tento zoznam ešte doplní.

Archívy

Časové zábery zbierok sa prevažne prekrývajú a preto budú predstavené miestopisne, v smere od východu na západ, teda od archívu v samotnej skúmanej oblasti, cez miesta zemepisne blízke až po vzdialenejšie.¹⁰

Najpočetnejšia zbierka záberov od jedného autora sa nachádza v metropole regiónu, v Zemplínskom múzeu v Michalovciach. Ich autorom je dlhoročný etnológ múzea Milan Bohucký (obr. 4), ktorý tu pôsobil v rokoch 1965–1992 a popri zbere a zostavovaní národopisného fondu vytvoril okolo 1000 záberov starších i súdobých vidieckych stavieb Východoslovenskej nížiny, ktorá bola hlavnou záujmovou

- 4 ŠVECOVÁ-GAŇOVÁ, S.: *Lebné kuchyne vo Veľkých Zalužiciach*. Slovenský národopis 2, 1954, č. 3–4, s. 386–390; ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj bývania v Trnave pri Laborci*. Československá ethnografie IV, 1956, č. 3, s. 219–237; ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj ohnísk v oblasti pod Vihorlatom*. Československá ethnografie V, 1957, č. 2, s. 105–119.
- 5 STAŇKOVÁ, J.: *Polnohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. Budkovce, Michalovce, Vinné, Veľké Zalužice, okr. Michalovce*. 1953. Rukopis v archíve ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. T. A. 142.
- 6 PODOBA, J.: *Pretrvávajúce tradičných prvkov v súčasnom spôsobe bývania v obci Veľké Zalužice*. Slovenský národopis 33, 1985, č. 2–3, s. 365–385.
- 7 BOHUCKÝ, M.: *Ako bývali naši dedovia*. Zemplínske noviny XII, 1971, č. 8–10, s. 4.; BOHUCKÝ, M.: *Pokus o typológiu profánnych ľudových stavieb na Zemplíne*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry; BOHUCKÝ, M.: *Výsledok prieskumu súčasného stavu ľudovej architektúry na Zemplíne pomocou dotazníkov*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínskeho múzea v Michalovciach, bez signatúry; BOHUCKÝ, M.: „*Michalovce 28. VII. 1980*“. Strojopis listu – recenzie na projekt skanzenu ľudovej architektúry dolného Zemplína. Archív Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry.
- 8 DUDÁŠOVÁ, M.: *Ľudové staviteľstvo a jeho lokálne dobové formy na juhovýchodnom Slovensku*. Národopisné aktuality 21, 1984, č. 1, s. 8–18; DUDÁŠOVÁ, M.: *Charakter ľudového staviteľstva a spôsob života na juhovýchodnom Slovensku*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 47–95; DUDÁŠOVÁ, M.: *Výber objektov ľudového staviteľstva z regiónu juhovýchodné Slovensko pre Múzeum slovenskej dediny*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 97–118.
- 9 VOLOVÁR, M.: *Drevený skelet v stavebnej tradícii východného Slovenska*. In: *Dějiny staveb 2016*. Plzeň 2016, s. 289–304; VOLOVÁR, M.: *Východoslovenský americký dom*. In: *Dějiny staveb 2017*. Plzeň 2017, s. 253–276.
- 10 Autor sa zatiaľ nevenoval zbierkam mimo bývalého Československa, možno ich predpokladať napr. v Maďarsku.

Lokality Východoslovenskej nížiny s fotodokumentáciou ľudových stavieb vo verejne dostupných archívoch. Spracoval autor, podklad: SRTM dáta.

oblasťou múzea. Ich negatívy sú roztrúsené medzi zábermi rozmanitých múzejných aktivít (Trezory č. 1–78) a náhľady sú zoskupené v tematickej krabici. Svoju staršiu, zatiaľ nespracovanú fotodokumentáciu tu zanechal i ďalší etnológ múzea Ján Ordoš, ktorý tu pôsobil v rokoch 1991–2001.

Východoslovenské múzeum v Košiciach uchováva niekoľko reportážnych negatívov z Medzibodrožia počas záplav Východoslovenskej nížiny v roku 1924.

Zachytávajú panorámy obcí i jednotlivé budovy, prevažne v stave deštrukcie.¹¹

Časovo i regiónom podobný materiál aktuálne spracováva Krajský pamiatkový úrad v Košiciach, ktorému bol v roku 2016 zverený nález 406 sklenených negatívov v budove rímskokatolíckej fary v obci Rad, kde v mezivojnovom období pôsobil ich autor, kňaz a amatérsky etnograf Béla Petrik.

V žánrovo pestrej zbierke prevažujú portréty, no časté sú i sakrálné, verejné, technické a obytné vidiecke stavby. Väčšina záberov, žiaľ, nie je časovo a miestne určená, mali by však pochádzať z regiónu Medzibodrožia, najmä z autorovho rodiška Malé Trakany a jeho kňazských pôsobísk vo Veľkom Kamenci a Rade z obdobia medzi rokmi 1906–1938.¹²

Košické Národné pamiatkové a krajinné centrum (predchodca dnešného KPÚ) realizovalo výskum ľudového staviteľstva v predmetnej oblasti koncom 90. rokov.

Neurčená obec v Medzibodroží, zrejme Malé Trakany (okr. Trebišov). Seminarista Béla Petrik s priateľmi pred archaickou záhradnou kolibou. 1907–1911, foto B. Petrik, Archív KPÚ v Košiciach, inv. č. negatívu P012.

11 Zábery z obcí Svätá Mária, Streda nad Bodrogom a Somotor publikoval v súdobej tlači košický ateliér Győri a Boros: *Povodne na východnom Slovensku*. Slovenský svet 4, 1924, č. 16, s. 22.

12 GEMBICKÝ, J.: *Uknown Béla Petrik /1888–1971/ Photographer – priest from the village of Rad and his „memory of the glass“*. European Journal of Media, Art & Photography 4, 2016, č. 2, s. 60–93.

Výskum je hodnotný najmä bohatou farebnou fotodokumentáciou pamiatok z početných obcí, tematicky triedenou na exteriéry, interiéry a rozličné stavebné detaily.¹³

Medzi rokmi 1949–1960 patrila väčšina Východoslovenskej nížiny pod Prešovský kraj a jej severozápadná, vranovská oblasť k nemu patrí dodnes. Fotodokumentáciu jej vidieckeho staviteľstva preto možno nájsť i archíve Krajského múzea v Prešove, kde obzvlášť hodnotný je súbor negatívov Tibora Weisza z obcí Senné a Zalužice z rokov 1952 a 1953.

Bohatší materiál uchováva Krajský pamiatkový úrad v Prešove. Jeho najstarší súbor záberov z Východoslovenskej nížiny vytvorila v roku 1954 dvojica študentov architektúry pražskej ČVUT Petr Švácha a Blahomír Podpěra. V okolí Trebišova navštívili obce Čelovce, Egreš, Sečovce-Kochanovce, Stanču, Vojčice a Zemplínsky Branč, a hoci získali len zábery z ulice, zachytili ešte riadne obývané a udržiavané domy prevažne archaickej drevo-hlinenej rámovej konštrukcie s masívnymi slamenými strechami, ako i tradičné dvory a dedinský intravilán.

Mladší súbor fotografií v prešovskom KPÚ vytvoril Quido Gottwald v roku 1977. Dvojicou záberov z ulice a z dvora zachytil najmä obytné, prevažne však už neobývané staršie obydlia okresu Vranov nad Topľou. Ich kontaktné pozitívy sú súčasťou dotazníkových kariet s pripojenou šķicou dispozície.¹⁴

Najmladšia fotodokumentácia ľudového staviteľstva v prešovskom KPÚ s presahom i na Východoslovenskú nížinu vznikla koncom 90. rokov. V rámci širšieho výskumu boli k vybraným objektom vypracované podrobné správy s textovou časťou, farebnými zábermi exteriéru i interiéru a podrobnejšími pôdorysmi.¹⁵

Cennú fotografickú zbierku spravuje archív Slovenského národného múzea v Martine. Jeho približne 850 záberov z Východoslovenskej nížiny pochádza z rôznych výskumov medzi rokmi 1960–1983. Najstaršie vytvorila Ema Kahounová

13 GALOVÁ, A. a kol.: *Dolný Zemplín*. Michalovce 1998. Výskumná správa v archíve KPÚ Košice, sign. T-63. Časť výskumnej fotodokumentácie sa uplatnila v monografii Kol.: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998, s. 178–188. Archív KPÚ uchováva i negatívy z tohto výskumu, zatiaľ nie sú podrobne inventarizované.

14 *Okres Vranov*. Dokument v archíve KPÚ Prešov, arch. č. Z 366. Zložka bez uvedeného autora a dátumu obsahuje 90 evidenčných listov pamiatok ľudovej architektúry z obcí Cabov, Čičava, Dlhé Klčovo, Hlinné, Kamenná Poruba, Komárany, Kučín, Majerovce, Nižný Hrušov, Rudlov, Sačurov, Sečovská Polianka, Zámotov a ďalších. Údaje o autorovi a dátume záberov boli určené podľa prírastkovej knihy negatívov.

15 PAPPVÁ, J.: *Dokumentácia ľudového domu Budkovce č. 140 /40/*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 307/47; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Cabov č. 108*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 275/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Dlhé Klčovo č. 184*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 278/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Nižný Hrušov č. 169*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 277/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Sačurov č. 430*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 279/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Zámotov č. 205*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 276/46.

Míchalovce, rómska rodina pri výrobe „poľných“ tehál. 1953, foto J. Staňková, Archív EÚ AV ČR v Prahe, inv. č. negatívu 369ST.

a tematicky súvisia s jej pripravovanou monografiou o vinohradníctve.¹⁶ S cieľom výberu objektov pre martinské Múzeum slovenskej dediny navštívil región v rokoch 1965–1966 celý tím fotografov a kresličov. Druhá, „Doplnková dokumentácia objektov“ prebiehala v roku 1971 a tretia, najdôslednejšia, v rokoch 1977 a 1979 pod vedením Marty Pastierikovej-Dudášovej (obr. 5).¹⁷ Žiadny z uvedených prieskumov, žiaľ, nevyšiel do transferu a expozície vybraných stavieb v martinskom múzeu, ich výsledkom je však zaujímavý obrazový materiál.

Rozsahom, autormi i časovým záberom najbohatšiu fotodokumentáciu ľudových stavieb je možné nájsť v archíve Ústavu etnológie SAV v Bratislave a vďaka digitalizácii a sprístupneniu na internete i študovať online.¹⁸ Materiál z Východoslovenskej nížiny tu časovo ohraničujú zábery z roku 1948 z Pozdišoviec a Pavloviec nad Uhom od Ester Plickovej a z roku 1992 z okolia Trebišova od Michala Kaľavského a Petra Slavkovského. Archív obsahuje napr. zábery pletených a iných archaických

16 KAHOUNOVÁ, E.: *Ľudové vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava 1969.

17 DUDÁŠOVÁ, M.: *Výber objektov ľudového staviteľstva z regiónu juhovýchodné Slovensko pre Múzeum slovenskej dediny*, c. d.

18 uetetnofolk.eu/index.php/main/records (prístupeno 19. 4. 2018).

stavieb Medzibodrožia, ktoré v roku 1957 vytvoril Karel Chotek a neskôr uplatnil v známej štúdii o dejinách českého a slovenského národopisu.¹⁹ Zábery Emy Kahounovej z toľkajskej, tibavskej a vinianskej oblasti z roku 1966 dokladajú jej pokračujúci výskum vinohradníctva. Veľká časť fotodokumentácie ústavu súvisí s prípravou Etnografického atlasu Slovenska.²⁰ Cenné zábery sú tu i mimo obrazových archívov; autorskými fotografiami je bohato ilustrovaný rukopis Jitky Staňkovej o remeslách v Michalovciach a okolí z roku 1953, zameraný napr. na miestnych murárov a fasádnikov a v závere špeciálne i na pletené hospodárske stavby v Palíne.²¹

Etnológ Zemplínskeho múzea v Michalovciach Milan Bohucký počas prieskumu Východoslovenskej nížiny na Pavom brehu vyliatej Latorice. 1974, foto Š. Danko, Archív Zemplínskeho múzea v Michalovciach, trezor 33/197.

Niekoľko negatívov z michalovského výskumu Jitky Staňkovej sa podarilo určiť v archíve Etnologického ústavu AV ČR v Prahe.²²

Tento pražský archív spravuje i veľkú časť fotografického dedičstva Karla Chotka, kde z Východoslovenskej nížiny pochádzajú negatívy s hospodárskymi objektmi z Borše a Choňkoviec a fotografie so zábermi dvoch usadlostí z Hriadok, ich dvorov a hospodárskych objektov z roku 1953.

Niekoľko fotografií domov, dvorov i ulíc z obcí Leles a Malé Zalužice (dnes súčasť obce Zalužice) možno nájsť v archíve pražského Národného zemедělského muzea. Vznikli v roku 1954 a ich autorom je vtedajší riaditeľ múzea František Šach.

19 CHOTEK, K.: *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*. Český lid 33, 1966, č. 5, nepag. obr. příloha.

20 KOVAČEVIČOVÁ, S. (ed.): *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava 1990. Fotografické podklady k atlasu zasielal napr. spomenutý Milan Bohucký, rok po roku v období 1971–1975 dokumentoval obce Trnava pri Laborci, Stretava, Hnojné, Jenkovce a Priekopa.

21 STAŇKOVÁ, J.: *Pol'nohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. Budkovce, Michalovce, Vinné, Veľké Zalužice, okr. Michalovce, c. d.*

22 Za ich nález ďakujem PhDr. Barbore Gergelovej.

Moravany (okr. Michalovce), č. 197, dvor drevohlineného domu. Záber z výskumu ľudového staviteľstva na juhovýchodnom Slovensku, po ľavici gazdinej stojí vedúca výskumu PhDr. Marta Pastieriková-Dudášová, CSc. 1979, foto J. Dérer, Archív SNM – pobočka v SNM – Múzeách v Martine, inv. č. negatívu NG-121096.

Záver

Zachytená fotodokumentácia ľudových stavieb Východoslovenskej nížiny pochádza výhradne z 20. storočia a prevažne z jeho druhej polovice. Spravujú ju významné múzejné, pamiatkové a národopisné inštitúcie na Slovensku a v Českej republike. S fotoaparátom región navštívili osobnosti ako Karel Chotek, Jitka Staňková, Ján Mjartan či Soňa Kovačevičová, prínosní však boli i zaničení lokálni bádatelia, predovšetkým Milan Bohucký. Relatívne neskorý odborný záujem o tunajšie ľudové staviteľstvo vyvažujú mnohé starobylé stavebné prejavy, ktoré táto okrajová oblasť dlhšie konzervovala. V príspevku predstavený archívny fotografický materiál je dôležitým prameňom poznania tradičného staviteľstva a bývania na Východoslovenskej nížine a obohatením pre všetkých záujemcov o hmotnú ľudovú kultúru nížinných oblastí vo všeobecnosti.

Pramene a literatúra

BOHUCKÝ, M.: „*Michalovce 28. VII. 1980*“. Strojopis listu – recenzie na projekt skanzenu ľudovej architektúry dolného Zemplína. Archív Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry.

- BOHUCKÝ, M.: *Ako bývali naši dedovia*. Zemplínske noviny 12, 1971, č. 8–10, s. 4.
- BOHUCKÝ, M.: *Pokus o typológiu profánnych ľudových stavieb na Zemplíne*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínského múzea v Michalovciach. Bez signatúry.
- BOHUCKÝ, M.: *Výsledok prieskumu súčasného stavu ľudovej architektúry na Zemplíne pomocou dotazníkov*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínského múzea v Michalovciach. Bez signatúry.
- DUDÁŠOVÁ, M.: *Ľudové staviteľstvo a jeho lokálne dobové formy na juhovýchodnom Slovensku*. Národopisné aktuality 21, 1984, č. 1, s. 8–18.
- DUDÁŠOVÁ, M.: *Charakter ľudového staviteľstva a spôsob života na juhovýchodnom Slovensku*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 47–95.
- DUDÁŠOVÁ, M.: *Výber objektov ľudového staviteľstva z regiónu juhovýchodné Slovensko pre Múzeum slovenskej dediny*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 97–118.
- GALOVÁ, A. a kol.: *Dolný Zemplín*. Michalovce 1998. Výskumná správa v archíve KPÚ Košice, sign. T-63.
- GEMBICKÝ, J.: *Unknown Béla Petrik /1888–1971/ Photographer – priest from the village of Rad and his „memory of the glass“*. European Journal of Media, Art & Photography 4, 2016, č. 2, s. 60–93.
- GYÓRI A BOROS (ateliér): *Povodne na východnom Slovensku*. Slovenský svet 4, 1924, č. 16, s. 22.
- CHOTEK, K.: *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*. Český lid 33, 1966, č. 5, s. 271–293.
- KAHOUNOVÁ, E.: *Ľudové vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava 1969.
- KOL.: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. (ed.): *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava 1990.
- KVITKOVIČ, J.: *Geomorfologické pomery juhovýchodnej časti Potiskej nížiny*. Geografický časopis 7, 1955, č. 1–2, s. 72–84.
- Okres Vranov*. Dokument v archíve KPÚ Prešov, autor a dátum neuvedené, arch. č. Z 366.
- PAPPOVÁ, J.: *Dokumentácia ľudového domu Budkovce č. 140 /40/*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 307/47.
- PODOBA, J.: *Pretrvávajúce tradičných prvkov v súčasnom spôsobe bývania v obci Veľké Zalužice*. Slovenský národopis 33, 1985, č. 2–3, s. 365–385.
- STAŇKOVÁ, J.: *Poľnohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. Budkovce, Michalovce, Vinné, Veľké Zalužice, okr. Michalovce*. 1953. Rukopis v archíve ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. T. A. 142.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Nižný Hrušov č. 169*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 277/46.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Cabov č. 108*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 275/46.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Dlhé Klčovo č. 184*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 278/46.

- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Sačurov č. 430*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 279/46.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Zamutov č. 205*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 276/46.
- ŠVECOVÁ-GAŇOVÁ, S.: *Letné kuchyne vo Veľkých Zalužiciach*. Slovenský Národopis 2, 1954, č. 3–4, s. 386–390.
- ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj bývania v Trnave pri Laborci*. Československá ethnografie IV, 1956, č. 3, s. 219–237.
- ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj ohnísk v oblasti pod Vihorlatom*. Československá ethnografie V, 1957, č. 2, s. 105–119.
- VOLOVÁR, M.: *Drevený skelet v stavebnej tradícii východného Slovenska*. In: Dějiny staveb 2016. Plzeň 2016, s. 289–304.
- VOLOVÁR, M.: *Východoslovenský americký dom*. In: Dějiny staveb 2017. Plzeň 2017, s. 253–276.
- ŽUDEL, J.: *Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku*. Geografický časopis 42, 1990, č. 1, s. 74–88.
<http://uetetnofolk.eu/index.php/main/records> (prístupeno 19. 4. 2018).

Summary

Vernacular Architecture and Habitation in the East Slovak Lowland in Photo Collections

The East Slovak Lowland is a predominantly rural region featuring marginalized historical development and low concern of ethnologists. The essay presents photo-documentation of vernacular buildings from this region, which is open to the public in eight museum archives, heritage offices and academic institutes in five Slovak and Czech cities – Michalovce, Košice, Prešov, Martin and Prague. Even though most photo-documents come from the second half of the 20th century, they could capture many ancient building phenomena even in that younger period. The presented collections are a valuable basis to study vernacular architecture and habitation in the East Slovak Lowlands as well as in lowlands generally.

Key words:

East Slovak Lowland – vernacular buildings – photographic documentation – public records

„Cestovní ruch“ na vesnici před I. světovou válkou¹

Jan Blažek

O žebrácích

Nepřicházeli do našich vesnic lidé-cizinci, aby si prohlédli nějaké pamětihodnosti. Nebylo co obdivovat; nepřicházeli též lidé, kteří by sem mohli přinést nějaké peníze. Přicházeli ti nejubožejší, aby ukojili svůj hlad a získali přístřeší (nocleh), byli to žebráci – pozůstatek minulého století. Duševní zaostalost, dost lidí bez domova (neměli nikde domovskou příslušnost), nadměrná chudoba a levná kořalka – to vše dohromady bylo jakési podhoubí, na kterém bujela a narůstala žebrota. Žebráci přicházeli do své značné chudoby ne vlastní vinou. Mnozí pro svoji značnou tělesnou vadu nemohli pracovat, nemohli si vydělávat. Někteří se narodili ve velké bídě, osiřeli v dětských nebo chlapeckých letech, neměli nikde domov. Když dorůstali, nikdo je neusměřňoval, nikdo nad nimi neměl otcovský nebo mateřský dohled a dorůstající, podléhali různým neřestem.

Bylo též dost těch, kteří se narodili ve značnější duševní zaostalosti a při své nezotě nedovedli se z bídy té vymanit. Podlehli pak beznaději, přestali mít zájem o svůj zevnějšek, o svou čistotu a důsledek toho byl, že někteří někdy byli zavšivení. Nebylo tenkrát žádné sociální zařízení, které by jejich bídu zmírňovalo.

Žebráci měli své vandrovní knížky, ve kterých mimo osobních nacionálií byly zapsány též jejich delikty. Tyto knížky brali do své úschovy též v usedlostech, kde žebráka neznali. Ráno při odchodu mu knížku vrátili. Vandrovní knížku měl hospodář odevzdat starostovi, ale toto nařízení se obcházel.

Jak žebrali

Otevřeli trochu dveře u kuchyně a poprosili o nějakou almužnu. Když to bylo kolem poledne, poprosili o trochu polévky nebo něco od oběda. Někdy toho žebrák mnoho nedostal; musel o to samé poprosit v chalupě další (druhé a někdy ještě třetí). V některých chalupách nedostávali, oč prosili – nebylo to však z lakoty nebo z nesoucitu. Prostě někdy domácím po obědě nic nezbylo; náhradou dostávali krajíc chleba.

Žebráci, kteří tak trochu znali zámožnost a chudobu v jednotlivých usedlostech,

1 Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. BLAŽEK, J.: „Cestovní ruch“ na vesnici před I. světovou válkou. Rukopis, 1982, 16 s. Signatura: B 42a. Redakční příprava Daniel Drápa. Jan Blažek z Veselé v okrese Pelhřimov byl v 80. letech 20. století aktivním dopisovatelem Národopisné společnosti československé. Ve fondu Příspěvky dopisovatelů je dnes evidováno celkem osm položek, které zaslal v průběhu jedné dekády (signatury B 42a, B 43 až B 49). Jejich obsahové zaměření pokrývá široké spektrum témat od zaměstnání a pracovních činností, přes problematiku sociálních vztahů až k tradičním léčitelským postupům či ochotnickému divadlu – viz ŠENFELDOVÁ, H.: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha 2010, s. 19–20.

do chudých chalup ani nešli, také by jim to nebylo nic platné. Řekli by jim tam: „*My toho máme sami málo.*“

Peněžité odměny dostávali žebřáci u nás ojediněle. Bývalo to ve škole, na faře, v hájovně a někdy v některé malé chalupě, když chalupník mimo malého hospodářství dělal řemeslo. Při malém hospodářství mu na chleba moc nezbyvalo a naproti tomu o peníze mu nebylo tak nouze. Někdy dostávali žebřáci almužnu grejcar, někdy dva grejcarry, výjimečně pětník (to bylo deset haléřů). Ponejvíce dostávali krajíce chleba, který se krájel z velkého bochníku. Byly to krajíce větší, někdy velké, někdy menší – ale ne příliš malé. Darované krajíce žebřáci skládali do velké objemné kapsy, kterou měli všitou pod svým žebřáckým kabátem (když měl někdo velkou kapsu, říkalo se, že má „žebřáckou“ kapsu). Taková, když byla naplněná, nebyla pod dlouhým kabátem moc nápadná, do takové se vešlo krajíců až do váhy dvou kilogramů. Nebo nosili velkou žebřáckou mošnu. To zase, když přišel sedlák úplně na mizinu a z vesnice odešel, se o něm říkalo, že „*odešel s žebřáckou mošnou*“.

Nasháněné krajíce pak směnili různě. Od žebřáků, kteří chodili v obstojné čistotě (nebyli příliš znečištěni) převzali nabídnutý chleba v některých chalupách, kde museli chleba kupovat, ovšemže ho nepřevažovali, nebylo také na čem, vzali to pouze odhadem. Někdy některý žebřák zanechal přebytečný chleba v chalupě, kde ho měli poskrovnu. Dostal za to lepší nocleh, večeři a snídani – to samé měl zajištěno při obchůzce přišti.

Žebřáci, kteří sháněli na kořalku, nabídli chleba v obchodě, v němž byl povolen výcep lihovin. Obchodník, který měl nějaké drobné hospodářské zvířectvo, nabídnutý chleba přijal ke zkrmování. Žebřákovi nalil čtvrták „bílé“, někdy dva, dle toho, mnoho-li chleba bylo.

To samé se opakovalo, když žebřák nabídl chleba v nějaké hospodě.

Při o žebřácích mužích. Bylo též dost žen hodně nuzných, byly bez domova, žily osaměle, ale nežebraly – za žebrotu se hanbily. Dovedly se samy obsloužit, na sebe něco vyspravit, něco si uvařit. V městech si žena taková našla místo v některé zámožnější rodině jako posluhovačka, v rodině takové dostala nějakou podřadnou místnost na bydlení. A když posluha byla náročnější, byla přijata k celému zaopatření. Některá žena posluhovala ve dvou domácnostech.

Žena, která znala práce v zemědělství, se snažila najít si zaměstnání na vesnici. Našli si místnost v podřadnějším podruží, v některé vesnici, když byla jedna volná místnost v chudobinci, mohla bydlet i tam. Příležitostně vypomáhala v některé nebo v některých usedlostech, a když zestárla a její pracovní schopnost byla malá, sousedky se o ní postaraly, aby nehladověla.

Naši lidé měli pro chudobinec název pastouška.

Jak žebřáci přespávali

Bylo u nás několik usedlostí, ve kterých žádnému žebřákovi neodmítli dáti nocleh. Nebylo též málo žebřáků, pokud chodili v obstojné čistotě, že je v některých

chalupách přijali dost přívětivě. Do takových chalup chodili známí žebráci jako domů. Ze zdvořilosti poprosili, zda by u nich mohli přespat – samozřejmě, že byli přijati. S příchozím domácí někdy večer i pobesedoval. Dovedl on vyprávět o různých událostech ve vzdálenějších vesnicích. Některý příchozí znal tak trochu rodinné poměry v rodinách, které též domácí znali a měli zájem o jejich žití.

V letních měsících se vedlo žebrákům dost obstojně; o svůj zevnějšek pečovali pramálo, hladem netrpěli, aspoň na vesnicích ne, mohli přespat kdekoliv. Horší to bylo s noclehem v předjaří, v pozdním podzimu nebo v zimě. To již všichni bez rozdílu museli hledat nocleh v nějaké chalupě.

Hůře dostávali nocleh žebráci, kteří přicházeli do neznámé pro ně vesnice, nevěděli, kde mají začít prosit o nocleh. Domácí lidé je neznali a jejich celkový vzhled svědčil o možné nečistotě. Tací museli někdy obejít i několik chalup, než se nad nimi někde ustrnuli a nocleh jim poskytli. V některých chalupách se nezdráhali dáti žebrákovi nocleh, avšak neměli ve chlévě vhodné místo, nebo jejich chlév byl hodně studený, nedalo se v něm při větším mrazu přespávat. Byliť i ve chlévech rozdílné teploty.

To soucitná hospodyně přinesla (nebo dala přinést) do kuchyně velkou otep žitné slámy a na podlaze z ní udělala žebrákovi lůžko. Ráno pak hospodyně opatrně slámu odnesla do chléva, kde byla nakrátko přesekaná a podestlaná pod dobytek. Podlahu v kuchyni pak opatrně prohlédla, to obě proto, aby snad nezůstala na podlaze nějaká veš. V chlévech přespávali žebráci na slámě oblečení, pouze boty si zouvali. Přikrývali se svým delším žebráckým kabátem. Když byly v zimě venku větší mrazy, přidali mu domácí starou koňskou deku, někdy i deky dvě. To, když měli jistotu, že žebrák není zavšivený.

Žebráci nemohli ležet (spát) v těsné blízkosti dobytka. Byly dost časté případy, že některé dobytče se utrholo. To při prudším trhnutí krkem praskl některý dost rezatý článek řetězu, na kterém bylo dobytče ke žlabu přivázáno, dobytče bylo volné, začalo skákat po chlévě a při tom mohlo skočit i na žebráka.

Žebráci, kteří v usedlostech přespávali, dostávali mimo nocleh k večeři talíř bramborové polévky s chlebem a ráno k snídani to samé, co snídali domácí lidé. Některý žebrák pobyl v usedlosti ještě druhý den, to mu soucitná hospodyně vyprala (nebo dala vyprat) prádlo.

Některá hospodyně, když viděla na žebrákovi velmi potrhané prádlo nebo jinou část oděvu, dala mu něco z prádla nebo z obleku, co nejvíce potřeboval. Doplnky ku svému prádlu a oděvu, včetně dlouhého žebráckého kabátu, získávali žebráci snadněji ve městech než na vesnici. Městští lidé často odložili (přestali nosit) něco ze svého oděvu pro jeho ošumělost a nepěkný vzhled. Naproti tomu na vesnicích využívali svého obleku až do úplného roztrhání. Když sváteční oděv byl trochu ošumělý, začali ho nosit jen pro „štrapáci“, když někam šli. Pak ho nosili na večerní besedy a naposledy jako oděv pracovní. To už na něm někdy bylo hodně záplat.

Dlouhý žebrácký kabát byl pro žebráka nepostradatelný, kabát takový mu dělal dobrou službu při nepříznivém počasí. Když žebráka při přecházení z jedné vesnice do druhé zastihl náhlý prudký déšť a přišel do druhé vesnice úplně promoklý, v žádné usedlosti ho neodmítli a dali mu možnost, aby se usušil.

Když v zimě nastaly značné mrazy, někteří žebráci se snažili dostat se do nemocnice. Žebrák se na ambulanci ohlásil jako nemocný. Ve většině případů vyšetřující lékař, když viděl jeho ubohost, uznal ho nemocným, aniž by ho nějak podrobně vyšetřoval, ono to nebylo jednoduché vyšetřovat žebráka ve velmi špatném a nečistém oděvu. Do nemocnice byl přijat. Tam prošel karanténou, byl zbaven parazitů, pokud nějaké měl, prošel koupelnou a dostal čisté nemocniční prádlo. Byl tak na čtrnáct dní (někdy i déle) dobře zaopatřen. Některý žebrák, když měl štěstí, získal zaopatření takové „v delším intervalu“ v nemocnicích dvou.

Jiní zase volili jiný způsob, jak si v zimě polepšit. Žebrák úmyslně něco ukradl, nebyla to žádná velká krádež, ani býti nemohla. Krádež neskrýval, aby byl snáze usvědčen a u okresního soudu souzen pro krádež. Jelikož to bylo v době tuhé zimy, některý uznalý soudce při vyšetřování žebráka mu přidal nějaký den trestu nad obvyklou normu za určitý delikt. To v takovém případě soudce při vyšetřování „zjistil“ nějakou přitěžující okolnost. Takové případy se staly. Naproti tomu byl v letních měsících arest pro žebráky nežádoucí.

Po prvé válce chodilo po vesnicích žebráků pramálo, staří vymírali a mladí do vesnic nechodili, ani chodit nemohli. Žebráci se dlouhého věku nedožili, dožívali nanejvýš středních let.

Téma o žebrácích jsem volil proto, abych na jedné straně pojednal o ubohosti těch nejnuznějších a na druhé straně ocenil soucitnost vesničanů, hlavně soucitnost vesnických žen.

Vedle žebráků potulovali se po vesnici vandráci a tuláci. Ač naši lidé je ztotožňovali do jednoho celku, byl mezi nimi podstatný rozdíl. Pojednání o vandrácích a tulácích je kapitola jiná.

O vandrácích

Slovo vandrák bylo odvozeno od slova vandrovati. Oproti žebrákům, kteří většinou žebrali v menším okruhu – tak v obvodu jednoho neb dvou okresů (pochopitelně, že okruh jejich působnosti nebyl nijak přesně ohraničen), vandráci vandrovali a přitom žebrali v okruhu daleko větším.

Mezi vandráky bylo jen mizivé procento opravdových chudáků-mrzáků a duševně zaostalých. Většinou měli všechny předpoklady žítí spořádaným životem, ale touha po vandrování byla mocnější než chuť do práce. Byli mezi nimi někteří, kteří byli trestáni okresním soudem pro menší delikty.

Pohnutky a důvodu k jejich vandrovánímu životu byly rozdílné. Nejčastěji to byla velká bída, negramotnost, nikde žádný domov a levná koňalka. Někteří se do řad

vandráků dostali vlastní vinou. Mezi takovými byli tací, kteří se narodili ve spořádané rodině. Když dorostli, zatoužili žít životem „bohémským“. Vyhledávali společnost lidí propadlých různým nepravostem a neřestem. Začali žít životem rozmařilým, některý propadl alkoholu a karbanu. U takových přišla katastrofa brzy. Když nepracovali, brzy prohýřili majetek, který jim jejich rodiče odkázali (předali). Brzy začali pociťovat nouzi, ale nedovedli se vzchopit natolik, aby začali žít životem spořádaným. Když zůstali bez prostředků, odvrátili se od nich i kamarádi, kterých dříve mívali dost, a nouze a hlad je nutili, aby začali žebrot – stali se vandráky.

U některých touha po vandrování byla jaksi dědičná. Tací se narodili ve velké bídě, v rodině rozhárané. Jejich rodiče se svým žitím málo lišili od života vandráckého. Po většině neměli nikde domovskou příslušnost, a tak i jejich děti zůstávali bez domova, rodiče o výchovu svého dítěte pečovali pramálo.

V dětských neb klukovských letech dítě takové osiřelo, rodiče mu zemřeli nebo od sebe odešli, „ztratili“ se ve světě a o osud svého dítěte se nestarali. Našli se soucitní lidé, kteří se ustrnuli nad takovým sirotkem, vzali ho pod svoji ochranu, přijali ho do rodiny. A při dobré výchově dorostl z kluka takového pořádný muž nebo z děvčete pořádná žena.

Ale nestalo se tak vždy. U některého chlapce, též některého děvčete se začaly projevovat vrozené sklony k neřestem, odešli od svých zachránců (stali se velkými nevděčníky), ztratili se ve víru města neb velkoměsta. Některý takový mladík, když prohýřil své mládí v různých neřestech a nepravostech, přicházející do starších let. Častěji začal mít nouzi, někdy hlad, ale nezměnil se natolik, aby začal žít pořádným životem. Naposled se stal vandrákem.

Obdobně to dopadlo s některým děvčetem, které před léty soucitní lidé vzali pod svou ochranu. Dospívající děvče uteklo od svých dobrodinců, ztratilo se ve víru velkoměsta. Pohledné a mladé děvče vzali do zaměstnání kdekoliv. Brzo ale některé děvče zatoužilo po životě bezstarostném – to snadno docílilo, našlo si zaměstnání v některém „vykřičeném“ podniku, podleho neřestem a nepravostem.

A když zestárla (nemuselo to být ani žádné stáří) a zájem o ní již nikdo neměl – některá taková předčasně zestárlá babka se strhaným obličejem často sedávala schoulená na rohu ulice a prodávala horké kaštiny.

Vandráci chodili po vesnicích za první republiky i v době, když byla značná nezaměstnanost.

V té době se v zemědělství začal projevovat nedostatek čeládky. Když hospodář v některé usedlosti dával vandrákovi, oč ten prosil, a viděl před sebou vandráka v dobré kondici, mu řekl: „*Kdybys šel raději k někomu sloužit!*“ Tuto poznámku uslyšeli někdy i jiný vandráci a všichni a tací odpovídali: „*Jen kdyby mně někdo do služby vzal!*“ Taková odpověď byla opodstatněná jen zčásti. I když některý hospodář čeledína potřeboval, obával se vzít do služby vandráka. Ale kdyby vandrák projevil opravdovou snahu jít k sedlákovi sloužit a nabídl se mu, aby ho vzal

na zkušební dobu, mnohý sedlák by tak rád udělal. A kdyby ve zkušební době vandrák přišel k poznání, že je pro něho daleko výhodnější vésti pořádný život, zůstal by u sedláka sloužit. A když i sedlák byl s novým pracovníkem úplně spokojený, ponechal si bývalého vandráka ve službě natrvalo. Snad někdo nadhodí, že to líčím příliš ideálně, takové případy se však staly. Bylo o jednoho vandráka méně a o jednoho pořádného pracovníka více.

Některí vandráci se v zimní době hlásili o práci v některém dvoře. Šafář neb správce velkostatku, když mu některý deputátník odešel, přijal vandráka bez rozpaků, i když věděl, že uzavřený s ním pracovní poměr nebude mít dlouhého trvání. A když některý vandrák brzy zase odešel, správce celkem nic neztratil. Některý vandrák se v zimní době přihlásil o práci v podniku, který prováděl větší investiční výstavby. Byl přijat, ale v práci dlouho nevydržel. Jak se začalo v přírodě probouzet jaro, i u vandráka se začala probouzet touha po vandrování, „zaměstnání“ opustil a žil nadále životem vandráckým.

Vandráci byli vesničanům méně sympatičtí než žebráci, ale přece jim dávali, oč prosili – něco k jídlu a nocleh. Jednak vandráci chodili v lepší čistotě a svým celkovým chováním si důvěru u vesničanů získávali. V některé usedlosti nechali vandráka přespat v kuchyni na lavici za stolem, pod hlavu mu hospodyně dala nějakou podušku. Když některý známý vandrák přinesl do usedlosti zprávu od známého nebo od přátel ze vzdálenější vesnice, byl za to něčím odměněn.

Jiná kapitola byla u vandráků, kteří propadli alkoholu. Jeho celodenní snahou bylo vyžebrot co nejvíce, aby za honorář (peníze nebo vyžebrotý chleba, který měnil) koupil co nejvíce kořalky. Takový opovrhoval vesnickou snídani – polévkou nebo bílou kávou s chlebem. K snídani stačil menší krajíc chleba, z kterého ukusoval a zapíjel „čtvrťákem“ bílé kořalky. Odpoledne vypil další čtvrták bez chleba. Některý den mu žebrota vynesla až na čtyři čtvrtáky (16 krejcarů). Kořalky během dne vypil tolik, kolik mu žebrota vynesla.

Nocleh v chalupách nevyhledával, v úplné opilosti by mu ho málokde poskytli. Doprávoral se vesnicí ke stohu slámy nebo ke kupě sena nebo jetele. Někdy se nemohl ani do slámy „zavrtat“ – zůstal ležet vedle stohu nebo kupy. A druhý den prožíval obdobně jako den předešlý.

Často se mu nepodařilo vyžebrot na více kořalky, některý den se musel spokojit jen s jedním čtvrtákem; z nouze prožil den ve střízlivosti.

O tulácích

Slovo tulák bylo odvozeno od slovesa toulati se. Pojmenování tuláci, s přihlédnutím k jejich žití, bylo přiléhavé. Byly mezi nimi ale též rozdíly. Někteří při toulání světem nebyli lidem na obtíž ani se nesnažili vesnické lidi nějak poškodit. Tací nežebrali na vesnicích od chalupy k chalupě – jako žebráci nebo vandráci. Někdy prošli vesnicí, aniž by se v některé usedlosti zastavili. Zastavovali se jen ve známých

usedlostech – a někde pobýli i více dní. Domácí lidé je přijímali jako známé, měli k nim důvěru a tuláci se zase snažili, aby onu důvěru nezneužili.

Často pověřovali domácí lidé známého tuláka určitým posláním (vzkazem) k vzdálenějším příbuzným. Někteří tuláci byli jako zprostředkovatelé (dohazovači) ženichů neb nevěst.

Někdy zase některý souseď záviděl, že sousedovi ženich neb nevěsta se připravují na přivdání neb přiženění do spořádané a zámožné rodiny nebo z rodiny takové chtějí souseďovi přijmout do své rodiny snachu neb zetě. Závist u takového souseďa se zvětšovala, když sám měl syna nebo dceru na vdávání, ale ženiši ani nevěsty se mu nenabízeli. Takový použil „protřelého“ tuláka, aby pomluvami, někdy částečně pravdivými, ponejvíce vymyšlenými, připravovanou svatbu překazil.

V dobách, kdy ve vesnicích málokdy odebíral noviny neb nějaký časopis, byl tulák jediným zpravodajem, který přinášel různé zprávy i z dalekých krajů. Dovedl vyprávět, jak v kterém kraji hospodaří, jaké mají kde zvyky, což domácí zajímalo. Pole jejich působnosti bylo rozlehlé, toulali se po celém území Čech a Moravy, někdy překročili hranice zemské, přešli někdy (ilegálně) do zemí rakouských.

Zevnějškem (oblečením) se nelišili od lidí ostatních, ušli pozornosti policie i četníků. Před I. válkou se do naší vesnice zatoulali dvakrát až třikrát do roka dva bývalí státní zaměstnanci. Jeden býval učitelem, jmenoval se Verner. Nadřízeným orgánem byl z učitelství propuštěn. Důvodem byla snad neshoda s nadřízeným, snad neposlušnost, snad to byl důvod politický. Nikdy o podrobnostech nemluvil. Zanevřel na určitou část lidské společnosti, která mu snad ublížila, podlehl sentimentalitě. Podlehl též částečně alkoholu, stal se tulákem. Přišel o zaměstnání, ale nepozbyl bývalou inteligenci a dobrý charakter.

V létě dělal březová košťata. To na některé břize v lese nebo na mezi nařezal proutí a pod ní udělal 4 až 5 košťat. Košťata dělal bytelná, ve vesnici je prodával kus za 4 grejcary (8 haléřů). Za přespání dával domácím koště.

Uvedu krátkou rozmluvu, kterou měl Verner s mým otcem. Otec pracoval s koněm na poli u cesty, po které přicházel Verner, nebylo ještě poledne.

Když Verner došel po cestě k otci, slušně pozdravil a otec mimo poděkování se ho optal: „*Tak už bude poledne?*“

A Verner na to: „*Proč se tážete, pane Blažku?*“

Otec v rozpacích odpověděl: „*Mám už hlad.*“

A Verner na to: „*Já přeci k vůli jednomu hladu nemohu dáti příkaz k předčasněmu vyzvánění poledne.*“

Poledne se u nás oznamovalo – a ještě dnes se tak děje – zvoněním zvonem na kostelní věži.

Protikladem tuláků, o kterých výše píší, byli tuláci, kteří častěji přicházeli do rozporu se zákonem, někteří byli trestáni pro různé delikty. Tací se nehanbili za nic, počínaje žebrotou a konče trestným činem. Takoví tuláci se ponejvíce potulovali

po vesnicích, zneužívali důvěřivosti vesničanů, kteří se snáze dali oklamat. Dovedli (tací tuláci) mluvit přesvědčivě, někdy tulák začal mluvit o neštěstí, do kterého přišel nezaviněně, jiný předstíral nevyлéčitelnou chorobu a domácí lidé mu ze soucitnosti dávali větší almužnu.

V posledních letech před německou okupací chodilo tuláků po vesnicích pramálo. Po vítězném Únoru 1948 vymizeli tuláci na vesnicích úplně.

Flašinetáři

Mimo žebráků, vandráků a tuláků chodili před I. válkou po vesnicích flašinetáři. Lišili se od žebráků tím, že nežebrale – čekali, že dostanou nějakou odměnu za přehrání jedné nebo dvou písniček na flašinetu.

Flašinetu dala do oběhu rakouská vláda – to některým válečným invalidům, ponějvíce těm, kteří přišli ve válce o část jedné ruky neb o oko, koupila flašinet jako jednorázové a celoživotní odškodnění. Pokud byly flašinet novinkou, vedlo se takovým invalidům dost dobře. Lidé si se zájmem poslechli melodie písniček, které flašinetář přehrával, a nějakou peněžitou odměnu mu dávali do čepice, kterou položil na vrchní stranu flašinetu. Flašinetář přenášel flašinet na řemenu přes rameno na zádech, v ruce nesl skládací stojánek.

V městech se musel flašinetář ohlásit na městském úřadě, kde dostal povolení vyhrávat v ulicích před jednotlivými domy. Též mu určili lhůtu, jak dlouho vyhrávat může. To proto, že dlouhodobé vyhrávání by některé měšťany přestalo bavit, některé by snad znervózňovalo. Na ulici před domem flašinetář rozložil stojánek, na něj postavil flašinet, začal točit klíčkou a ve flašinetu zazněla melodie nějaké písničky. Měšťtí lidé si rádi přehrávané písničky poslechli. Těch písniček bylo v aparátu několik.

Po více letech flašinetu ve městech zevšedněly a lidé z města neměli zájem o jejich vyhrávání. Někdy i po přehrání třetí písničky nikdo z domu nevyšel, aby flašinetáři dal nějakou odměnu. Rozmrzelý flašinetář flašinet složil a postavil se s ním u dalšího domu. Ale i tam vyhrávání bylo bezvýsledné. Flašinetáři pro odměnu do domů nevcházeli. Někdy se nad flašinetářem slitoval některý kolemjdoucí občan a do čepice mu vhodil menší peníz.

Flašinetáři pak přicházeli do vesnic. Nebyly však pro ně na vesnicích vhodné podmínky. Vesničané si sice rádi poslechli melodie z flašinetu – zvláště, pokud byl novinkou. Ale na druhé straně měli zájem zvládnout co nejrychleji úrodu. Během dne bylo hodně chalup, že všichni byli na poli. Flašinetáři neměli komu vyhrávat. Vyhrávali ponějvíce v podvečer, ne ale dlouho, nebo v neděli neb sváteční den odpoledne. Na vesnicích mnoho peněžitých odměn nedostávali, ale hladem netrpěli. I nocleh jim poskytl v kterékoliv chalupě. V některých větších vesnicích pobyl flašinetář více dní, i když nevyhrával.

Po I. světové válce přestali flašinetáři vyhrávat i na vesnicích. Hodně jich již zemřelo a ti, kteří zůstávali, byli staří a nemohli flašinet přenášet; na druhé straně – končila i životnost flašinetů.

Summary

„Tourism” in the Country before World War II

Jan Blažek, a correspondent of the Czech Ethnological Society, wrote in 1982 a text that described representatives of selected socio-professional groups in the Czech countryside before World War I.

He paid attention to beggars, vagrants, wanderers, and barrel organ players. Even though those people usually were on the margin of society, the author identifies peculiar features of each of the mentioned groups and he differentiates between them (he creates a particular characteristics for each of them). He deals with their social and material situation, majority's relationship to them (including possible stereotypes and expressions of solidarity), their life conditions (diet, accommodation, clothing etc.) and other features (way of earning livelihood, typical behaviour, or verbal expressions).

Key words:

marginalized people – beggars – wanderers – vagrants – barrel organ players – way of livelihood

K jubileu Aleny Plessingerové

V letošním roce se dožila devadesáti let PhDr. Alena Plessingerová, CSc. (nar. 17. 1. 1928), významná etnografka a renomovaná muzejní pracovnice. Obor, který si zvolila a vystudovala, milovala a oddaně mu sloužila. Jubilantka nadále s živým zájmem sleduje dění v oboru, těší se z nových poznatků, zdařilých projektů, šire vědeckého bádání.

Profesní život A. Plessingerové byl spojen s jedinou institucí, po které od mládí toužila – s pražským Národopisným muzeem, institucí Národního muzea v Praze, v kterém pracovala téměř čtyřicet let. Dostat se do muzea však bylo pro studentku, která nevstoupila ani do ČSM, v té době nereálné.

Situaci ještě podstatně zhoršil příkaz Ústředního národního výboru hl. m. Prahy z července roku 1952 k vystěhování rodiny z vlastního domu v Praze do přiděleného přístřešku v obci Podlešské Dvořáky na Vysočině, v rámci tzv. „Akce B“ do 14 dnů.

O přijetí A. Plessingerové do Národopisného muzea se však zasadila docentka Drahomíra Stránská, ovšem za cenu nepřijemností na Filozofické fakultě. Komunističtí studenti národopisu A. Plessingerovou do muzea nedoporučili, prosazovali totiž své politicky organizované kandidáty. Stránská své doporučení, ostatně podepřené názory ostatních učitelů, odůvodnila tím, že studentka pilně navštěvovala univerzitní přednášky a pracovní semináře v Národopisném muzeu, ochotně muzeu vypomáhala a o muzejní práci jevila živý zájem. Tehdejší přednosta Národopisného muzea dr. Stanislav Fr. Svoboda, také ředitel Národního muzea dr. Gustav Skalský, i tehdejší ředitel Odboru muzeí na Ministerstvu kultury dr. František Matouš, s návrhem Stránské souhlasili; studentské stanovisko údajně do rukou nedostali. Jubilantka na tyto charakterní muže vděčně vzpomíná.

Na počátku 50. let docentka Stránská byla nucena opustit Národopisné muzeum, dlouholeté pracoviště, na kterém jí velmi záleželo, mj. i z důvodů dlouholeté muzejní tradice rodiny Wanklovy a Absolonovy, z které pocházela. Vyšlo totiž nařízení, že státní docent nesmí pracovat ještě mimo univerzitu. Paní docentka se tedy rozhodla pro univerzitní dráhu. Na její místo nastoupila A. Plessingerová.

V letech 1947–1952 A. Plessingerová studovala národopis u profesora K. Chotka, docentky D. Stránské a docenta V. Pražáka, a slovanskou filologii, resp. dialektologii u profesora V. Vážného, a lidovou slovesnost u profesora J. Horáka. V letním semestru 1952 složila tzv. vědomostní zkoušku, tehdy nově zavedenou. Velké rigorózum složila u profesorů Chotka, Horáka a Vážného, a u profesora Chotka obhájila disertační práci. V říjnu téhož roku složila druhé rigorózum z filozofie u profesorů L. Riegra a J. Beneše, a v listopadu promovala.

Alena Plessingerová do muzea nastoupila před dokončením studia 1. září roku 1952. S dostudováním musela velmi spěchat, čelila totiž obavám, že na fakultě vejde ve známost zařazení rodiny do „Akce B“, což by vážně ohrozilo uzavření studií a dosažení doktorátu.

Ještě za studií A. Plessingerová publikovala první vědeckou práci *Bačování na papradských Kopicích*, tehdy objevnou (Český lid 1952). Metody terénního výzkumu si výrazně prohloubila spoluúčastí na dlouholetém *Záchranném výzkumu a evidenci lidových staveb v pohraničních oblastech*, při částečném úvazku v oddělení lidové architektury pražského Památkového úřadu, tehdy za vedení PhDr. Emanuela Baláše.

V době nástupu A. Plessingerové v Národopisném muzeu pracovala etnografka PhDr. Helena Johnová, CSc., a v roce 1958 nastoupila PhDr. Jelena Látalová. S oběma kolegyněmi pojilo jubilanтку celoživotní přátelství. Po otevření nové historické expozice v roce 1964 odešel přednosta dr. Svoboda do penze a vedení muzea převzala PhDr. Johnová. Po jejím jmenování ředitelkou Historického muzea Národního Muzea v Praze v roce 1968 se stala vedoucí Národopisného oddělení dr. Plessingerová. Koncem politicky uvolněných šedesátých let vyplynul nástup do řídicí funkce jejím osvědčeným dosavadním šestnáctiletým působením na tomto pracovišti, odbornou erudicí, vědeckou aprobační a všeobecnou kulturní a společenskou úrovní osobnosti, jak bývalo obvykle pod kuratelou osvětlených ředitelů Národního muzea, do té doby vždy významných vědeckých osobností.

Za vedení dr. Plessingerové muzeum prosperovalo, počet odborníků, etnografů a restaurátorů se značně rozrostl. Kolegové, jež práce v muzeu těšila a naplňovala, byli ochotni zúčastňovat se řady náročných projektů nad rámec povinností.

Muzeum se rozvíjelo v ústav s odbornou a vědeckou náplní. Pořádalo objevené a atraktivní výstavy se slavnostními vernisážemi, uskutečňovalo přednášky, pořady v zahradě, vystoupení lidových muzikantů a tanečníků. Dr. Plessingerová mimo jiné např. realizovala výstavy betlémů a připravila vánoční pořady s koledami a vánočními zvyky, za komunismu zakazované, nevidané; před muzeem s osvětleným vánočním stromem, tehdy jediným v Praze, stály dlouhé fronty. Řada výstav byla uspořádána ve spolupráci s renomovanými mimopražskými muzei, např. bratislavským, českobudějovickým, olomouckým, opavským, ostravským, rožnovským. Pražské Národopisné muzeum také vyváželo své výstavy do zahraničí, např. do Hamburku, Mnichova, Vídně a Stockholmu a účastnilo se velkých celoevropských výstav, např. v Antverpách, Binche, Liège. Výstavní expozice, plakáty, katalogy, pozvánky, bulletinů vysoké umělecké úrovně vznikaly ve spolupráci s vynikajícími architekty a výtvarníky.

Hlavním posláním Národopisného muzea byla péče o rozsáhlé a cenné historické a recentní sbírkové fondy a povinnost odborné a vědecké klasifikace sbírkových předmětů. Neméně důležitá byla i nová sbírkotvorná činnost. Dr. Plessingerová kladla důraz na sběr předmětů in situ, v terénu, kde bylo možné předměty spolehlivě určit a pasportizovat, navazujíc na tradici předchůdců, zejména docentky Stránské. Osobním přínosem byly zvláště sběry z moravsko-slovenského pomezí, z východního Slovenska, z Podkrkonoší, z jižních Čech, především z Doudlebska.

Alena Plessingerová se začátkem 60. let jako první zaměřila také na sběr dokladů hornického a dělnického způsobu života a kultury, především v Severočeském uhelném revíru, zvláště na Mostecku, a později v dělnických čtvrtích Prahy, za spolupráce PhDr. Josefa Vařeky, CSc., erudovaného znalce problematiky. Hornické a dělnické realie byly začleněny do stálé expozice Národopisného muzea, otevřen v roce 1964.

Sbírkové fondy muzea byly doplňovány předměty z individuální nabídky, pocházející především z rodinných pozůstalostí. Nákup předmětů aprobovala nákupní komise muzea složená z předních odborníků.

Významným zdrojem nových sbírkových fondů se také staly přednostní nákupy v obchodech se starožitnostmi před masivním vývozem do zahraničí, které dotovalo Ministerstvo kultury. Členkou muzejní a galerijní komise pro výkup byla jmenována i dr. Plessingerová, jejíž zásluhou a výběrem muzejní fondy lidového umění mnohonásobně vzrostly a podstatně získaly na kvalitě, zvláště např. fondy podmaleb na skle, dřevorezby, či betlémů.

Budování sbírek bylo velkou radostí jubilantky. Za vedení dr. Plessingerové si pražské Národopisné muzeum také vydobylo zařazení mezi oficiální vědecká pracoviště. O vědecké zařazení muzea v návaznosti na Niederlovu tradici po léta usilovala docentka Stránská i dr. Johnová.

Alena Plessingerová se vědecké práci pilně věnovala. Nicméně vědeckou kvalifikaci, tehdy tzv. „kandidaturu historických věd“, však směla obhájit až po nuceném pětiletém odkladu, uloženém výborem KSČ v Národním muzeu „za účelem získání kladného vztahu k dělnické třídě“. Po uplynutí odkladu spojeného s pozastavením služebního postupu a stagnací platu v roce 1964 tento vlastně nechtěný, leč pro kvalifikaci vědeckého pracovníka předepsaný titul obhájila.

Vědecká činnost jubilantky je bohatá a mnohostranná. Dotýká se nejrůznějších forem lidového života a kultury v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Těžištěm vědeckého zájmu byl vývoj lidových staveb, zvláště vývoj interiéru v souvislosti se způsoby života, způsoby obživy, formami vytápění, zacházení s ohněm, vaření, způsoby osvětlování, získávání a užívání vody atd.

Dalšími okruhy vědeckého zájmu byly lidové obyčeje a obřady. Zvláštní pozornost dr. Plessingerová věnovala lidovému umění a především objeovávání soudobých lidových tvůrců.

Vědeckou osobnost jubilantky lze bezesporu řadit na přední místo mezi etnografy její generace. Na tomto místě ovšem nelze podat konkrétní výčet vědeckých studií dr. Plessingerové, scénářů výstav, tuzemských i zahraničních, recenzí, referátů na vědeckých konferencích, činnosti ve vědeckých společnostech, působení v redakčních radách vědeckých časopisů, působení v odborném poradenství, nebo výčet stovek přednášek a pořadů pro veřejnost, pro noviny, časopisy, rozhlas a televizi, či výčet spolupráce s kolegy v mimopražských muzeích, spolupráce se zahraničními institucemi, např. s výborem UNICEF, pro kterou mj. byla vybavena aktivní znalostí řady jazyků. Výčet

publikovaných prací a dalších odborných aktivit bude obsahem personální bibliografie, jejíž vydání je plánováno v ediční řadě Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.

Nutno také připomenout statečnost jubilantky, s níž se zasazovala o to, aby Národopisné muzeum co nejméně podléhalo tvrdým politickým tlakům nebo poplatným osvětovým akcím a tendenčním výstavám na politickou objednávku či snahám nadřízených a politicky vlivných osob dosadit do muzea protěžované, stranicky angažované pracovníky, mnohdy bez ohledu na jejich odbornou kvalifikaci. Dnes je už sotva představitelné, jak obtížné to bylo.

Po uvolněných 60. letech se však poměry v zemi, v kultuře a přirozeně také v Národním muzeu zhoršovaly. Politicky přitruhovalo. V roce 1986 stranické složky dosadily do vedení Národopisného muzea i do vedení Historického muzea své protekcionisty, kteří náležitě projevovali svou moc. Dr. Plessingerová byla po letech úspěšné a obětavé práce odstavena do profesně i lidsky ponižujícího postavení – z formálního důvodu právě dosaženého, tehdy stanoveného penzijního věku padesáti sedmi let. Po odchodu z Národopisného muzea se nepřestala zajímat o obor, kterému zasvětila celý život. Vypracovala více než 40 hesel do *Lidové kultury. Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2007.

„Mladé zdravé jádro“ se však na výsluní hrálo jen krátce. Po listopadu 1989 byl vedoucím Národopisného muzea svobodně zvolen dr. Marek Turnský. Postavení dr. Plessingerové se proměnilo v normální, pěkný kolegiální vztah. Když vypršela terminovaná pracovní smlouva, rozloučila se však nadobro s muzeem, v kterém zanechala téměř čtyřicet let života, velký kus srdce a ducha své mimořádné osobnosti a spoustu práce, z které mohou čerpat i další generace.

Jak jsme již uvedli, ani po odchodu z Národopisného muzea se dr. A. Plessingerová nepřestala zajímat o dění v oboru, kterému zasvětila celý život. Protože jí vývoj naší disciplíny po roce 1989 není lhostejný, rozhodla se v roce 2017 v rámci České národopisné společnosti založit *Fond PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky, Dr.Sc.*, na etnografické výzkumy v České republice pro vysokoškolské studenty etnologie, podpořený velkorysou finanční částkou. Jak je uvedeno v darovací smlouvě, etnografické výzkumy mají být zaměřeny na jevy tradiční lidové kultury jak materiální (vesnické stavitelství, lidový oděv, tradiční strava, transport, malovýrobní zemědělství, domácká a řemeslná výroba, lidové a zlidovělé umění), tak na sféru nemateriálních kulturních jevů výročního a rodinného obyčejového cyklu, lidové religiozity nebo léčitelství. Vzhledem k postupující modernizaci života lze u zmíněných jevů sledovat jejich vývoj provázený změnou funkcí, jež odpovídají současným životním formám. Základním kritériem při výběru současných kulturních forem bude však jejich vazba na tradici. Vedle výzkumných zpráv, které mají být uloženy v archivu České národopisné společnosti v Praze, je jednou z podmínek přidělení finančních prostředků z Fondu publikování výsledků výzkumu formou odborné studie v Národopisném věstníku.

Přejeme paní doktorce Aleně Plessingerové jménem České národopisné společnosti další spokojená léta.

(redakce)

Mladý oslavenec Pavel Pospěch

Rodák z valašských Vizovic (nar. 13. března 1948) vystudoval bohemistiku a historii na Filozofické fakultě Univerzity Jana Ev. Purkyně (dnes Masarykova univerzita) v Brně. Na Hanou, do Olomouce ho zavedla nabídka zaměstnání ve Vlastivědném muzeu (tehdy Vlastivědném ústavu), kde pracoval do roku 1989. V badatelské práci se jako historik zaměřil na problematiku agrární a potravinářské výroby, které byly pro úrodný středomoravský region charakteristické. Ke kulinařským specifickým patřily olomoucké tvarůžky; nejdříve zpracoval historii výroby, později se v jejich výrobním středisku v Lošticích podílel na založení Muzea Olomouckých tvarůžků.

Z aktivit v Olomouci, které považuje osobně za významné, lze uvést dobovou dokumentaci vesnických sídel na Olomoucku prováděnou průběžně v osmdesátých letech. Její podstatou bylo pořízení fotografie každého domu ve vesnici i se zakreslením místa, odkud byl snímek pořízen. Záznam se prováděl ručně do nákresu s využitím stávajících komunikací a vodních toků. I když z hlediska dnešních technických možností to bylo poněkud amatérské, kvalitu výsledků prověřil čas. K pořízení uvedené dokumentace Pavel Pospěch získal různé fotografy a kronikáře, někdy předsedu MNV nebo také předsedu JZD, kteří se dali přemluvit, aby se do dokumentace své obce zapojili. Přes skartovací tendence jedné muzejní pracovnice se podařilo zachovat uvedenou fotografickou dokumentaci z cca 60 obcí. Jak uvedl, „*mezi rarity patřilo, že jedním z fotografů byl kamarád Jindra Štreit. Pojal to osobně a měl tam úžasné snímky. Nepíšu to pro medaili za 3. odboj, ale pro krátkou větu o lidech, kteří na všem pracovali. Většinou už jsou pryč... Vše skončilo odchodem do Skanzenu.*“

Po společenských změnách spojených s rokem 1989 PhDr. Pavel Pospěch působil v oblasti památkové péče, nejdříve na olomouckém pracovišti Národního památkového ústavu, od roku 2001 na Odboru kultury a památkové péče Krajského úřadu Olomouckého kraje. Stál u založení Souboru staveb lidové architektury v Příkazech (Hanáckého skanzenu), který prezentuje vývojové formy vesnického domu na severozápadní Hané in situ. Snažil se získat od místních obyvatel relevantní názory na tradiční formy hanáckého domu i jejich představy o současném moderním bydlení na vesnici. Proto ve spolupráci se sociology vznikl obsáhlý dotazník obsahující také fotografie různých dobových forem, včetně detailů např. oken a dveří, který měl sloužit k získání uvedených údajů. Dotazníková šetření pak realizovali v rámci svého terénního výzkumu studenti etnologie Masarykovy univerzity Brno. Po vyhodnocení měla zjištěná fakta sloužit jako podklad při řešení stavebních otázek na hanácké vesnici.

V roce 1992 patřil v Olomouci k zakladatelům Společnosti přátel vesnice a malého města, která si dala cíl podporovat a rozvíjet kulturní život na venkově. S tím souvisí jeho vlastní publikační aktivity nebo vydavatelská činnost Společnosti směřující k lokálním monografiím řady hanáckých vesnic na Olomoucku (Příkazy, Bystročice a Žerůvky, Senička, Náklo, Dub nad Moravou, Tučapy, Bolelouc, Břuchotín), ale

i jinde (Břest na Kroměřížsku). Cenným zdrojem poznání života na hanácké vesnici v minulosti je i memoárová literatura, o jejíž vydávání se na půdě Společnosti rovněž zasloužil, jak je patrné z *Roku na Hané (Loučany)* Libuše Seidlové nebo z *Deníku stařenky Buršíkové z Tlumačova*. Popularizační aktivity ho vedly k přípravě *Hanáckého kalendáře*, který od roku 1998 pravidelně přináší zajímavé texty vlastivědného charakteru, ale také dokumentárně cenné historické a národopisné příspěvky.

S jeho blízkým vztahem k národopisu a hanácké lidové kultuře souvisí také to, že inicioval nové vydání monografie Jana R. Bečáka *Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná* (1941), která byla I. svazkem edice *Haná. Odkaz země a lidu* a představuje dosud nepřekonané dílo o tradiční kultuře střední Moravy. Navíc se mu podařilo s PhDr. Františkem Hýblem, dlouholetým ředitelem Muzea Jana A. Komenského v Přerově, shromáždit nové informace o vzniku Bečákova díla a vydat je tiskem, a to nejen s ohledem na samotného autora, ale také na jeho spolupracovníky, jako byli učitel Jan Zbořil nebo národopisná pracovnice Božena Kostková, ale zejména tvůrce fotografické dokumentace Miloš Roháč. Dlouhodobý zájem o lidovou kulturu Hané se u Pavla Pospěcha projevil také vydáním *Hanáckého slovníčku*, který se snažil podchytit lexikum výrazného a charakteristického dialektu rozšířeného nejen na střední Moravě. Do projektu brněnských historiků z Masarykovy univerzity *Člověk na Moravě 19. století* zpracoval osobnost hanáckého rolníka Josefa Vysloužila. Spolu jsme se podíleli na průzkumu vesnických sídel a lidové architektury na okrese Blansko v rámci projektu Národního památkového ústavu Praha.

Mezi dalšími společenskými aktivitami jubilanta můžeme ještě uvést, že byl na okrese Olomouc iniciátorem zakládání Senior klubů, které se staly základem Rady seniorů celého samosprávného Olomouckého kraje. Pavel Pospěch patřil rovněž mezi členy Národopisné společnosti, jak je patrné z jubilejní Ročenky vydané Společností v roce 2000.

Z uvedeného přehledu je patrné, že se jubilant regionu Hané a jeho specifickým kulturním tradicím nevěnoval jen z ryze historického hlediska, ale snažil se toto kulturní dědictví připomínat, udržovat a včleňovat do současného společenského života.

Přejeme kolegovi Pavlu Pospěchovi do dalších let dobré zdraví a hodně elánu při práci v rámci Společnosti přátel vesnice a malého města.

Výběrová bibliografie Pavla Pospěcha

Výroba olomouckých tvarůžků. Minulost a současnost.
Ostrava-Martinov 1986.

40 let Strojní a traktorové stanice v Olomouci.
Olomouc 1988.

Příkazy. Hanácká vesnice.
Příkazy 1995.

Paměti obce Bystročic a obce Žerůvek.
Olomouc 1996.
Spolu s M. Tymonovou.

Paměti obce Seničky.
Olomouc 1997
Spolu s M. Koudelou a M. Tymonovou.

Bečák, Jan Rudolf: *Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná.* 2. vydání.
Boskovice 1997.
Připravil k vydání spolu s F. Šalé.

Paměti obce Nákla.
Náklo 1998.
Příkazy. Čtení o hanácké vesnici.
Příkazy 2000.
Spolu s B. Vacou.

Dub nad Moravou, Tučapy, Bolelouc. Historie a současnost.
Dub nad Moravou 2001.

Hanácká vesnice Břest.
Břest 2001.
Spolu s H. Chybovou a M. Zavadilovou.

...již 125 let na Vašem stole: pravé olomoucké tvarůžky.
Olomouc 2001.

Lidové umění na Hané. Dodatky ke knize a spolupracovníkům.
Olomouc – Přerov 2001.
Spolu s Fr. Hýblem.

Rolník – Haná – Příklad Josefa Výsloužila.
In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.): *Člověk na Moravě 19. století.* Brno 2004,
s. 169–181.

Břuchotín. Vyprávění o hanácké vesnici.
Křelov-Břuchotín 2004.
Spolu s P. Kalábkovou.

Hanácký slovníček.
Olomouc 2008.

Náklo. Čtení o hanácké vesnici.

Náklo 2008.

Spolu s M. Plachým a V. Vymlátilovou.

Seidlová, Libuše: *Rok na Hané. Loučany. Edice Kniha vzpomínek. 1. svazek.*

Loučany 2009.

(redaktor)

Deník stařenky Buršíkové z Tlumačova. Edice Kniha vzpomínek. 2. svazek.

Olomouc 2009.

(redaktor)

Hanácký kalendář.

Olomouc 1998–2018.

(redaktor)

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Irena Štěpánová jubilující

V letošním roce oslaví významné životní jubileum doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., etnoložka, etnografka a vysokoškolská pedagožka, která více než čtyřicet let působila na pražské katedře etnografie FF UK (současný Ústav etnologie FF UK). Vloni v roce 2017 ukončila své pedagogické působení a to je další důvod k připomínce životní dráhy této badatelky. Irena Štěpánová patří k předním osobnostem oboru; předmětem jejího badatelského zájmu byly hlavně lidová materiální kultura – především tradiční oděv, dále historie oboru – osobnosti a instituce 19. a počátku 20. století a antropologie ženy.

Narodila se 8. května 1948 v Příbrami (rodné jméno Podlahová), kde také v roce 1966 na gymnáziu (tehdy SVVŠ) maturovala. V letech 1966–1971 studovala na FF UK v Praze obor národopis-sociologie. Ke studiu národopisu ji přivedl zájem o lidové kroje a dějiny odívání. Místo sociologie by byla dala přednost historii, archeologii nebo dějinám umění, avšak kombinace studijních oborů byla tehdy pevně dána. Absolvovala v roce 1971 diplomovou práci *Lidový oděv na Litomyšlsku*.

Po ukončení studia působila v letech 1971–1972 v Husitském muzeu v Táboře jako historička materiální kultury. Již při studiu národopisu měla představu, že jednou bude pracovat v muzeu, a proto na toto místo nastupovala ráda. Zkušenost s prací v tábořském muzeu byla nepochybně přínosná pro její pozdější pedagogickou činnost, avšak zpočátku také drsná. Jejím prvním působištěm totiž bylo odlehle detašované pracoviště, které se v zimě nedalo vytopit. Uprostřed tohoto ročního období ji z něj našťěstí vysvobodil nově nastoupivší ředitel. Jak mohu doložit z vlastní

zkušenosti, pracovní podmínky v muzeích byly tehdy velmi skromné, ale vzpomínka Ireny Štěpánové patří mezi nejsilnější. V letech 1971–1973 absolvovala postgraduální kurz muzeologie pro etnografy. Těchto poznatků a zkušeností využila později při vlastní výuce tohoto oboru. Z regionu, ve kterém pracovala, načerpala i materiál pro svou rigorózní práci (1972) s názvem *Lidový oděv na Táborsku*.

V té době byla také přijata do interní aspirantury (obdoba doktorského studia) na Katedře etnografie a folkloristiky FF UK, kterou absolvovala v letech 1973–1977. Tím začala dlouhá akademická dráha jubilantky, která kromě svého pedagogického působení napsala nepřehlednou řadu odborných studií a publikací. Připomeňme však také, že její odborný rozlet neomezilo ani to, že v počátcích svého působení na fakultě přivedla na svět své dva syny Pavla (nar. 1977, jazykovědec, onomastik) a Jiřího (nar. 1980, astrofyzik).

Irena Štěpánová působila v letech 1977–1990 na katedře etnografie a folkloristiky jako odborná asistentka. Zaměření na problematiku oděvní kultury se odrazilo i v tématu její disertační práce *Lidový oděv na Benešovsku*. Po habilitaci pro obor národopis v roce 1990 působila na téže katedře jako docentka do října roku 2017, kdy ukončila svoji pedagogickou činnost, i když ne zcela, protože dosud vede studium několika doktorandů.

V první polovině odborné kariéry patřil její zájem především tradičnímu oděvu a ten trvale prolínal jejím působením i v pozdějších obdobích. Věnovala se regionálním typům oděvu, jeho historickému vývoji (zejména typologii oděvu středověkého), ikonografii krojů na Benešovsku a v díle malíře L. Kuby; zhodnotila projevy svérázu v české společnosti 19. století, zejména pak v oděvu a činnosti Sokola, hasičů, baráčníků a v oděvu dětském. Studovala oděv v kontextu společenského dění, symboliku lidového oděvu v české společnosti obecně, v jiných společenských vrstvách než tradičních, u studentů, při formování sokolského kroje, nebo v souvislosti se snahami o vytvoření českého národního kroje. Zabývala se také vztahem mezi krojem a divadelním kostýmem. V souvislosti s pedagogickým působením Ireny Štěpánové je třeba z prací na téma lidového oděvu vyzdvihnout především obojí skripta: *Lidový oděv v Čechách 19. století* (1984), *Člověk a lidová kultura: Člověk a lidový oděv – lidový oděv v životě člověka* (2005). Je také autorkou řady hesel v odborných publikacích encyklopedického charakteru, jako jsou *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1., 2. a Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*.

Velmi obsáhle se také věnovala historii oboru: od sběratelských aktivit předcházejících Zemské jubilejní výstavě 1891 až po prezentaci lidové kultury na této akci, Národopisné výstavě československé či České expozici v Paříži roku 1892. Dále se zabývala vztahem české měšťanské společnosti k lidové kultuře, ohlasu položení základního kamene k Národnímu divadlu v Praze mezi Slovany, průběhu brněnské miléniové slavnosti Cyrila a Metoděje, životu a dílu doc. D. Stránské

včetně podrobného rozboru výstavy Bulharsko – země a lid, konané v roce 1938 v Praze. Významná je v tomto směru především publikace *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá* (1996), na které se autorsky podílela se S. Broučkem, J. Pargačem a L. Sochorovou.

Zájem o dějiny oboru se prolíná s ženskou problematikou a postavením ženy, kterým se I. Štěpánová věnovala již v době, kdy genderová studia nebyla běžná. Zaujal ji nemalý podíl žen – sběratelek, publicistek, výtvarnic a organizátorek národopisné činnosti, které své aktivity rozvíjely v 19. a na počátku 20. století. Jubilantka přiblížila jejich život, zhodnotila sběratelské aktivity, zájem o lidovou kulturu, jejich působení ve společnosti i přínos pro národopis. Objevné jsou zejména práce věnované třem z nich: R. Tyršové, J. Náprstkové a T. Novákové. Publikace *Ženy rodiny Náprstkovy* (společně s L. Sochorovou a M. Seckou 2001), *Renáta Tyršová* (2005) a *Teréza Nováková* (2008) patří k nejvýznamnějším a vrcholným dílům autorky. Kromě odborné hodnoty etnologické mají také skvělou literární úroveň – jsou to čtivě a nesmírně zajímavě napsaná díla. S antropologií ženy souvisí i studie věnované spolku Domácnost, salonům a jídelnám jako centrům společenského života či zařizování prvního českého dívčího penzionátu. Historická antropologie ženy provází druhou polovinu kariéry I. Štěpánové.

Kromě těchto hlavních témat věnovala svoji pozornost v menší míře i lidové a městské obřadnosti, folkloristice a lidovému léčitelství.

V průběhu svého pedagogického působení na FF UK vedla jubilantka kurzy a semináře v bakalářském a magisterském studiu, byla i školitelkou řady doktorandů. Prvním kurzem, kterým Irena Štěpánová začínala svoji pedagogickou dráhu, byla přednáška z oboru oděvní kultury později nazvaná *Lidový oděv v kulturním a historickém kontextu*. Brzy se k nim přidal kurz *Muzeologie* zaměřený na oborovou muzeologii – etnografické muzejnictví. Přednášku *Lidové umění Evropy* převzala po odchodu V. Hasalové do důchodu (více než dvacet let ji přednášely společně s J. Krupkovou, pak krátce s T. Hejzlarovou a v posledních letech s B. Půtovou). K nim přibyl v první polovině 80. let seminář, v němž zpočátku asistovala slavistovi prof. Zdeňku Urbanovi. Později vedla I. Štěpánová *Seminář k bakalářské práci* věnovaný materiální kultuře (folkloristický seminář vedl doc. Šalanda). V tomto semináři a následovně v semináři pro diplomanty vyžadovala, aby studenti splňovali náročná kritéria, která před ně věda staví. Hlavní poslání vysokoškolského pedagoga spatřovala v tom, aby studenty naučila kritickému myšlení. Největší radost jí osobně přinášely další dva kurzy. Přednáška *Lidová strava* – hojně navštěvovaná i studenty jiných oborů. Prezentovala jídelní kulturu v širších, částečně i mimoevropských, geografických a kulturních rámcích. Přednáška *Historická antropologie ženy* se soustředovala na českou ženu 19. století v lidových a městských vrstvách. Kromě toho měla na starosti organizaci etnologického kurzu pro Univerzitu třetího věku.

Jubilantka je členkou redakčních rad časopisů *Folia Ethnographica* a *Národopisný věstník*, dříve i časopisu *Muzeum*. Byla členkou oborové rady historie na Filozofické

fakultě Univerzity Pardubice (do roku 2017) a oborové rady kulturologie na FF UK (zde i předsedkyní). Také je dlouholetou členkou České národopisné společnosti, jejímž čestným členem se stala v roce 2017. Připomenu, že od roku 1996 byla po dvě volební období členkou hlavního výboru. V té době jsem měla možnost a čest s ní v hlavním výboru úzce spolupracovat. Byla to radostná práce zejména proto, že Irena Štěpánová je nesmírně přátelský, obětavý, spolehlivý a činorodý člověk. Vždy jsem oceňovala úroveň jejích znalostí a textů i široký rozhled a ukončení pedagogické kariéry určitě neznamená, že přestane publikovat. Za vše, co pro obor vykonala, jubilančně děkujeme, přejeme jí pevné zdraví, spokojenost, mnoho sil a tvůrčí aktivitu v další práci.

Výběrová bibliografie Ireny Štěpánové

Príspevek k typologii stredovekého oděvu.
AUC, Studia Ethnographica III, 1976, s. 9–22.

Lidový oděv v Čechách 19. století.
Praha 1984.

(skriptum)

Kostým Mařenky ze Smetanovy Prodané nevěsty na jevišti Národního divadla jako etnografický pramen.

Český lid 72, 1985, č. 1, s. 23–32.

Lidový oděv na Benešovsku.
AUC Philosophica et historica, Monographia CII, 1984.

Słowiańskie echa przy położeniu kamienia węgielnego pod Teatr Narodowy w r. 1868.
In: Pragmatyka wypowiedzi etnograficznych. Materiały ze spotkania etnologów.
Kraków 1993, s. 65–70.

Lidový oděv v okolí Tábora.
Tábor 1995.

Projevy svérázu v české společnosti 80. let 19. století.
AUC, Studia ethnographica IX., 1996, s. 115–123.

Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895.
Praha 1996.

Spolu se S. Broučkem, J. Pargačem a L. Sochorovou.

Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti 60. a 70. let 19. století.
Český lid 84, 1997, č. 2, s. 137–147.

Symbolism in the Clothes Worn by Prague Students in 1848 and 1868.

In: Cultural Symbols and Ethnic Consciousness. Prague 1998, s. 72–84.

Plastyczna realizacja kostiumów w inscenizacjach o tematyce słowiańskiej w pierwszych sezonach praskiego Teatru Narodowego.

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCXXXII. Prace etnograficzne 35, 1999, s. 29–36.

Projevy svérázu v české společnosti 90. let 19. století.

AUC Studia ethnographica X., 2000, s. 143–150.

Ženy rodiny Náprstkovy.

Praha 2001.

Spolu s L. Sochorovou a M. Seckou.

Božena Němcová – svatba jako osud, svatba jako obřad.

Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 76–82.

Symbolism in the Clothes Worn by Prague Students in 1848 and 1868.

In: Ethnologica Scripts 1990–2002. Prague 2003, s. 159–168.

Renáta Tyršová.

Praha a Litomyšl 2005.

Člověk a lidový oděv – lidový oděv v životě člověka.

Malina, J. (ed.): Panoráma biologické a sociokulturní antropologie sv. 23, Brno 2005. (skriptum)

Obrazy a zrcadla. Etnografika a slavika v díle manželů Zapových.

Český lid 93, 2006, č. 2, s. 137–151.

Feministické reflexe Arne Nováka.

Folia Ethnographica 41, 2007, s. 3–11.

Teréza Nováková.

Praha 2008.

Slovenské obrazy Boženy Němcové.

Český lid 99, 2012, č. 3, s. 281–298.

Helena Mevaldová

Beroun

K životnímu jubileu Jarmily Pechové

Je to už těžko uvěřitelných 35 let od chvíle, kdy jsem se setkala s Jarmilou Pechovou na půdě Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. Vstoupila do řad odborných pracovníků ústavu v roce 1983, po studiu etnografie na Univerzitě J. E. Purkyně (dnes Masarykově univerzitě) v Brně. Svá studia zakončila v roce 1981 na Katedře historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy s červeným diplomem a diplomovou prací *Slovesné projevy v nouzové dělnické kolonii Kamenná čtvrť v Brně*.

Na muzejním pracovišti ji čekalo zpracování rozsáhlého a tematicky rozmanitého fondu artefaktů tradičního zemědělství a lidových výrob, jednoho z nejstarších v MZM, který dnes dosahuje bezmála osmi tisíc předmětů. Práce se chopila s vrozenou houževnatostí, pracovitostí i smyslem pro přesnost a systém. Nebylo to snadné, část fondu (uložená mj. v externích depozitářích na Starém Zámku v Jevišovicích na Znojemsku) zůstala nezpracována z hlediska identifikace a deskripce artefaktů včetně zařazení do systému muzejní evidence. Uznání patří stejně tak odbornému podílu jubilantky na realizaci projektu nového uložení sbírky v centrálních depozitářích v Rebešovicích u Brna; patří dnes k vzorovým.

Materiální kultura a z ní zvláště tradiční výroby a řemesla v širokém spektru projevů zůstala hlavním zaměřením Jarmily Pechové v odborné, vědecké i výstavní činnosti. Stala se i námětem její závěrečné práce *Vývoj sbírek pracovního nářadí v českých a moravských muzeích* zpracované v rámci postgraduálního studia muzeologie na filozofické fakultě brněnské univerzity (1987), jímž si rozšířila kvalifikační profil kurátorky sbírek a badatelky.

Ve své publikační činnosti vychází jubilantka z detailní znalosti muzejní sbírky, ze studia archivních pramenů a ze svých terénních výzkumů, které ji zavedly i na pole lidové obyčejové tradice. Značnou pozornost věnuje lidovým výrobám, dílnám, výrobcům, výrobním postupům, řemeslnickému tisku i sociálním aspektům řemeslného stavu. Stranou nezůstalo ani studium lidové stravy. Objevné jsou články Jarmily Pechové o chmelařství na Hané i s akcentem na slavnosti s ním spojené a zvláště hodny ocenění pak její studie o lidové kultuře někdejšího německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku v širokém tematickém záběru od lidových řemesel a stravy, dětských her až po celý komplex obřadní kultury; jde o práci dosahující charakteru regionální monografie. Svými příspěvky se podílela jubilantka na významných publikacích Moravského zemského muzea (*Poklady Moravy 2010*, *Stopy minulosti 2011*) a přispěla do kolektivní monografie Etnografického ústavu *Lidová kultura v muzeu*, kterou redigovala (2013). Publikovala také v řadě knižních regionálních monografií (Břeclav,

Lednice, Bořetice, Týnec, Velké Pavlovice, Moravskotřebovsko, Brno-Líšeň). Z nich zvláště významná je její badatelská účast na posledním svazku *Dějiny Brna* (2017) oddílem o hospodářském vývoji v předměstských obcích (spolu s V. Štěpánkem) a (samostatně) kapitolami o řemeslech, živnostech, domácí výrobě a o lidové stravě obyvatelů brněnského předměstí. Připomeňme, že přispěla vypracováním 19 hesel (např. kovářství, zámečnictví, kovožpracující řemesla a výroby, pivovarnictví, bednářství ad.) do díla *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007).

Badatelská práce se v nové době neobejde bez účasti na grantových úkolech. V roce 2001 získala Jarmila Pechová grant Ministerstva kultury ČR na svůj projekt *Lidové umělecké řemeslo v regionu střední Moravy* (2001–2003), z něhož vzešlo několik studií a samostatná výstava. Podílela se a podílí také na institucionálních výzkumných úkolech Moravského zemského muzea.

Získané poznatky ze studia muzejních sbírek uplatnila jubilanťka v samostatné publikaci *Pernikářské formy ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea* (2014), jež je zatím vrcholem její badatelské činnosti. V programu má další tituly, o zdobených kovářských výrobcích a na téma barvířství v komentovaném katalogu modrotiskových forem.

K více než 80 statím v odborných časopisech a sbornících se druží velká řada článků Jarmily Pechové v populárním tisku a v brožurkách k muzejním výstavám. V odborném profilu jubilanťky nechybí přednášková činnost na domácích a zahraničních konferencích a pro posluchače Univerzity třetího věku.

Poznatky z odborného vyhodnocení muzejních sbírek podává jubilanťka na výstavách. Z nich jmenujme alespoň její autorské výstavy na půdě Etnografického ústavu MZM, jež byly reprizovány v řadě regionálních muzeí: *O pivu* (1995), *Černé řemeslo anebo není muže nad kováře* (2004, též v rakouském Hohenau), *Současné lidové řemeslo a umělecká výroba* (2007), *Ryba v lidové kultuře* (2015–2016). Za zvláštní připomenutí stojí její souhrnná rozsáhlá výstava *Víte-li pak, jak sedláček obilíčko seje* (2009), vlastně expozice o tradičním zemědělství (a tu si neodpustím poznámku, že nebyla Národopisnou společností oceněna).

Do dalších úspěšných let plných krásného bádání, psaní a publikování (a jistě i vystavování), které zúročí Tvé bohaté znalosti a zkušenosti, Ti přeji, milá Jarko, vše dobré.

Výběrová bibliografie Jarmily Pechové

Samostatná práce

Pernikářské formy ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. Brno 2014.

Editorská činnost

Lidová kultura v muzeu. Sbírkový Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Brno 2013.

Kapitoly v knihách

Řemesla, drobné živnosti, výroby a obchod.

In: Město Břeclav. Brno 2001, s. 474–487.

Zemědělství, řemesla a jiná zaměstnání.

In: Moravskotřebovsko, Svitavsko. Brno 2002, s. 317–350.

Řemesla a živnosti ve Velkých Pavlovicích.

In: Město Velké Pavlovice. Znojmo 2002, s. 283–296.

Řemesla a živnosti v Lednici.

In: Kordiovský E. a kol.: Městečko Lednice. Lednice 2004, s. 554–571.

Zaměstnání obyvatel – zemědělství, živnosti, průmysl.

In: Vír v údolí Svratky. Vydala obec Vír s podporou Fondu Vysočiny, Vír 2008, s. 122–135.

Osвіcený panovník Josef II. a jeho „císařská orba“.

In: Poklady Moravy. Příběh jedné historické země. Brno 2010, s. 205–214.

Zaměstnání obyvatel bývalého německého ostrůvku na Vyškovsku.

In: Stopy minulosti. Věda v Moravském zemském muzeu na přelomu tisíciletí. Brno 2011, s. 423–439.

Strava obyvatel Líšně.

In: Moravy nebylo a Líšeň už tu byla. Vlastivědné kapitoly, Brno-Líšeň: Statutární město Brno – Městská část Brno-Líšeň 2012 (Historie a kultura Líšně, sv. 2), s. 49–54.

Obchod a živnosti v Líšni do poloviny 20. století.

In: Moravy nebylo a Líšeň už tu byla. Vlastivědné kapitoly, Brno – Líšeň: Statutární město Brno – Městská část Brno-Líšeň 2012 (Historie a kultura Líšně, sv. 2), s. 67–87.

Sbírka pracovního nářadí.

In: Lidová kultura v muzeu. Sbírkový Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Brno 2013, s. 11–35.

Tradiční řemesla a zaměstnání v Bořeticích.

In: Bořetice v proměnách času. Bořetice 2013, s. 170–178.

Řemeslo a obchod v devatenáctém a v první polovině dvacátého století.

In: Týnec. Městečko na Podluží. Týnec 2016, s. 330–339.

Hospodářský vývoj v předměstských obcích.

In: Dějiny Brna 6 – Příměstské obce. Brno 2017, s. 80–143, 170–178.
(spolu s V. Štěpánkem)

Řemesla, živnosti, domácí výroba, práce v továrnách a jiná zaměstnání v brněnských předměstských obcích.

In: Dějiny Brna 6 – Příměstské obce. Brno 2017, s. 143–169.

Lidová strava na Brněnsku.

In: Dějiny Brna 6 – Příměstské obce. Brno 2017, s. 181–192.

Studie a články v odborných časopisech a sbornících

Vývoj řemesel a živností v Jedovnicích v průběhu 20. století.

Folia ethnographica 20, 1986, s. 63–76.

Kováři v okolí Brna.

Vlastivědný věstník moravský XXXIX, 1987, s. 30–46.

Organizovanost a odborný tisk moravských kovářů.

Folia ethnographica 25, 1991, s. 39–52.

Kovářský rod Kašpaříků z Blažovic.

Folia ethnographica 29, 1995, s. 59–71.

Pěstování chmele a chmelařské slavnosti v Tršticích na Moravě.

Folia ethnographica 30, 1996, s. 55–87.

Hody na sídlišti.

Národopisná revue 7, 1997, č. 3–4, s. 138–141.

Soupis máslových forem v Etnografickém ústavu MZM – využití počítače v muzejní praxi.

Folia ethnographica 31, 1997, s. 51–65.

Postavení čeledi v rolnickém hospodářství.

In: Etika a tradiční lidová kultura. Strážnice 1998, s. 60–71.

Formy na modrotisk ve sbírce pracovního nářadí EÚ MZM.

Folia ethnographica 32, 1998, s. 85–102.

Podíl práce žen v řemeslech, živnostech a domácích výrobcích.

Folia ethnographica 33, 1999, s. 63–78.

Doklady domácích výrob ve sbírkách EÚ MZM Brno.

In: Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Měčín 2000, s. 94–97.

Kovářství na Hané.

In: Tradiční lidová výroba na Hané. Její minulost a současnost. Sborník příspěvků z VIII. odborné konference 24.–25. listopadu 1999. Olomouc 2000, s. 22–26.

K problematice výzkumu lidových řemesel v současnosti.

In: Metodika muzejní práce v terénu aneb Muzejník jako sběrač, lovec, objevitel. Sborník přednášek ze semináře 22.–23. června 2000. Masarykovo muzeum v Hodoníně. Hodonín 2001, s. 7–11.

Pracovní návyky a profesní příprava v rolnickém a řemeslnickém prostředí.

Folia ethnographica 34–35, 2000/01, s. 1–12.

Osudy tradičních lidových řemesel po sametové revoluci.

In: Péče o tradiční lidovou kulturu v České republice. Strážnice 2002, s. 40–42.

Lidová řemesla a výroby v bývalém německém jazykovém ostrůvku na Vyškovsku.

In: Folia ethnographica 36–37, 2002–2003, s. 105–119.

Z historie rolnických sušáren chmele na Tršicku.

In: Proměny hanácké vesnice. Sborník příspěvků z IX. odborné konference v Kroměříži. Kroměříž 2003, s. 53–61.

Vývoj tradičních řemesel a péče o ně ve 20. století.

Folia ethnographica 38, 2004, s. 37–52.

Historie a současnost morkovického košíkářství.

Národopisný věstník XXI (63), 2004, s. 121–129.

Zdobené vozové kování ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea.

Folia ethnographica 39, 2005, s. 85–95.

Košikářství jako umělecké řemeslo.

Národopisná revue 16, 2006, č. 3, s. 170–172.

Svatba v bývalém německém jazykovém ostrůvku na Vyškovsku.

Folia ethnographica 40, 2006, s. 55–87.

K historii a současnosti řemesel a výrob na střední Moravě.

Národopisná revue 17, 2007, č. 2, s. 86–91.

Zvyky spojené s narozením a úmrtím v bývalých německých obcích na Vyškovsku.

Vlastivědný věstník moravský LIX, 2007, č. 3, s. 256–263.

Brněnští kloboučníci a modistky.

Folia ethnographica 41, 2007, s. 45–67.

Dar a obdarování v lidové písni a slovesnosti.

In: Dary a obdarování. Uherské Hradiště 2007, s. 177–184.

Svatba v bývalých německých obcích na Vyškovsku.

In: Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích. Pardubice 2007, s. 203–213.

Výroční obyčeje a zábavy v bývalém německém jazykovém ostrůvku na Vyškovsku.

Vlastivědný věstník moravský LX, 2008, č. 3, s. 279–289.

František Pospíšil a Selské oddělení zemského muzea.

In: Hanák na Pacifiku. Zapomenutá osobnost Františka Pospíšila. Sborník z konference František Pospíšil – neznámá osobnost české etnologie, konané 22.–23. 10. 2008 v Moravském zemském muzeu v Brně. Brno 2008, s. 109–113.

Ohlasy na vznik republiky v řemeslnickém a živnostenském tisku.

Folia ethnographica 42, 2008, s. 81–92.

Z dějin řemesel a živností v Mikulově.

Jižní Morava. Vlastivědný sborník 44, 2008, s. 125–138.

Život dětí v obcích bývalého jazykového ostrůvku na Vyškovsku.

Národopisná revue 19, 2009, č. 1, s. 32–45.

Religiozita v obcích bývalého vyškovského jazykového ostrůvku.

Folia ethnographica 43, 2009, s. 95–113.

Výroční obyčeje a zábavy v bývalém německém jazykovém ostrůvku na Vyškovsku.

Od Nového roku po výmlat.

Vlastivědný věstník moravský LXI, 2009, č. 3, s. 272–296.

(pokračování z VVM 2008, č. 3)

Vybavení venkovské a městské domácnosti v první polovině 20. století.

Folia ethnographica 44, 2010, č. 1, s. 49–68.

Tvorba a prezentace sbírek pracovního nářadí v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea.

In: Muzeum Brněnska. Sborník. Brno 2010, s. 20–27.

65 let v Německu. Integrace bývalých obyvatel vyškovského jazykového ostrůvku v Německu a jejich vazby na starou vlast.

Národopisný věstník XXVIII (70), 2011, č. 1, s. 43–60.

Zpracování perleti v Předíně.

Folia ethnographica 45, 2011, č. 2, s. 147–168.

Všední a sváteční strava v německých obcích vyškovského jazykového ostrůvku.
Folia ethnographica 46, 2012, č. 1, s. 41–59.

Rukopisné záznamy Miroslavy Ludvíkové k výzkumu lidové stravy.
Folia ethnographica 47, 2013, č. 2, s. 199–218.

Výroba likérů na území Velkého Brna v první polovině 20. století.
Němci v českých zemích VII, 2013, s. 53–64.

Odras tradice a její nositelé v současných výrobcích na Moravě.
Etnologické rozpravy XX, 2013, č. 1–2, s. 191–202.

Tradiční řemesla a zaměstnání v Bořeticích.
Jižní Morava 49, 2013, s. 279–291.

Ryba v lidové kultuře.
In.: Číhal, P. (ed.): Zoomorfní tematika v lidové tradici. Uherské Hradiště 2014, s. 148–165.

Zaměstnání ve Šlapanicích a bednářská rodina Schořových.
Folia ethnographica 48, 2014, č. 1, s. 71–83.

Řemesla a živnosti v Brně-Tuřanech před rokem 1948.
Folia ethnographica 49, 2015, č. 2, s. 199–218.

Zuby a ústní dutina v léčbě a prevenci.
In.: Číhal, P. (ed.): Léčení a léčitelství v lidové tradici. Uherské Hradiště 2015, s. 181–191.

Nositelia tradície v súčasných výrobcích na Morave.
Remeslo, Umenie, Dizajn 2015, č. 1, s. 30–33.

Identita a životnost tradice v brněnské městské části Tuřany.
In.: Křišková, Z. (ed.): Kultúrne dedičstvo a identita. Banská Bystrica 2016, s. 133–144.

Drobný průmysl a podnikání v Brně-Tuřanech v období první republiky.
In.: Čapka, F. – Slabotínský, R. (eds.): K problematice dějin průmyslu, techniky a exaktních věd v českých zemích a na Slovensku v 19. a 20. století. Brno 2017, s. 142–152.

Nezemědělská zaměstnání v Brněnských Ivanovicích do poloviny 20. století.
Folia ethnographica 51, 2017, č. 2, s. 81–104.

Eva Večerková
Moravské zemské muzeum, Brno

Konference *Poslání a budoucnost muzeí v přírodě v České republice*

Konference *Poslání a budoucnost muzeí v přírodě v České republice* konaná 30. 1.–2. 2. 2018 v Rožnově pod Radhoštěm se věnovala definici muzea v přírodě, prezentacím muzeí v přírodě a také jejich ekonomice, marketingu a legislativě. Lze ocenit vizuální design a celkovou organizaci akce, která byla na vysoké úrovni.

Úvodem prvního dne jednání byla udělena cena Ministerstva kultury ČR, kterou osobně předal ministr kultury v demisi Ilja Šmíd. Toto ocenění získal PhDr. František Ledvinka, který zasvětil svůj profesní život souboru lidového stavitelství v obci Zubrnice.

Během čtyř dnů vystoupilo přes třicet řečníků z řad jak z odborné, tak laické veřejnosti. První den byl zaměřen především na teoreticko-metodologické otázky spjaté s problematikou muzea v přírodě. Jako první řečníci se ujali slova PhDr. Jiří Langer, CSc., PhDr. Lubomír Procházka, CSc., a Mgr. Radek Bryol, kteří řešili dodnes podnětnou otázku *Definice muzea v přírodě*. V další části mimo jiné vystoupila se svým příspěvkem PhDr. Věra Kovářů, která i přes omezený časový limit své prezentace předala přítomným své dlouholeté zkušenosti z památkové péče a poukázala na řadu faktorů, jak chránit lidovou architekturu. Třetí část jednání měla svého zástupce i z řad nadšenců pro

záchranu lidových staveb. Jednalo se o Ing. arch. Vojtěcha Kmoška, který se svými příbuznými a známými svépomocí renovuje Mikšíkův statek v Trstěnicích u Litomyšle.

Druhý den konference byl věnován již praktičtějším otázkám prezentace, a to prezentaci lidové kultury v muzeích v přírodě. Prvním řečníkem byl současný ředitel Národního ústavu lidové kultury PhDr. Martin Šimša, Ph.D., s příspěvkem *Model prezentace, prezentace jako objekt teorie*. Ze stejné instituce na něj navázaly Mgr. Markéta Lukešová a Mgr. Petra Hrbáčová s apelem na důležitost soustavného vzdělávání průvodců a muzejních pedagogů; dále hovořily například o důležité roli autentického nositele, který v muzeu v přírodě zastupuje dodnes žitou tradici a může přilákat více návštěvníků. Ještě bych chtěla zmínit dva příspěvky. V prvním z nich zástupci zapsaného spolku Velkomoravané svým egocentrickým pohledem demonstrovali ožívování archeoskanzenů Modrá. Dalším referujícím byl Mgr. Pavel Kodera, Ph.D., (Centrum stavitelského dědictví v Plasích), jenž měl prezentaci doplněnou o bohatou fotodokumentaci z celé Evropy, tudíž nezastupoval pouze svou instituci, ale komparoval s podobnými příklady především z Německa a Rakouska, nechyběla ale ani Francie a Velká Británie. V této části měl prostor taktéž zástupce laické veřejnosti Ing. Martin Chadim, který svépomocí obnovuje restituovaný mlýn v Horních Dubenkách na Jihlavsku, kde v rámci možností buduje své vlastní mlynářské muzeum, ale především se jedná

o biofarmu, tudíž tuto aktivitu provozuje pro turisty pouze ve svém volném čase. Mgr. Barbora Šumská a Bc. Dušan Janický byli zástupci ze Slovenska zabývající se v Muzeu lidové architektury pod hradem Ľubovňa mimo jiné chovem zvířat, které jsou součástí expozic, proto bylo zajímavé se dozvědět, jak tento chov u nich řeší po stránce legislativy.

Po této části proběhly tři pracovní skupiny, kam se účastníci dle svých preferencí mohli přihlásit. Jmenovitě se jednalo o kategorizaci typů expozic pod vedením Mgr. Radka Bryola (Valašské muzeum v přírodě), pasportizaci objektů měla na starost Mgr. Jana Koudelová Ph.D. (Slezské zemské muzeum) a Mgr. Petra Hrbáčová (Národní ústav lidové kultury) obohatila účastníky o poznatky vztahující se na kategorizaci způsobů oživování expozic. Osobně jsem se zúčastnila první zmíněné pracovní skupiny, kde jsme mohly odborně diskutovat znovu o definici muzea v přírodě, dále byly rozebírány typy expozic a jejich dominantní funkce. Nechyběl ani zřetel na charakter expozic. Pro mnohé z nás bylo nové zjištění, že existuje pozice interpretátora, který nachází chyby v expozici, přesto jsme poukázali na chybějící kritiku muzeí, která by fungovala podobně jako umělecká kritika. Mohla by existovat jako objektivní zpětná vazba, což v našich podmínkách často nebývá zvykem.

Třetí den konference bych chtěla vyzdvihnout prvního přednášejícího Henrika Zipsaneho, Ph.D. (prezidenta Asociace evropských muzeí v přírodě a ředitele muzea v přírodě ve švédském

Östersundu), jenž byl pro všechny zúčastněně příjemným zpestřením celého dne. Měl velmi jednoduše pochopitelnou prezentaci *Muzea v přírodě – jednota v různorodosti*, kterou prezentoval v angličtině a zúčastnění měli možnost simultánního překladu do sluchátek. Velmi aktuálně zmínil případnou sociální službu muzea v přírodě na příkladu imigrantů, kteří se mohou i pomoci muzea v přírodě lépe integrovat do společnosti, což s sebou nese personální obsazení u nás neznámých pozic, např. práci na plný úvazek manažera dobrovolnictví pro uprchlíky. Dále vysvětloval různé způsoby financování. Na tuto problematiku navázali řečníci z třetího bloku zaměřeného na ekonomiku a marketing. Zmiňme za všechny alespoň PhDr. Jana Blahůška, Ph.D., s prezentací *Zájmové skupiny a jejich očekávání: Případ Parku Rochus*, kde působí jako ředitel, a PhDr. Evu Kuminkovou, Ph.D., z pořadající instituce s příspěvkem *Kolibiska: Výzkum potenciálních návštěvníků*.

Podobně jako se stále hledá správná (re)definice muzea v přírodě, tak se v současné době hledá odpovídající legislativa, jež by umožnila využívat lidové stavby v praxi. Proto se čtvrtý blok zaměřil především na *Aplikace požadavků požární bezpečnosti staveb v muzeích v přírodě* (Ing. Dana Potměšilová, Olga Holišová) nebo na *Stanovení možnosti postupu získání zvláštního režimu pro muzea v přírodě v rámci stavebního zákona* (JUDr. Jana Morávková, Ing. Romana Okániková). Po této teoretické části bylo zase možné se zúčastnit dvou pracovních skupin. První z nich

s názvem *Kde je hranice mezi veřejnou službou a komercí?* byla vedena Mgr. Pavlem Hlubučkem (Ministerstvo kultury ČR) a doc. PhDr. Danielem Drápalou, Ph.D. (Ústav evropské etnologie FF MU). Další skupinu vedla JUDr. Jana Morávková a byla zaměřena na *Zvláštní režim v rámci legislativy – návrh znění doporučení pro úpravu stávebního zákona*.

Poslední, čtvrtý den konference byl ve znamení shrnutí předcházejících dní, ať už se jednalo o jednotlivé bloky, nebo výsledky pracovních skupin. Zpestřením byl pouze příspěvek PhDr. Martina Novotného, Ph.D. (Národní ústav lidové kultury) a PhDr. Václava Michaličky, Ph.D. (Muzeum Novojičínska-Muzeum v Příboře) *Muzeum v přírodě jako experimentální laboratoř*. Všechny konferenční příspěvky by měly být publikovány v tištěné i elektronické verzi.

Po ukončení konference následovala individuální prohlídka areálů pořadajícího muzea v přírodě a aktuálních výstav. Dále se zúčastnění mohli zdržet na komentované prohlídce expozice *Jak jde kraj, tak se stroj*. Taktéž stojí za zmínku informace, že další den v sobotu 3. 2. 2018 probíhala v areálu Dřevěného městečka oslava masopustu, kam měli přednášející volný vstup. Na konec bych chtěla sdělit, že celá akce se nesla v interdisciplinárním a mezinárodním duchu, docházelo ke sdílení zkušeností a kreativní diskuzi, což mnozí zúčastnění určitě uplatní i ve své muzejní praxi.

Eliška Leisserová

*Ústav evropské etnologie FF MU,
Brno*

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti za volební období 2014–2017

Činnost České národopisné společnosti, z. s., jako jediné oborové organizace sdružující etnology v České republice byla v letech 2014–2017 (resp. od září 2014 do srpna 2017) jako v předchozích letech různorodá a úspěšná a ČNS si udržela svou přirozenou roli vrcholného profesního sdružení českých etnologů. Česká národopisná společnost pokračovala v řadě činností, které patří k jejím dlouhodobým aktivitám, ale začala také několik nových.

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti, kterou předkládám jako její předsedkyně, je členěna do oddílů podle druhu aktivit a vychází z výročních zpráv ČNS, jež jsou od roku 2015 zveřejňovány na webových stránkách ČNS. Zpráva o činnosti aktivity shrnuje a hodnotí, podrobné informace o některých specifických oblastech činnosti ČNS obsahují jednotlivé dílčí zprávy, které na hlavní zprávu navazují.

Činnost exekutivy

Česká národopisná společnost byla řízena Hlavním výborem, jehož členové byli zvoleni na Valném shromáždění 16. září 2014 v Plzni. Hlavní výbor pracoval po celé tři roky v nezměněném složení. Jeho členy byli: PhDr. Helena Beránková (hospodárka ČNS, Moravské zemské muzeum, Brno), PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D. (Park Rochus, o. p. s., Uherské

Hradiště), PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D. (Blatské muzeum, Soběslav), Mgr. Jana Nosková, Ph.D. (předsedkyně ČNS, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno), PhDr. Martin Novotný, Ph.D. (Národní ústav lidové kultury, Strážnice), PhDr. Petr Janeček, Ph.D. (místopředseda ČNS, Ústav etnologie FF UK, Praha), Mgr. Petr Lidák (Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm), PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D. (tajemnice ČNS, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno), PhDr. Eva Románková (provdaná Kuminková), Ph.D. (Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm), PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha) a Mgr. Alexandra Zvonařová (Muzeum Jindřichohradecka, Jindřichův Hradec).

Hlavní výbor (HV) se na svých jednáních setkával pravidelně čtyřikrát ročně, a to nejen v Brně a Praze, ale i na „výjezdnicích“ zasedáních v dalších městech. V roce 2014 to bylo v Plzni, v roce 2015 v Rožnově pod Radhoštěm, v roce 2016 v Uherském Hradišti a Rožnově pod Radhoštěm, v roce 2017 proběhla dvě jednání ve Znojmě. Řešeny byly důležité otázky a problémy spjaté s činností ČNS. Konec roku 2014 (tedy období od září 2014) patřil především rozdělení činností jednotlivým členům HV, byl dokončen překlad Etického kodexu do němčiny a angličtiny a vyřízeny veškeré procedurální otázky související se změnou stanov ČNS po Valném shromáždění. Do konce roku 2014 byly také dořešeny všechny náležitosti vyplývající

z projektu OPVK, na jehož řešení se spolupodílela ČNS v letech 2011–2014.

Během roku 2015 se HV musel vypořádat se změnou právních úprav daných novým Občanským zákoníkem. Z toho důvodu odeslala předsedkyně ČNS Jana Nosková přihlášku k Městskému soudu Praha (včetně všech nutných příloh) za účelem změny údajů ve spolkovém rejstříku. ČNS byla zaregistrována a od 13. dubna 2015 nese pozměněný název Česká národopisná společnost, z. s. (tj. „zapsaný spolek“). Tento krok byl odsouhlasen na Valném shromáždění ČNS v září 2014 v Plzni.

Česká národopisná společnost vždy spolupracovala s řadou institucí – a nejen tak tomu bylo i v období 2014–2017. Úspěšně pokračovala spolupráce s *Radou vědeckých společností ČR*. Ta spočívala v pravidelné účasti na plenárních zasedáních RVS (vždy na podzim daného roku), na kterých ČNS reprezentovali místopředseda ČNS Petr Janeček, resp. člen HV Jiří Woitsch a která obnášela mj. hlasování o přijetí nových vědeckých společností do RVS či podílení se na diskusích o nových stanovách RVS a na jejich schválení nebo posouzení vhodnosti vstupu nových vědeckých společností do RVS (např. České asociace pro africká studia). O činnosti ČNS ve všech třech letech informovala tuto instituci předsedkyně ČNS Jana Nosková pomocí pravidelných Ročních zpráv o činnosti vědecké společnosti, které obsahovaly průměrně osmnáct výstupů, což svědčí o širokých aktivitách ČNS. V listopadu 2015 se ČNS velmi úspěšně prezentovala na Jarmarku

vědeckých společností pořádaném RVS v budově Akademie věd ČR v Praze (zastupovala ji zde Helena Mevaldová).

Dalšími institucemi, se kterými ČNS během posledních tří let úzce spolupracovala, bylo *Ministerstvo kultury* a *Národní ústav lidové kultury* ve Strážnici. Členové HV se zapojili v roce 2015 do připomínkovacího procesu ke vládní Koncepti účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v ČR na léta 2016–2020. O významném postavení ČNS v rámci etnologických institucí/organizací svědčí i to, že byla v roce 2016 vyzvána, aby vyslala zástupce do konkurzní komise při výběrovém řízení na ředitele NÚLK – ČNS v této komisi zastupovala členka HV Eva Románková. S NÚLK spolupracuje ČNS již několik let mj. při předávání cen ČNS, které se koná během Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici.

HV ČNS se rozhodl na základě návrhu Vandy Jiřikovské na Valném shromáždění ČNS v roce 2014 v Plzni pro zintenzivnění spolupráce ČNS s *Etnografickou komisí Asociace muzeí a galerií České republiky* (EK AMG). Členka HV Alexandra Zvonařová byla pověřena, aby na jednání EK AMG informovala o činnosti ČNS. Plánem ČNS bylo docílit pravidelné výměny informací mezi EK AMG a ČNS (například odkazy na webových stránkách). V této části činnosti ČNS však bohužel nedošlo k očekávaným výsledkům.

ČNS se dále podílela na činnosti *Národního komitétu antropologických a etnologických věd*. Již v roce 2015 do něj místo svého odstupujícího

zástupce Daniela Drápaly kooptovala člena HV Jiřího Woitsche.

ČNS jako odborná společnost sdružující etnology v České republice má také své „veřejné angažmá“, tj. v rámci svých možností upozorňuje na problematiku skutečnosti v rámci oboru a zároveň nabízí své expertní znalosti či zprostředkování při jejich řešení. V roce 2015 ČNS jménem HV upozornila na neutěšený stav v oblasti etnologického muzejnictví. Členové a bývalí předsedové ČNS doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., a doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., vypracovali *Memorandum k 120. výročí Národopisné výstavy československé*, které zhodnotilo uplynulý vývoj oboru a poukázalo na některé problémy, které se objevují v současné době, jako je například dlouhodobá absence stálé etnografické expozice v Moravském zemském muzeu v Brně. S Memorandem se ČNS v únoru 2016 obrátila na zainteresované osoby (Mgr. Pavla Hlubečka z Odboru ochrany movitého kulturního dědictví, muzeí a galerií Ministerstva kultury, PhDr. Zuzanu Malcovou z Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury, generálního ředitele Moravského zemského muzea PhDr. Mgr. Martina Reissnera, Ph.D., a PhDr. Hanu Dvořákovou, vedoucí Etnografického ústavu MZM v Brně). Odpovědi Pavla Hlubečka a Martina Reissnera ukázaly, že nová expozice v EÚ MZM není mezi projekty určenými k okamžitému řešení.

HV ČNS diskutoval dále o podnětu člena ČNS Romana Tykala, který

mu zaslal dopis prof. Jiřího Škabrady přednesený na konferenci *Odkaz Národopisné výstavy československé 1895 v oblasti etnografie, muzejnictví a památkové péče* v říjnu 2015 v Praze. Dopis se týkal uchování pozůstatků nejstaršího vesnického domu v ČR z Mirkovic na Českokrumlovsku, jenž byl rozebrán a prozatímně uložen ve Vlastivědném muzeu dr. Hostaše v Klatovech. ČNS se do diskuse zapojila a rozhodla se jménem předsedkyně požádat muzeum v Klatovech o stanovisko k záchraně zmíněného domu. Z dopisu Mgr. Luboše Smolíka vyplynulo, že zástupci muzea se domnívají, že pro záchranu domu z Mirkovic učinili vše, pro vyjasnění situace navrhli svolat jednání všech zainteresovaných stran. HV ČNS tuto možnost uvítal a vyjádřil připravenost k účasti. Od července 2016 však HV další zprávy neobdržel.

HV ČNS se v roce 2016 dále zabýval zveřejněním nepravdivého tvrzení v časopisu *Cargo*, které se týkalo vstupu ČNS do WCAA. Doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., předseda České asociace pro sociální antropologii (CASA), v článku *What is „National“ in National Anthropological Associations? An Interview with Zdeněk Uherek and Juraj Podoba* (*Cargo. Journal for Cultural and Social Anthropology* 12, 2014, č. 1–2, s. 63–73) uvedl nepravdivé informace, na něž reagoval doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., jako bývalý předseda ČNS, který vstup do WCAA řešil. Své stanovisko, v němž jasně prokázal nepravdivost tvrzení předsedy CASA, zaslal s vědomím HV s prosbou o zveřejnění

redakci časopisu *Cargo* a také předsedovi CASA doc. Z. Uherkovi. Ani jeden ze zmíněných subjektů bohužel na dopis nereagoval.

ČNS má své nezastupitelné místo také jako organizace sdružující odborníky v oblasti etnologie. Z této skutečnosti vyplývá, že se stává partnerem pro další organizace právě pro svou odbornost a expertní znalost. V letech 2014–2017 ji mohla prokázat hned několikrát. V roce 2017 byla ČNS oslovena předsedkyní *Rady pro zahraniční styky AV ČR* RNDr. Hanou Sychrovou, DrSc., ohledně hodnocení přínosů členství a efektivity působení České republiky v *International Union of Anthropological and Ethnological Sciences* (IUAES). ČNS vstup do této mezinárodní organizace doporučila. Zároveň ČNS řešila na žádost RNDr. Hany Sychrové otázku možného připojení *Národního komitétu antropologických a etnologických věd* k ČNS poté, co byla identifikována jako nejvhodnější oborově příbuzná společnost komitétu. ČNS vyjádřila ochotu o možnostech připojení Národního komitétu k ČNS jednat, Národní komitét však vyjádřením svého předsedy doc. PhDr. Zdeňka Uherka, CSc., tuto možnost odmítl. HV ČNS v roce 2017 dále poskytnul podpůrné stanovisko k žádosti města Uherského Hradiště o zařazení do sekce UNESCO, která sdružuje města s „kreativním průmyslem“ zahrnujícím lidové tradice, lidová řemesla aj. Odborné dotazy přicházejí průběžně také na adresu info@narodopisnaspolecnost.cz. Jsou obratem zodpovídány předsedkyní a dalšími členy ČNS.

Poslední oblastí, do níž se zapojila exekutiva ČNS v uplynulých třech letech, bylo jednání s Masarykovým ústavem. Na počátku roku 2015 darovala ČNS do *Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v. v. i.*, materiály dokumentující činnost Národopisné společnosti československé a jejích nástupkyň Společnosti Národopisného muzea československého, Národopisné společnosti československé a Společnosti československých národopisců při ČSAV z let 1922–1991. V archivování se ale pokračuje i v rámci ČNS – předsedkyně ČNS vyzvala všechny členy HV a představitele jednotlivých komisí, aby nezapomínali předávat archivní doklady archivářce ČNS Heleně Šenfaldové, která o stavu archivu řipravila vlastní zprávu. Archiv ČNS je důležitým nástrojem dokumentace činnosti této společnosti a zdrojem informací do budoucnosti.

Pro jednodušší komunikaci s dalšími subjekty byla v srpnu 2017 zřízena datová schránka ČNS: 6q6k2e2.

Členská základna

Rok 2015 a 2016 byl věnován kontrole seznamů členů ČNS a doplňování a aktualizaci kontaktních informací na jednotlivé členy (především e-mailových a poštovních adres). Tento krok byl velmi důležitý, jelikož komunikace s členy ČNS je vedena především pomocí e-mailu (částečně pomocí klasického poštovního styku) a stává se, že se informace zasláné členům vracejí. Ve *Zpravodaji ČNS* bývá průběžně zveřejňována informace a prosba o hlášení změn v e-mailových a poštovních adresách předsedkyni ČNS.

Kromě aktualizace informací došlo jak v roce 2015, tak 2016 (pokračuje se v roce 2017) k provedení revize členské základny a ke kontrole placení členských příspěvků. Předsedkyně ČNS Jana Nosková a hospodářka ČNS Helena Beránková oslovovaly průběžně dlouhodobě neplatiče členských příspěvků a společně se pokusily vyřídit doplacení dlužných částek. Tento krok byl celkem úspěšný, a tak počet členů, kterým by muselo být dle Stanov ČNS ukončeno členství pro neplacení příspěvků, nebyl nakonec příliš vysoký (v roce 2015 se tato skutečnost týkala Edity Mauermannové, Jany Mlatečkové, Evy Kodymové a Danuše Sedlákové, v roce 2016 Pavla Bureše, Terezy Hejzlarové, Ivana Hlavatého, Vladimíra Horáka, Lucie Kaminské, Ilji Melkuse a Jiřího Pokorného).

Do konce roku 2014 přijal HV ČNS tři nové členy (Josepha Grim Feinberga, Hedviku Novotnou a Miloše Lukoviče), v průběhu roku 2015 vyřídil kladně celkem čtyři individuální žádosti o členství (Alice Glaserová, Jan Luffer, Jan Semrád a Klára Sovová), v roce 2016 šest žádostí o členství (Stanislav Brouček, Marek Jakoubek, Eliška Leisserová, Adam Muras, Oto Polouček, Václav Soukup) a konečně v roce 2017 čtyři individuální žádosti (Martina Hanáková, Ondřej Machálek, Jan Pohunek, Markéta Tobolová).

Z ČNS se během roku 2015 odhlásilo pět individuálních členů a jeden člen mimořádný (Wieša Branna, Lenka Nováková, Barbora Svobodová-Jarošová, Vladimír Teřhal, Jarmila

Procházková), v roce 2016 to bylo šest individuálních členů (Jaroslav Dvořák, Joseph Grim Feinberg, Miroslav Havlík, Jaromír Jaroš, Jarmila Svobodová, Miloš Tomandl), v roce 2017 dvě členky (Jana Vojtková, Markéta Hnilicová).

ČNS se během let 2014–2017 bohužel rozloučila se čtyřmi svými dlouholetými členy – v roce 2015 zemřel Jan Pargač, v roce 2016 Jiří Setinský a Ivo Vasiljev, v roce 2017 čestný člen ČNS Luděk Štěpán.

K 15. září 2017 evidovala ČNS celkem 182 řádných a šestnáct čestných členů, dva členy mimořádné a 21 členů kolektivních.

Vztahy s jednotlivými institucemi-kolektivními členy jsou na velmi dobré úrovni, svědčí o tom mj. poskytování výtisků z vlastní produkce pro recenzní účely Národopisného věstníku či spolupráce s *Národním ústavem lidové kultury* ve Strážnici na slavnostním vyhlášení Ankety o nejvýznamnější počín v oboru za uplynulý rok, které zabezpečuje člen HV Martin Novotný.

Publikační aktivity

Vydavatelská činnost ČNS zahrnuje po všechny tři roky vydávání vlastního odborného periodika *Národopisného věstníku*. Každým rokem vyšlo také jeho supplementum, tedy *Zpravodaj Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení*. Národopisnému věstníku, naplní jednotlivých čísel a organizačním věcem souvisejícím s jeho fungováním se věnuje podrobně zpráva hlavního redaktora tohoto časopisu doc. PhDr. Daniela Drápaly, Ph.D.

Pro exekutivu ČNS (předsedkyně, HV) vyplynuly v souvislosti s fungování NV v posledních třech letech některé povinnosti: HV uvolnil na vlastní žádost z funkce členku redakční rady PhDr. Ludmilu Kopalovou a odsouhlasil jako novou členku PhDr. Terezu Šlehoferovou, Ph.D., ze Západočeské univerzity v Plzni (březen 2016). HV souhlasil v roce 2016 s přijetím druhého redaktora Mgr. Aleše Smrčky, doktoranda na Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně. Od roku 2015 také došlo ke změně v distribuování NV, distribuci pro členy ČNS přebírali brněnští členové HV ČNS (Jana Nosková, Helena Beránková a Jana Pospíšilová) ve spolupráci s druhým redaktorem. S tím také souvisela velká aktualizace adres členů ČNS. V roce 2017 proběhlo jednání o novém hlavním redaktorovi, neboť Daniel Drápala avizoval po více než desetileté činnosti na pozici hlavního redaktora svůj odchod. Novým hlavním redaktorem se stal rozhodnutím HV doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., který svou práci začal v roce 2018.

ČNS pokračovala v jednáních o spoluvydávání časopisu *Etnologia Europea Centralis*, který je vydáván třemi institucemi – FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě, Uniwersytetem Śląskim v Katowicích a Ústavem etnologie SAV v Bratislavě. HV ČNS byl kontaktován doc. Mgr. Katarínou Novákovou, Ph.D., děkankou univerzity v Trnavě, ohledně vytvoření smlouvy o spolupráci. Smlouva však prozatím nebyla vytvořena, jednání budou tedy pokračovat i v dalším období.

Publikační činnost ČNS zahrnuje také *bibliografickou databázi*, kterou průběžně již několik let vytváří Mgr. Jiřina Veselská a jež je zveřejňována na webových stránkách ČNS. Ta slouží k vyhledávání bibliografických záznamů publikovaných v oborových národopisných časopisech, případně národopisně koncipovaných statí v jiných odborných tiskovinách, a reaguje jednak na nedostupnost starších bibliografií, jednak na chybějící soupisy mnohých centrálních, regionálních i lokálních tiskovin, které přinášely v minulosti na svých stránkách národopisně koncipované texty. HV ČNS v roce 2017 rozhodl o zpřístupnění databáze široké badatelské veřejnosti, a to na základě žádosti pracovníků portálu Knihovny.cz, centrálního portálu českých knihoven. Portál, jenž poskytuje jednotný přístup ke službám českých a moravských knihoven a je garantován Moravskou zemskou knihovnou, projevil zájem o transfer bibliografických záznamů z webových stránek ČNS. Transfer, který dokazuje jedinečnost vytvářené bibliografie, byl HV ČNS odsouhlasen a ošetřen smluvně v září 2017. Bližší informace o databázi podává ve své zprávě Mgr. Jiřina Veselská.

Česká národopisná společnost dále vydávala po všechna tři léta *Zpravodaj ČNS*, interní spolkovou tiskovinu informující o aktuálním dění v ČNS, kterou připravuje předsedkyně Jana Nosková ve spolupráci s dalšími členy HV a jež je publikována třikrát ročně (březen, červen a prosinec). Členům ČNS je *Zpravodaj* distribuován elektronicky pomocí e-mailů. *Zpravodaj ČNS* je také vyvěšen

na webových stránkách společnosti (<http://www.narodopisnaspolocnost.cz/index.php/aktuality/zpravodaj-cns>).

Webové stránky

Důležitým nástrojem prezentace aktivit ČNS jsou již několik let její webové stránky (www.narodopisnaspolocnost.cz). Kromě členů společnosti je stále více využívají studenti i laičtí zájemci o tradiční lidovou kulturu, její dokumentaci a prezentaci. V roce 2015 ČNS zprovoznila zcela nové webové stránky, které připravila firma Metoda. O chod webových stránek se stará jako hlavní osoba člen HV Jan Blahůšek. Dalšími redaktory jsou Jana Nosková a Daniel Drápala, který vkládá informace o *Národopisném věstníku*. O fungování webových stránek podává podrobnou zprávu Jan Blahůšek.

Anketa České národopisné společnosti

Organizací *Ankety o nejvýznamnější počin v oboru za uplynulý kalendářní rok* se ČNS snaží systematicky oceňovat odborné aktivity rozvíjené v oboru za poslední kalendářní rok – a tím i dle svých možností a sil přispět k popularizaci jednotlivých výstupů, které mnohdy neprávem zůstávají odbornou i laickou veřejností opomíjeny. Děje se tak ve třech kategoriích: Publikace; Výstava, expozice; Projekt, akce, konference. Anketu o nejvýznamnější počin administruje od roku 2015 členka HV ČNS Zuzana Čermáková, jež o ní také podává podrobnější zprávu. Všichni výherci jsou zveřejňováni na webových stránkách ČNS: <http://www.narodopisnaspolocnost.cz/index.php/o-nas/anketa-cns>.

Zcela novou kapitolou je od roku 2016 vyhlášení *Studentské ceny České národopisné společnosti*. HV ČNS se takto rozhodl podpořit vědeckou práci mladých etnologů. Po diskusích členů HV byla studentská cena vyhlášena ve dvou kategoriích – pro nejlepší bakalářskou a nejlepší diplomovou práci. Členové HV stanovili finanční odměnu pro vítěze, která je hrazena z finančních prostředků ČNS, a rozhodli se spojit slavnostní vyhlášení vítězů s vyhlášením každoroční *Ankety o nejvýznamnější počin v oboru za uplynulý kalendářní rok* na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici.

HV ČNS dále stanovil, že přihlášené práce musejí mít etnologické téma a být založeny na vlastním výzkumu (terénním, archivním, muzejním), popřípadě zpracovávat závažný teoretický nebo metodologický problém z oblasti etnologických věd. Do soutěže jsou přijímány bakalářské nebo diplomové práce obhájené v posledních dvou kalendářních letech před vyhlášením soutěže na daný rok. Jako finální termín pro přihlašování prací byl stanoven vždy poslední únorový den daného roku (tedy 28., popř. 29. únor). Přihlášené práce bude každoročně hodnotit porota složená z odborníků, členů ČNS, kteří budou jmenováni HV ČNS. O vyhlášení *Studentské ceny ČNS* a podmínkách účasti informovala ČNS na svých webových stránkách, ale i dopisem předsedkyně ČNS všem etnologickým a antropologickým univerzitním pracovištím v České republice a pracovištím oborově spřízněným.

Dopisovatelé

Také v roce 2015 pokračovala ČNS v úsilí o revitalizaci dopisovatelské sítě. Této činnosti se soustavně věnoval člen HV ČNS a pověřenec pro styk s dopisovateli Petr Lid'ák, jenž také o dopisovatelské síti podává podrobnější informace ve své zprávě.

Ekonomická agenda a grantové projekty

ČNS by jen stěží mohla realizovat své aktivity bez zajištění externích zdrojů financování prostřednictvím grantových prostředků. Mezi dva tradiční partnery v této oblasti patří *Ministerstvo kultury* a *Rada vědeckých společností*. K prvnímu subjektu podává ČNS pravidelně žádost o jeden projekt, k druhému subjektu pak žádost o dva projekty. Celkově tvoří dotace těchto tří projektů každý rok cca 100 000 Kč, k nimž ČNS přidává průměrně 40 % ze svých finančních zdrojů.

Odbor regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury podpořil v letech 2014–2017 vydání prvního čísla *Národopisného věstníku 2014, 2015, 2016, resp. 2017*. Rada vědeckých společností přispěla v tom samém časovém období na vydání druhých čísel *Národopisného věstníku 2014–2017*. Druhé projekty podpořené ze strany RVS byly následující: v roce 2014 uspořádání konference *Válka pohledem etnologie*, v roce 2015 *Elektronická databáze národopisných příspěvků*, v roce 2016 projekt *Zpřístupnění Národopisného věstníku československého badatelské veřejnosti* a konečně na rok 2017

podpora uspořádání mezinárodní vědecké konference „*V pohybu*“. *Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie*.

Kromě grantových žádostí, které přináší ČNS finanční příspěvky od jiných subjektů, se ČNS snažila hospodárně zacházet i s vlastními finančními zdroji, tedy především se zdroji z členských příspěvků, jež vytvářejí základní vlastní zdroj příjmů ČNS. Z tohoto důvodu pro finanční nevýhodnost zrušila ČNS k 31. prosinci 2015 svůj účet u České spořitelny, a. s., a zároveň zřídila od června 2015 nový účet u FIO banky, a. s., V Celnici 1028/10, 117 21 Praha 1, který je veden bez poplatků. V rámci možnosti úspor na poštovním, jež tvoří důležitou složku výdajů ČNS, požádala předsedkyně ČNS v roce 2016 o Zákaznickou kartu České pošty.

Od roku 2016 se ekonomická agenda ČNS rozrostla o další položku, a to o příspěvky, které přicházejí na účet ČNS díky jejímu členství v *Evaluačním orgánu – poradním orgánu Mezivládního výboru Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO*. ČNS přináší roční odměna ca 10 000 USD, UNESCO dále hraje pobyty člena HV ČNS Petra Janečka, jenž je pověřen k účasti na jednáních Evaluačního orgánu a koordinací činnosti vyplývající ze spolupráce s UNESCO.

ČNS spolupracovala v oblasti ekonomické agendy po celé tři roky s Ing. Olgou Mazouchovou. Ekonomickou agendu ČNS prověřila také *Revizní komise ČNS*, která se sešla ve složení PhDr. Roman Doušek, Ph.D., PhDr. Alena Prudká a Helena Šenfeldová

28. srpna 2017 v Praze (zpráva Revizní komise tvoří samostatnou část), a kontrola vyúčtování dvou neinvestičních dotací za rok 2016, kterou provedla Ing. Eva Nováková z Kontrolního odboru Kanceláře AV ČR (kontrola neshledala žádné závady).

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2015 do 31. prosince 2015:

Příjmy:	
členské příspěvky	116 450,00 Kč
dotace	96 000,00 Kč
publikace	
(prodej a digitalizace)	24 254,00 Kč
ostatní příjmy	4 500,00 Kč
přijatý úrok	4,00 Kč
<i>celkem</i>	<i>241 208,00 Kč</i>

Výdaje:	
poštovné	2 304,00 Kč
cestovné	350,00 Kč
poplatky bance	2 814,00 Kč
mzdy, odvody z mezd	126 300,00 Kč
grafická příprava, tisk	135 250,00 Kč
ostatní režie	23 435,00 Kč
<i>celkem</i>	<i>290 453,00 Kč</i>

Rozdíl mezi výškou příjmů a výdajů byl dán vyplacením mezd (dohody o provedení práce pro tři zaměstnance) v lednu a únoru 2015 z dotace, která byla ČNS přidělena již v roce 2014. Mírně vyšší byly v roce 2015 příjmy z členských příspěvků, protože se podařilo vybrat větší část dlužných příspěvků za poslední léta.

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2016 do 31. prosince 2016:

Příjmy:	
členské příspěvky	97 250,00 Kč
dotace	441 353,00 Kč
publikace	
(prodej a digitalizace)	4 372,00 Kč
ostatní příjmy	0,00 Kč
přijatý úrok	0,00 Kč
<i>celkem</i>	<i>542 975,00 Kč</i>

Výdaje:	
poštovné	7 023,00 Kč
cestovné	90 567,00 Kč
poplatky bance	1 150,00 Kč
mzdy, odvody z mezd	9 800,00 Kč
grafická příprava, tisk	163 478,00 Kč
ostatní režie	33 606,00 Kč
<i>celkem</i>	<i>305 624,00 Kč</i>

ČNS v roce 2016 hospodařila s větším objemem finančních prostředků než v předchozím roce, což souvisí s její činností v Evaluačním orgánu UNESCO (viz suma v oddílu Dotace, která zahrnuje z velké části finanční obnos od UNESCO připsaný na účet ČNS v prosinci 2016). Finanční příjmy ČNS byly v roce 2016 mírně zvýšeny také díky upomínání a vybírání dlužných členských příspěvků pokladní ČNS PhDr. Helenou Beránkovou a předsedkyní Mgr. Janou Noskovou, Ph.D. Ve výdajích v roce 2016 vzrostla suma na cestovné, což souvisí s cestami PhDr. Petra Janečka, Ph.D., na jednání Evaluačního orgánu UNESCO v Paříži. K 31. prosinci 2016 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 295 366,30 Kč. Tento

stav byl dán především tím, že vyšší výdaje přinesl až počátek roku 2017, kdy byly vyplaceny honoráře členům kolegia hodnotitelů nominací UNESCO.

Semináře a konference

Česká národopisná společnost pokračovala v uplynulých třech letech v pořádání a spolupřádání odborných konferencí a workshopů, přičemž touto činností prokazuje vysokou úroveň své odborné činnosti, podporuje spolupráci s dalšími institucemi a zároveň informuje o své činnosti i nečleny ČNS.

V roce 2015 se ČNS (spolu-)podílela na šesti akcích. Šlo o konference *120 let výzkumu, dokumentace a prezentace lidové architektury* (přípravena Komisí pro lidové stavitelství, sídla a bydlení ČNS ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie FF MU Brno a Regionálním muzeem v Kolíně, Kolín 12.–13. května 2015), *Léčitelství a lidová tradice* (přípravena Sekcí pro lidové obyčeje ČNS ve spolupráci se Slováckým muzeem v Uherském Hradišti a Mezinárodní komisí pro studium lidové kultury v Karpatech – Subkomisí pro lidové obyčeje, Uherské Hradiště 2.–3. června 2015), *Folkloristika: žánry, teorie, terénní výzkum. Konference k jubileu folkloristky Marty Šrámkové* (přípravena ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., Brno 14. května 2015), *Muzeum a identita – Role muzea jako inspirátora formování lokální, regionální a národní identity* (přípravena ve spolupráci s Valašským muzeem v přírodě, Rožnově p. Radhoštěm 23.–25. září 2015), *Odkaz národopisné výstavy československé 1895 v oblasti etnografie, muzejnictví*

a památkové péče (přípravena ve spolupráci s Národním zemědělským muzeem Praha, Národním památkovým ústavem, Národním muzeem Praha a Foibos Books s.r.o., Praha 22.–23. října 2015) a workshop *Elektronické zdroje a jejich uplatnění v etnologii* (přípraven ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie FF MU v Brně, Rožnov pod Radhoštěm 9. října 2015).

V roce 2016 to byly následující akce: konference *Prezentace venkovského stavitelství v muzeích v přírodě a muzejních expozicích* (přípravena Komisí pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při ČNS ve spolupráci s Parkem Rochus, o. p. s., a Slováckým muzeem, p. o., Uherské Hradiště 10.–11. května 2016), pracovní zasedání *Erotika v lidové kultuře* (přípraveno Sekcí pro lidové obyčeje ČNS ve spolupráci se Slováckým muzeem, p. o., Muzeem Brněnska – pobočkou Podhorácké muzeum v Předklášteří, MěKS Tišnov a Mezinárodní komisí pro studium lidové kultury v Karpatech – Subkomisí pro lidové obyčeje, Tišnov 14.–15. června 2016).

V roce 2017 proběhly prozatím konference *Kresebná, fotografická a plánová dokumentace venkovského stavitelství v muzejních sbírkách a v archivních fondech* (přípravena Komisí pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při ČNS ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie FF MU Brno a Muzeem regionu Boskovicka, p. o., Boskovice 10.–11. května 2017) a *Erotika v lidové kultuře* (přípravena Sekcí pro lidové obyčeje ČNS ve spolupráci se Slováckým muzeem, p. o., s MKKK – Subkomisí pro lidové

obyčeje, Uherské Hradiště 13.–14. června 2017). Dále mezinárodní konference „*V pohybu*“. *Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie* (připravena ve spolupráci s Jihomoravským muzeem ve Znojmě, Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., a Českou zemědělskou univerzitou, Znojmo 19.–21. září 2017), která představovala výroční konferenci spojenou s Valným shromážděním ČNS. Call for Papers na konferenci vytvořili členové HV Jana Nosková, Petr Janeček a Jiří Woitsch. Na zdárném průběhu konference se podílejí také zástupci spolupředatelů – především etnograf Jihomoravského muzea Mgr. Jiří Mačuda, Ph.D.

Mezinárodní spolupráce a spolupráce s UNESCO

ČNS spolupracovala i v letech 2014–2017 se sesterskými národopisnými společnostmi na Slovensku a v Polsku. Spolupráce s *Národopisnou spoločnosťou Slovenska* byla konzultována na předsedkyni ČNS Janou Noskovou a předsedkyni NSS PhDr. Martinou Bocánovou, Ph.D. Spolupráce se týká především recipročního zveřejňování informací na webových stránkách obou společností a nabídky publikačních aktivit v odborných časopisech vydávaných ČNS, respektive NSS (Etnologické rozpravy). V říjnu 2014 reprezentoval Daniel Drápala spolu s členkami HV ČNS Helenou Beránkovou a Janou Pospíšilovou ČNS na Valném shromáždění NSS v Čadci. Předsedkyně ČNS Jana Nosková přijala pozvání NSS na Valné shromáždění a konferenci NSS na Párnici, která se konala 9.–11. září

2017. Recipročně přijaly pozvání předsedkyně NSS na Valná shromáždění ČNS a následně konference – v roce 2014 v Plzni to byla tehdejší předsedkyně NSS doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., v roce 2017 ve Znojmě současná předsedkyně NSS PhDr. Martina Bocánová, Ph.D.

Stejně tak probíhají kontakty s *PTL (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze)*. Zástupci ČNS Helena Beránková a Miroslav Válka se zúčastnili 24.–27. září 2015 Valného shromáždění a navazující vědecké konference ve Lvově u příležitosti 120. výročí založení PTL v tomto městě, které je dnes součástí Ukrajiny. Stejní dva zástupci pak reprezentovali ČNS 21.–25. září 2016 na Valném shromáždění a navazující vědecké konferenci PTL ve Vratislavi. Letos se ČNS bohužel nepodařilo vyslat zástupce na konferenci a Valné shromáždění PTL v Gdaňsku. Na Valném shromáždění ČNS v Plzni v roce 2014 reprezentovala PTL dr. Małgorzata Michalska, na Valné shromáždění 2017 do Znojma byl pozván současný předseda PTL prof. Michał Buchowski, který na pozvání nereagoval.

O důležitém postavení ČNS a kontaktech na Slovensko svědčí i fakt, že zástupci ČNS byli pozváni 17. května 2016 na slavnostní akademii k výročí 90. narozenin prof. Jána Podoláka v Trnavě. ČNS reprezentovali členové HV Jiří Woitsch a Jana Pospíšilová a bývalý předseda ČNS Miroslav Válka.

Česká národopisná společnost dále rozvíjela své členství ve *WCAA – World Council of Anthropological Associations* (členkou je od roku 2014) a v *Intercity Intangible Cultural Cooperation*

Network, v níž je ČNS přidruženým členem od roku 2011. Spolupráci s těmito organizacemi garantovala jako v předchozích letech členka HV Eva Kuminková (roz. Románková), která se také věnovala spolupráci s UNESCO například tím, že v lednu 2015 jménem ČNS vyplnila a odeslala formulář revizní zprávy akreditované nevládní organizace, kterou je ČNS od listopadu 2010. Zásadní dopad pro mezinárodní spolupráci s UNESCO mělo rozhodnutí HV ČNS ucházet se v roce 2015 o členství v nově vytvořeném *Evaluačním orgánu* posuzujícím nominace do světových seznamů nemateriálního kulturního dědictví UNESCO. Rozhodnutí UNESCO o zvolení ČNS do Evaluačního orgánu – poradního orgánu mezivládního výboru Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví na následující čtyři roky (2016–2019) bylo ČNS sděleno v prosinci 2015. Zástupcem ČNS pro jednání s UNESCO v Paříži byl pro rok 2016 a 2017 stanoven člen HV Petr Janeček, který s Evou Kuminkovou informuje o činnosti ČNS pro UNESCO podrobněji ve vlastní zprávě.

Shrnutí a výhled na další tři roky

ČNS prokázala v letech 2014–2017, že svou činností navazuje na úspěšnou činnost v předcházejících letech a i nadále naplňuje základní bod Stanov, který jí ukládá „napomáhat rozvoji etnologie, realizaci, propagaci a popularizaci výsledků tohoto oboru“.

Vedle bezproblémového chodu ČNS a nezpochybnitelných úspěchů, jichž dosáhla v letech 2014–2017 (jmenujme například stabilní vydávání publikací,

organizování konferencí, workshopů, ankety a nově Studentské soutěže, spolupráci s dalšími domácími i mezinárodními institucemi, úspěšné žádosti o dotace, spolupráci s dopisovateli, revizi členské základny, zprovoznění nových webových stránek či přípravu Valného shromáždění ve Znojmě) a které byly dány mj. aktivní činností členů HV, jež je dobrovolná a často časově náročná, zůstávají pro nové funkční období pro exekutivu ČNS k řešení některé otázky: je to možnost rozvoje spolupráce s AMG, která zůstala nenaplněna v letech 2014–2017, možnost vytvoření nových komisí, možnost větší aktivizace členů ČNS (např. v hlasování v Anketě), v oblasti finanční agendy pak financování aktivit ČNS po roce 2019, kdy se ČNS přestane podílet na činnosti v Evaluačním orgánu UNESCO a zanikne tak jeden důležitý zdroj jejich příjmů.

Pro následující tři roky vidí HV ČNS jako důležité pokračovat ve všech dosa-
vadních činnostech a navíc se soustředit na digitalizaci materiálů z archivu ČNS. V souvislosti s diskusí, kterou vyvolal článek doc. PhDr. Blanky Soukupové, CSc., v Národopisném věstníku o zneužití vědy, navrhuje HV jako téma příští konference ČNS v roce 2020, která se bude konat v některé české lokalitě, zneužívání etnografie/etnologie jako vědy v historické perspektivě od 18. století po dnešek.

Jako předsedkyně ČNS bych na úplný závěr poděkovala nejen členům HV za jejich neochabující aktivitu v letech 2014–2017 a plnění zadaných úkolů, ale také dalším členům ČNS, kteří mají ve své gesci specifické úkoly (Danielu Drápalovi

a Aleši Smrčkovi za Národopisný věstník, Heleně Mevaldové za správu skladu publikací ČNS, Heleně Šenfeldové za správu archivu ČNS, Jiřině Veselské za vytváření bibliografické databáze, Gabriele Směříčkové a Romanu Tykalovi za vedení komisi (ČNS), respektive členům ČNS, kteří se aktivně podílejí na jejím chodu – například zasláním informací na webové stránky, účastí na hlasování v Anketě ČNS či na konferencích. Dovolují si doufat, že v letech 2017–2020 bude činnost ČNS stejně úspěšná.

Jana Nosková

Zpráva revizní komise o kontrole hospodaření České národopisné společnosti od 1. 9. 2014 do 31. 7. 2017

Revize hospodaření České národopisné společnosti se týkala hospodaření společnosti v letech 2014, 2015, 2016

Finanční vyjádření:

1. 9. – 31. 12. 2014

Příjmy:	Pokladna	20.400,–	Výdaje:	25.484,–
	Účet	151.182,66		152.603,57
celkem		171.582,66		178.087,57

Zdůvodnění: Tato zpráva se podává za poslední měsíce roku, kdy je vždy více výdajů než příjmů. Celkově vyšel rok 2014 s přebytkem.

	Pokladna	4.618,–
	Účet	108.961,28

a části roku 2017 (do 31. 7.). Byla provedena podle účetních záznamů, byly předloženy i sjetiny peněžních deníků. Účetnictví je vedeno profesionální účetní společností Ing. Olgou Mazouchovou a pokladní PhDr. Helenou Beránkovou.

Každým rokem získala společnost finance na tři granty z Ministerstva kultury ČR a Rady vědeckých společností při AV ČR.

V tomto volebním období již proběhla kontrola účetnictví poskytovatelem grantového projektu za rok 2016. Kontrolu provedla pracovnice kontrolního odboru kanceláře AV ČR. Kontrola neshledala žádné závady.

Komise namátkově kontrolovala formální stránku vedení účetnictví: správnost dokladů, jejich stvrzení potřebnými podpisy, dále správné označování dokladů o financích čerpaných z grantových položek a vyúčtování grantů. U nejnákladnějších položek byla kontrolována také účelnost nákladů (publikace, technické vybavení). Komise se také zaměřila na vyrovnanost hospodaření z hlediska porovnání příjmů a výdajů.

Rok 2015

<u>Příjmy i s převodem přebytků z předešlého roku:</u>		<u>Výdaje:</u>
Pokladna	27.668,-	24.207,-
Účet:	431.573,50	370.700,11
celkem	459.241,50	394.907,11
Celkově vyšel rok 2015 s přebytkem		
Pokladna	3.461,-	
Účet	60.873,39	

Rok 2016

<u>Příjmy i s převodem přebytků z minulého roku:</u>		<u>Výdaje:</u>
Pokladna	19.861,-	13.541,-
Účet	587.448,86	292.082,56
celkem	607.309,86	305.623,56
Celkově vyšel rok 2016 s přebytkem		
Pokladna	6.320,-	
Účet	295.366,30	

Rok 2017 (1. 1. – 31. 7.)

<u>Příjmy i s převodem z předchozího roku:</u>		<u>Výdaje:</u>
Pokladna	21.020,-	9.209,-
Účet	510.189,53	314.695,55

Revize konstatovala, že účetnictví je řádně vedeno v elektronické i listinné podobě, je velmi přehledné. Na konci každého roku byly řádně zpracovány uzávěrky. Účetní doklady jsou řazeny podle data zaúčtování do peněžního deníku. Z hlediska účelnosti vynaložených nákladů shledala komise, že finanční položky odpovídají potřebám a byly použity s největší možnou úsporností.

28. 8. 2017

Alena Prudká
Roman Doušek
Helena Šenfaldová

Spolupráce s dopisovateli České národopisné společnosti 2014–2017

V tomto tříletém období pokračovaly snahy o revitalizaci dopisovatelské sítě. V současné době máme v adresáři 109 stálých dopisovatelů, z nichž 46 je aktivních. Převažují kronikáři, knihovníci, pracovníci kultury při obecních úřadech, ale také starostové a učitelé. I přes omezený počet pokrývá síť celé území České republiky.

V roce 2015 byl rozeslán velký dotazník č. 28 týkající se řemeslné výro-

by – *Tradiční rukodělná výroba a řemesla*, připravený Václavem Michaličkou. Vrátilo se 34 vyplněných formulářů. Následující velký dotazník č. 29 *Současné kolektivní festivity*, který zpracoval Daniel Drápala, byl odeslán v dubnu 2016. Vrátilo se 46 vyplněných lístků. Pro vyšší návratnost byly dotazníky zasílány opakovaně dvakrát až třikrát v průběhu roku. Také úroveň získaných informací je rozdílná, převažují jednoslovné odpovědi. Výjimku tvoří bývalí učitelé a kronikáři, kteří často připojují záznamy a vzpomínky pamětníků z minulých let. Velmi činným dopisovatelem je důchodce Karel Greiner z Příbora, který v seriálové podobě na pokračování zasílá své vzpomínky na školská léta, práci v Rusku spolu s množstvím dokumentárních fotografií, nebo snímky ze svých výletů po okolí. Dotazníky a další materiály jsou průběžně předávány do archivu České národopisné společnosti.

Pro zlepšení informovanosti dopisovatelů a zjištění zpětné vazby se 10. října 2015 uskutečnil v Rožnově pod Radhoštěm pracovní seminář, který byl spolupřipřipraven s Ústavem evropské etnologie FF MU v Brně a Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Pro dopisovatele byly připraveny tři odborné přednášky. O starých pramenech v novém kabátě referoval Roman Malach, Geografický informační systém tradiční lidové kultury na Moravě, který sumarizuje dostupné prameny z této oblasti, představil Daniel Drápala. Mapu výskytu oděvních součástí v muzejních sbírkách na Moravě prezentoval

Martin Šimša. Důležitou součástí programu byla i diskuze o podnětech dopisovatelů k další činnosti a obsahové náplni dotazníků. Po skončení programu se dopisovatelé mohli zúčastnit prohlídky expozic a areálu Dřevěného městečka. Workshopu se zúčastnilo 24 dopisovatelů převážně z Moravy, včetně zástupců z odborných kruhů.

Česká národopisná společnost byla požádána v roce 2016 Evou Hovorkovou z Muzea Těšínska v Českém Těšíně o poskytnutí kontaktů na dopisovatele ČNS pro realizaci dotazníku. Jelikož však tyto kontakty obsahují osobní údaje, nelze je poskytnout třetí osobě. ČNS tak i pro další možné zájemce nabízí součinnost v podobě spolupráce na tomto projektu.

Pro následující roky se v rámci dotazníkové akce uvažuje o návrhu Václava Michaličky, který doporučuje sestavení stabilního dotazníku pro dopisovatele, který by zachytil nové nebo proměněné jevy v lokalitě. Dopisovatelé by jej vyplňovali pravidelně jednou za rok.

Petr Lid'ák

Česká národopisná společnost a zahraniční vztahy v letech 2015–2017

Česká národopisná společnost jako vrcholné oborové sdružení zastupuje českou etnologickou obec v České republice i za jejími hranicemi v rámci mezinárodních vztahů. Našími nejbližšími kolegy jsou Národopisná spoločnosť

Slovenska a Polskie towarzystwo ludoznawcze, s nimiž udržujeme kolegiální vztahy, navzájem navštěvujeme své konference a další akce a rozmanitými způsoby spolupracujeme na úrovni individuálních a kolektivních členů. Česká národopisná společnost se v předchozím období začala zapojovat také do širšího mezinárodního dění, a to především na poli nemateriálního kulturního dědictví.

Od roku 2011 je ČNS přidruženým členem ICCN – Inter-City Intangible Cultural Cooperation Network se sídlem v korejském Gangneungu. Jedná se o mezinárodní organizaci, která sdružuje především místní samosprávy – Českou republiku zastupuje obec Vlčnov, Slovensko mikroregion Čachtice-Kopanice. Mimo obce a města přijímá ICCN členy také z řad nevládních organizací. ICCN pořádá jednou za dva roky valné shromáždění a konferenci a každý druhý rok workshop. Organizátorem je vždy některá z členských samospráv. V posledních letech se organizace snaží pravidelně k těmto akcím připojovat také mezinárodní festival nemateriálního kulturního dědictví. Účast zástupců ČNS na těchto akcích se v minulosti vždy odvíjela od finančních možností kolektivních členů, kteří umožňovali svým pracovníkům vycestovat. Od roku 2014 tuto možnost bohužel nikdo neměl.

V září roku 2014 se ČNS stala členem World Council of Anthropological Associations (WCAA – Světová rada antropologických společností). Jedná se o síť národních a mezinárodních sdružení etnologů a antropologů. Do aktivit

této organizace se prozatím zapojujeme především korespondenčně. V loňském roce došlo k formalizaci spolupráce WCAA a International Union of Anthropological and Ethnological Sciences (IUAES – Mezinárodní organizace antropologických a etnologických věd). Tyto dvě organizace vytvořily společnou dvoukomorovou organizaci, v jejímž rámci si každá uchovává autonomii formou samostatných komor. Momentálně probíhá proces formálního sjednocení a tvorby nových stanov.

Z hlediska mezinárodních vztahů je pro Českou národopisnou společnost nejvýznamnější akreditace v rámci Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO (od roku 2010). V roce 2015 Hlavní výbor předložil povinnou periodickou zprávu, na jejímž základě byla akreditace prodloužena na dalších pět let. Mimo to Hlavní výbor úzce spolupracoval na vytváření periodické zprávy za Českou republiku, která se rovněž předkládá v pravidelných intervalech. Také tato zpráva byla hodnocena jako úspěšná a v roce 2016 byla schválena Mezivládním výborem Úmluvy.

Jedním z cílů akreditace nevládních organizací při UNESCO je jejich poradní funkce, k níž jsou přizvány ad hoc dle potřeb Mezivládního výboru či Generálního shromáždění. Česká národopisná společnost byla po pěti letech opět zvolena za člena Evaluačního orgánu, který posuzuje nominace na zápis do všech světových seznamů nemateriálního kulturního dědictví UNESCO a předkládá svá doporučení Mezivládnímu výboru. Mezivládní

výbor pak o zápisu jednotlivých prvků rozhoduje vždy na konci roku na svém výročním zasedání. Mandát ČNS trvá od roku 2016 do roku 2019. V rámci rovnoměrného geografického zastoupení reprezentujeme volební skupinu II – země střední a východní Evropy.

Česká národopisná společnost v této prestižní odborné poradenské činnosti v oboru aplikované etnologie navázala na své cenné zkušenosti z minulých let, které byly v UNESCO (respektive v Sekci pro nemateriální kulturní dědictví Kreativní divize Kulturního sektoru) hodnoceny, stejně jako ostatní aktivity zástupců České republiky (respektive Ministerstva kultury v ČR a Národního ústavu lidové kultury), z odborného hlediska zatím velice pozitivně.

V Evaluačním orgánu zasedá celkem dvanáct členů. Všichni členové jsou voleni vždy na čtyři roky, přičemž každý rok se čtvrtina obmění. Polovinu členů tvoří zástupci volených akreditovaných nevládních organizací z celého světa na základě kombinace rovnoměrného geografického zastoupení a rovnocennosti doby jejich působení. Vedle ČNS je to v aktuálním funkčním období z volební skupiny I – západní Evropa Norský institut pro tradiční řemesla, z volební skupiny III – Amerika Asociace přátel brazilského lidového umění – Muzeum Casa do Pontal, z volební skupiny IV – Asie Čínská folkloristická společnost, z volební skupiny V – Afrika Ugandská mezikulturní nadace, a z volební skupiny VI – arabské země Syrský rozvojový fond (v roce 2017 došlo k výměně zástupce volební

skupiny VI za Egyptskou folkloristickou společnost). Vedle zástupců nevládních organizací v Evaluačním orgánu dále zasedá šest odborníků – zástupců členských států Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví. V letech 2016–2017 to byly za volební skupinu I Portugalsko, za volební skupinu II Srbsko, za volební skupinu III Venezuela (od roku 2017 Chile), za volební skupinu IV Japonsko (od roku 2017 Vietnam), za volební skupinu V Keňa a za volební skupinu VI Maroko.

Hlavní náplní práce Evaluačního orgánu, která probíhá třikrát ročně v hlavním sídle UNESCO v Paříži, je kolektivní projednávání a hodnocení nominací jednotlivých členských států do tří mezinárodních seznamů nemateriálního kulturního dědictví: Reprezentativního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva, Seznamu osvědčených praktik pro zachování nemateriálního kulturního dědictví a Seznamu nemateriálního kulturního dědictví vyžadujícího urgentní ochranu.

ČNS z rozhodnutí Hlavního výboru nominovala na léta 2016 a 2017 jako svého zástupce PhDr. Petra Janečka z Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který se účastnil všech jednání Evaluačního orgánu. Prezentoval zde za ČNS odborná hodnocení všech podaných nominací. Tato hodnocení kolektivně vypracovalo Kolegium hodnotitelů ČNS, které bylo rozhodnutím Hlavního výboru ustanoveno z členů společnosti – předních domácích odborníků na jednotlivé aspekty nemateriálního kulturního dědictví, kteří

zároveň disponovali zkušeností s hodnocením nominací z minulých let a dobrou znalostí minimálně jednoho ze dvou pracovních jazyků Evaluačního orgánu (angličtina a francouzština).

Kolegium hodnotitelů ČNS pracovalo v roce 2016 v počtu třinácti členů, v roce 2017 pak v počtu jedenácti členů. V roce 2016 hodnotilo celkem 51 nominací do všech tří mezinárodních seznamů nemateriálního kulturního dědictví (37 do Reprezentativního seznamu, 7 do Seznamu osvědčených praktik a 5 do Seznamu statků vyžadujících urgentní ochranu). V roce 2017 pak prošlo hodnocením celkem 49 nominací (36 do Reprezentativního seznamu, 4 do Seznamu osvědčených praktik a 6 do Seznamu statků vyžadujících urgentní ochranu). Kvůli předejití potenciální podjatosti se Kolegium hodnotitelů neúčastnilo hodnocení žádné národní či multinacionální nominace, ve které figurovala v roli předkladatele Česká republika.

Hodnocení kolegia pak Petr Janeček pravidelně prezentoval na všech jednáních Evaluačního orgánu, která probíhala vždy v březnu, červnu a září 2016 a 2017. Odbornou kvalitu práce ČNS dokládá skutečnost, že se její hodnocení v drtivé většině shodovalo s finálním hodnocením Evaluačního orgánu, přičemž občas byla některá kritéria hodnocena přísněji, což bylo ze strany UNESCO kvitováno s povděkem a s odkazem na profesionalitu ČNS.

Za účast v Evaluačním orgánu UNESCO byla ČNS přiznána každoroční finanční odměna, která byla rozdělena mezi jednotlivé členy kolegia a zástupce

ČNS v Evaluačním orgánu, přičemž její podstatná část byla ponechána pro další potřeby ČNS.

Práce ČNS v Evaluačním orgánu UNESCO bude pokračovat i v dalších letech. V roce 2018 převezme štafetu reprezentace společnosti PhDr. Eva Kuminková, rovněž členka Hlavního výboru a pracovnice Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Na závěr je nutno konstatovat, že hodnotitelská práce pro UNESCO je významnou součástí činnosti České národopisné společnosti. Prospívá především ke zvýšení a prohloubení její mezinárodní prestiže a zahraničních kontaktů, v dnešním globalizovaném světě tak potřebných.

*Eva Kuminková
Petr Janeček*

Anketa „O nejúspěšnější počín v oboru“ České národopisné společnosti 2014–2017

I ve volebním období 2014–2017 probíhalo udílení Cen České národopisné společnosti. Podoba Ankety ČNS O nejvýznamnější počín v oboru za uplynulý kalendářní rok v kategoriích publikace, výstava či expozice a projekt, akce či konference proběhla za roky 2014, 2015 a 2016 dle pravidel daných Stanovami ČNS. S přehledem oceněných aktivit byli členové ČNS seznámeni prostřednictvím Zpravodajů, laureáti jednotlivých ročníků jsou

k dohledání i na webových stránkách společnosti. Ceny byly vždy předávány na Mezinárodním folklórním festivalu ve Strážnici členy Hlavního výboru ČNS. Za dané období došlo v souvislosti se změnou loga ČNS na žádost HV ČNS k vytvoření nové grafické podoby diplomů pro vítěze Ankety ČNS. Stalo se tak v roce 2016, grafický návrh připravila firma Metoda.

Po celé tři roky se podařilo udržet počet hlasujících kolem 50 členů. S ohledem na žádoucí zvýšení počtu hlasujících bychom rádi kolektivním členům ČNS připomněli, že jim přísluší dva hlasovací lístky, a zdůraznili, že hlasující nemusí hlasovat ve všech kategoriích. Shrňme si stručně oceněné aktivity a připomeňme si vítěze jednotlivých ročníků.

Za rok **2014** hlasovalo 49 členů, z toho 45 individuálních a 4 kolektivní, a byly oceněny tyto odborné aktivity:

V kategorii **publikace**: TYLNER, L. a kol.: *Velké dějiny země Koruny české – Lidová kultura*. Praha: Paseka, 2014.

V kategorii **výstava, expozice**: *Národopisná expozice Slovácko*. Stálá expozice Slováckého muzea v Uherském Hradišti, otevřena 31. 5. 2014 k 100. výročí založení muzea.

V kategorii **projekt, akce, konference**: *Válka pohledem etnologie*. Konference pořádaná Českou národopisnou společností, Filozofickou fakultou Západočeské univerzity v Plzni a Západočeským muzeem v Plzni.

Čestná Cena ČNS „Pět rudých růží“ nebyla za rok 2014 rozhodnutím HV ČNS udělena.

Za rok **2015** hlasovalo 51 členů, z toho 45 individuálních a 6 kolektivních, a byly oceněny tyto odborné aktivity:

V kategorii **publikace**: DOUŠEK, R. – DRÁPALA, D. (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Muni Press, 2015.

V kategorii **výstava, expozice**: *Hliněné stavitelství na Moravě*. Expozice Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, otevřena 1. 5. 2015.

V kategorii **projekt, akce, konference**: *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Konference pořádaná Slovákým muzeem v Uherském Hradišti, Komisí pro lidové obyčeje při ČNS a Mezinárodní komisí pro studium lidové kultury v Karpatech – subkomise Komise pro lidové obyčeje při ČNS.

Čestnou Cenu ČNS „Pět rudých růží“ se rozhodli členové HV ČNS udělit za rok 2015 projektu *GISTRALIK* realizovanému Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Za rok **2016** hlasovalo 51 členů, z toho 49 individuálních a 2 kolektivní, a byly oceněny tyto odborné aktivity:

V kategorii **publikace**: WOITSCH, J. – JÚNOVÁ MACKOVÁ, A. (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016.

V kategorii **výstava, expozice**: *Jak jde kraj, tak se stroj*. Stálá expozice Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, otevřena 4. 12. 2016.

V kategorii **projekt, akce, konference**: *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnologie ve střední*

Evropě v letech 1945–1989. Konference pořádaná Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a Masarykovým ústavem AV ČR, v. v. i.

Čestnou Cenu ČNS „Pět rudých růží“ se HV ČNS rozhodl udělit realizačnímu týmu projektu *Kopřiva* završeného výstavou, která probíhala v listopadu 2016 až květnu 2017 v Muzeu a pamětní síni Sigmunda Freuda v Příboře, které je součástí Muzea Novojičínska.

Novinkou se stalo udělování Studentské ceny České národopisné společnosti, ke kterému došlo poprvé v roce 2017. Studentská cena ČNS se uděluje ve dvou kategoriích – za nejlepší bakalářskou a za nejlepší diplomovou práci na etnologické téma obhájené v posledních dvou kalendářních letech před vyhlášením soutěže na daný rok. Práce hodnotí porota složená z odborníků, členů ČNS, kteří jsou jmenováni HV ČNS.

Do prvního ročníku se přihlásilo 5 bakalářských prací a 3 práce magisterské, a to z Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, z Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, z Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a z Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze.

V kategorii **nejlepší bakalářská práce** zvítězil:

SMLSAL, J.: *Rudý les. Časopis Tramp 1929–1931.* Praha: ÚE FF UK, 2016.

V kategorii **nejlepší magisterská práce** první místo obsadila:

FILIPOVÁ-NOHÁLOVÁ, E.: *Obřadní objížďky na koních. Velikonoční jízdy na území České republiky.* Brno: ÚEE FF MU, 2016.

Hlavní výbor ČNS děkuje všem členům ČNS za účast při hlasování v rámci Ceny ČNS a věří, že se v příštích letech přidá k hlasování ještě více jednotlivců i kolektivních členů.

Zuzana Čermáková

Zpráva o činnosti Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti za léta 2014–2017

V tomto období uspořádala komise tři odborné konference k problematice lidového stavitelství.

Ve dnech 12.–13. května 2015 ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Regionálním muzeem v Kolíně k výročí Národopisné výstavy československé *120 let výzkumu, dokumentace a prezentace lidové architektury.* Ve čtyřech blocích si 35 účastníků vyslechlo 20 referátů věnovaných podílu NVČ na pozdější rozvoj amatérského i vědeckého národopisného bádání i na soudobou problematiku v oblasti venkovského stavitelství.

Druhá konference s názvem *Prezentace venkovského stavitelství v muzeích v přírodě a muzejních expozicích*

se konala ve dnech 10.–11. května 2016 v jihomoravském Uherském Hradišti ve spolupráci s Parkem Rochus, o. p. s., a Slováckého muzea. Ve dvou blocích bylo předneseno deset referátů, věnovaných osobnostem s podílem na vzniku a budování muzeí v přírodě, koncepcím některých muzeí a také problematice záchrany, prezentace a využití venkovské architektury in situ ve vesnických sídlech.

Třetí konference se konala ve dnech 10.–11. května 2017 v Boskovicích ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Muzeem regionu Boskovicka na téma *Kresebná, fotografická a plánová dokumentace venkovského stavitelství v muzejních sbírkách a v archivních fondech*. Zúčastnilo se jí 31 zástupců muzeí, odborných institucí, památkových ústavů i členů České národopisné společnosti, kteří si vyslechli 17 referátů věnovaných různým druhům dokumentace lidové architektury i osobnostem, které se o ni zasloužili.

Všech tří konferencí se zúčastnili také odborní pracovníci muzeí a památkových ústavů ze sousedního Slovenska. Na závěr každé konference proběhla odborná exkurze po památkových objektech venkovské i městské architektury v místech konání nebo blízkém okolí.

Od roku 2015 se komisí 1x ročně vydávaný *Zpravodaj* stal Supplementem Národopisného věstníku se zachováním obsahu s odbornými příspěvky od členů, zprávami o výstavách a seminářích s tematikou lidového stavitelství, výročí a životních jubileích osobností

věnujících se lidové architektuře a soupisem oborové bibliografie publikací i článků z odborných i vlastivědných periodik a sborníků.

Na rok 2018 plánuje Komise uspořádání odborné konference k 100. výročí vzniku Československé republiky na téma *Výzkumy, dokumentace, ochrana a prezentace lidové architektury v Československu*.

Roman Tykal

Zpráva o činnosti obyčejové komise ČNS za období 2014–2017

Mezinárodní komise pro studium v Karpatech – subkomise pro lidové obyčejy, Sekce pro lidové obyčejy České národopisné společnosti pracuje nepřetržitě od roku 1991, kdy se znovu obnovila. Svě poslání – sdružovat pracovníky z vědeckých pracovišť různých zemí, kteří na základě předem daného tématu organizují výzkumy a plní vědeckovýzkumné programy v problematice lidové kultury v prostoru karpatského oblouku – se snaží subkomise neustále kontinuálně naplňovat. V každém sudém roce je pracovní zasedání, kde se téma rozebírá, v lichém se pak koná velká konference. Plnění těchto úkolů se pak prezentuje ve výstupech na konferencích, pracovních zasedáních a vydaných sbornících a publikacích. Od roku 1991 se na vedení subkomise podílí Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. Tato instituce velmi ochotně odborně a organizačně zajišťuje

celou akci, ale mnohdy s velkým úsilím hledá cesty především k pokrytí vydání sborníku z každé konference. Dodnes vyšlo dvanáct sborníků z mezinárodních konferencí, uskutečněných na různých místech, z nichž připomenu alespoň názvy: *Slavnostní průvody* (1994) v Olomouci, *Světci v lidovém kalendáři* (1995) v Uherském Hradišti, *Magie a náboženství* (1997) na Velehradě, *Kult a živly* (1999) ve Vsetíně, *Obyčejové právo* (2001) v Martině – Vrutkách, *Zeleně v lidových obyčejích* (2003) v Ostrožské Nové Vsi, *Zvyky a obyčeje socioprofesionálních skupin* (2005) v Buchlovicích, *Dary a obdarovávání* (2007) v Uherském Hradišti, *Tělo jako kulturní fenomén* (2009) v Hodoníně, *Svět mužů a žen. Muž a žena ve svědectvích lidových tradic* v Uherském Hradišti 2011, *Zoomorfni tematika v lidové tradici* (2013) a poslední *Léčení a léčitelství v lidové tradici* (2015).

Konference k tématu léčení a léčitelství v lidové tradici se uskutečnila ve dnech 2. a 3. června 2015 v Uherském Hradišti a zúčastnilo se jí na 30 odborníků z nejrůznějších oborů nejen etnografie, ale také psychologie, biologie, botaniky, lékařství, archivnictví. Konference i následná publikace byly rozděleny do pěti tematických okruhů: Léčitelství a léčebné metody, Tradiční a oficiální medicína, Bylinkáři, léčitelé, bohyně, porodní báby, Léčivé byliny a Lékařské knihy. Za konferenci Léčení a léčitelství v lidové tradici komise obdržela v roce 2016 na MFF ve Strážnici ocenění ČNS.

Letos se konala ve dnech 13. a 14. června 2017 v Uherském Hradišti mezinárodní konference s tématem

Erotika v lidové kultuře. Na jaře 2016 jí předcházelo pracovní zasedání ke stejnému tématu v Podhoráckém muzeu v Tišnově, kde jsme základní okruhy tématu vymezili, prodiskutovali a připravili pro velkou konferenci. Letošní mezinárodní konference se zúčastnilo 34 muzejníků, odborníků vědeckých institucí i odborníků akademické půdy z Čech, Moravy a Slovenska. Stejně jako předcházejících konferencí se účastnili nejen etnografové, ale i vědečtí pracovníci jiných oborů – jazykovědci z Ostravské univerzity katedry slavistiky, botaniky Botanické zahrady hl. města Prahy, lékaři či kněží. Téma erotiky v lidové kultuře je tedy opět zpracováno z různých úhlů pohledů i jiných vědních oborů. Příspěvky byly rozděleny do 6 tematických okruhů – Erotika v rodinných obyčejích a každodenní realitě, Erotika v lidovém umění, Erotické motivy v lidové písni, Erotika a magie, Erotika ve výročních obyčejích a Erotické vyobrazení a motivy na příkladu muzejních sbírek. V současné době je v tisku kolektivní monografie s názvem *Erotika v lidové kultuře* s 25 příspěvky z této konference.

Pro další dvouleté období komise odhlasovala nové téma, které bude aktuální pro nadcházející pracovní zasedání na jaře 2018 v Brně. Je to téma *My a oni* (lze zpracovat z hlediska sociologického, náboženského, sociálního – domácí × cizí, z města × z vesnice, chudí × bohatí, katolíci × evangelíci). Toto široké a zajímavé téma je tedy další výzvou, cílem výzkumů a budoucí práce obyčejové komise.

Gabriela Směřičková

Zpráva o činnosti redakce Národopisného věstníku za léta 2014 až 2017

Národopisný věstník náleží již po řadu desetiletí k pilířům aktivit rozvíjených Českou národopisnou společností. V současnosti představuje etablované odborné periodikum registrované v domácím Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice (od NV 2015/1) i mezinárodních bibliografických databázích ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities; od NV 2015/1), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute; od NV 2013/2), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities; od NV 2013/2). V uplynulém funkčním období garantoval v rámci exekutivy ČNS agendu spjatou s nominacemi NV do zahraničních databází Jiří Woitsch, který společně s Alešem Smrčkou v roce 2017 zpracoval také návrh na zápis NV do databáze SCOPUS.

Příprava časopisu i nadále spočívala na bedrech redaktora (Daniel Drápala), kterému u vybraných tematických čísel sekundovala Jana Nosková. Exekutiva ČNS akceptovala v roce 2015 podnět redakce k ustavení nové funkce juniorního redaktora a její obsazení Alešem Smrčkou působícím jako interní doktorand Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Od čísla 2015/2 byla nová síla postupně zapracována do principů redakční práce.

Redakční rada se každoročně schází na přelomu zimy a jara v Brně. V roce 2016 rozšířila řady redakční rady NV Tereza Šlehoferová coby zástupkyně kolektivního člena Katedry antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. K uplatnění zcela nového prvku korespondenčního hlasování přistoupila redakce v roce 2016 v souvislosti s polemikou vyvolanou publikováním studie Blanky Soukupové *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*. Redakce po dvou kolech diskuzních příspěvků posléze doporučila exekutivě ČNS s odkazem na aktuální vyčerpání tématu věnovat problematice využívání a zneužívání lidové kultury a oboru samostatné odborné setkání (seminář, konferenci) s možností rozvíjení bezprostřední diskuze přímo na tomto odborném fóru.

Příprava jednotlivých čísel probíhala průběžně, recenzní posudky jsou zpravidla zadávány dle specializace jednotlivým členům ČNS, případně domácím a zahraničním externistům. Jazykové korektury i nadále zajišťuje Josef Štěpán, supervizi anglických textů Eva Kuminková-Románková. Konstantním prvkem je dvoučíselnost každého ročníku. Jediná inovace nastala v roce 2015, kdy se souhlasem exekutivy ČNS došlo k transformaci dosavadního Zpravodaje Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení v samostatné Supplementum Národopisného věstníku. Jeho redakční přípravu i nadále garantuje dvojice Miroslav Válka a Roman Tykal. Supplementum je vydáváno vždy

na počátku května v souvislosti s tradičními semináři této velmi činné komise ČNS.

Tematická skladba publikovaných textů v průběhu let 2014 (NV 2014/2) až 2017 (NV 2017/1) byla u většiny čísel koncipována monotematicky. V roce 2014 přinesl Národopisný věstník texty z workshopu *Etika a etnologie*. V následujících číslech byl dán prostor pro publikování příspěvků z konference v Plzni 2014 s názvem *Válka pohledem etnologie* (NV 2015/1, NV 2015/2, NV 2016/1, NV 2016/2). Průběžného publikování se dočkaly také studie a materiály vzešlé z konference Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení uspořádané ke 120. výročí NVČ 1895 (NV 2016/1, NV 2016/2, NV 2017/1). V roce 2017 poskytl Národopisný věstník prostor pro zveřejnění studií vztahujících se k dějinám české etnologie v letech 1945–1989. Vedle těchto tematicky zaměřených příspěvků se dařilo v případě potřeby uplatňovat i texty bez vazby na výše uvedené okruhy.

Stejně jako v předchozích letech dodržovala redakce strategii průběžného zpřístupňování příspěvků z archivu dopisovatelů ČNS, které byly zahrnuty do obsahu čísel NV 2015/1 (Josef Turinský: *Dřevěná obuv*) a NV 2017/1 (Františka Jandová: *Zdobení hrobů o Dušičkách na Vysocku*).

Vedle bezprostřední přípravy jednotlivých čísel zajišťovala redakce do roku 2016 také každoroční přípravu, administraci a společně s ekonomkou ČNS také vyúčtování grantových projektů na vydání NV z programů Rady vědeckých

společností a Ministerstva kultury ČR. Distribuci jednotlivých čísel převzala v roce 2016 do své kompetence exekutiva.

V letech 2015 a 2016 dokončila redakce dlouhodobý projekt digitalizace dosud nezpřístupněných ročníků NV a dalších tiskovin ČNS od počátku 60. let až do roku 2007. Vedle vlastní přípravy projektu a podkladů (technickou realizaci zajistila firma Metoda) garantovala redakce administraci grantového projektu Rady vědeckých společností. Finančně náročnou operaci však tento příspěvek nepokryl v plné výši, proto k úspěšnému závěru digitalizace starších čísel přispěla soukromá donace i vlastní prostředky ČNS. Ve spolupráci s Janem Blahůškem se podařilo v průběhu prvního pololetí 2017 všechny digitalizované tiskoviny z produkce ČNS zveřejnit na webových stránkách ČNS.

Vzhledem k tomu, že již v roce 2014 avizoval stávající redaktor NV úmysl ukončit své působení na výkonném postu, přistoupil v roce 2017 Hlavní výbor ČNS k jmenování nového redaktora Miroslava Války s platností k 1. 1. 2018. Post juniorního redaktora a jeho personální obsazení zůstává beze změn.

Na závěr sumarizační zprávy i svého redakčního působení bych rád vyslovil upřímné díky všem spolupracovníkům, kteří za uplynulých čtrnáct let jakoukoli formou napomáhali k přípravě a vydávání Národopisného věstníku a svoji nezištnou prací tak byli nápomocni rozvíjet kvality časopisu, který v roce 2017 oslavil krásných 111 let.

Daniel Drápala

Zpráva o archivu České národopisné společnosti v letech 2015–2017

Ve sledovaném období probíhala jednak běžná archivní práce s ukládáním důležitých písemností dokládajících současnou činnost společnosti, jednak práce se zpřehledněním a snazším zpřístupněním odborných materiálů uložených v archivu. Kontinuálně pokračovala také digitalizace vybraných archivních položek.

Provozní archiv

Již koncem roku 2014 bylo dokončeno věcné i časové utřídění původem starších uložených písemností. Všechny materiály dokládající činnost Společnosti do roku 1990 byly vyčleněny a koncem ledna 2015 předány do Masarykova ústavu – Archivu Akademie věd ČR v Praze, kde je tamější pracovníci přičlenili ke starému archivnímu fondu Národopisné společnosti. Všechny historické listinné doklady od počátku Národopisné společnosti jsou totiž v tomto archivu uloženy, a tak se materiály pocházející z více jak pětadvacetiletého období činnosti Společnosti (datované do roku 1990) staly plynulým pokračováním této kolekce. O předání byla sepsána darovací smlouva. Důležité je také to, že jsou tyto listinné doklady uloženy ve vyhovujících klimatických podmínkách, které podmiňují jejich dlouhodobé uchování.

Odborný archiv

Odborný archiv obsahuje především výsledky různých dotazníkových akcí.

Systematická práce s rozesíláním dotazníků na různá témata byla zahájena na počátku 60. let 20. století, ze starší doby se v archivu dochovala jen malá kolekce různých materiálů. Sbírká dotazníků se dělí na dvě řady – dotazníky malé, které se dotazovaly na drobnější problém, a dotazníky velké, které hledají odpovědi na obsáhlejší problematiku. Malých dotazníků je v archivu uloženo zatím 53, velkých 26.

Dotazníky se rozesílaly a rozesílají dobrovolným spolupracovníkům – dopisovatelům žijícím na různých místech Čech a Moravy. Někteří dopisovatelé posílali, zejména v minulosti, nejen odpovědi na otázky dotazníků, ale i obsírnější texty, kterými doplňovali informace na témata dotazníků, nebo popisovali některé další jevy a zajímavosti ze svého okolí.

Tyto příspěvky tvoří další samostatný fond odborného archivu. Jejich soupis byl před časem vydán v samostatné příručce.

Třetí částí jsou různé zprávy z výzkumů, odborné studie, práce stipendistů a některé drobné zbytky starších materiálů (školní akce, odpovědi na dotazy uveřejňované ve starších číslech Národopisného věstníku).

Práce s odborným archivem

Ve sledovaném období pokračovaly zejména práce s urovnáváním sbírky dotazníků, aby se daly snadněji vyhledat informace. Badatelé často hledají odpovědi na určitá témata a často je zajímá jen určitá územní oblast nebo odpovědi určitých dopisovatelů. Dotazníky byly

ovšem v krabicích uloženy bez jakéhokoliv třídění, náhodně, takže bylo nutno prohledávat celou kolekci daného dotazníku.

Věcné určení odpovědí je dáno názvem dotazníku, ale krajové zařazení odpovědí nebylo respektováno. Proto bylo ve sledovaném období pokračováno jednak s tříděním dotazníků podle místa bydliště dopisovatele, jednak byla do seznamu dopisovatelů zaznamenávána čísla dotazníků, které zpracovali. Vyhledání regionálních materiálů je tak mnohem přehlednější a rychlejší. Vše se také zaznamenává do soupisů v počítači s úmyslem, že tyto souhrnné přehledy budou časem uloženy na webové stránky Společnosti.

Zatím bylo takto zpracováno 15 velkých dotazníků (č. 6, 10–16, 18, 20–22, 24–26) a 18 malých dotazníků (č. 2, 4–14, 35, 37, 38, 40, 53).

Digitalizace archivního fondu

Digitalizace pokračovala v letech 2014 až 2017 v rámci naplňování trvalé udržitelnosti grantového projektu Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí (CZ.1.07/2.4.00/17.0038) podpořeného v letech 2011–2014 prostředky ESF OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost (klíčová aktivita 08 – Digitalizace v praxi pod patronací České národopisné společnosti).

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity každoročně vypisuje volitelný kurz ETBB94 Digitalizace v praxi. Obsah kurzu vytvořený docentem Danielem Drápalou je za-

měřen na seznámení studentů se základními pojmy a jejich užíváním, historický vývoj procesu digitalizace, využití digitalizace v oblasti dokumentace, uchování a prezentace kulturního dědictví, sdělení informací o dějinách ČNS, okolnostech vzniku jejích dopisovatelské sítě a archivu, stavem jeho zpracování a způsoby zpřístupnění i o možnostech využití jeho informačního potenciálu. Po úvodních teoreticky koncipovaných přednáškách lektora následovala praktická část kurzu, pro niž byl studentům k dispozici Metodický pokyn k digitalizaci (tvorba a správa digitální dokumentace) archivního materiálu České národopisné společnosti.

Průměrný počet studentů, kteří byli do kurzu v jednotlivých akademických rocích zapojeni, se pohybuje od dvou do pěti absolventů za rok. Na základě získaných teoretických znalostí provedli třídění a systematizaci digitalizovaných dat, následnou pasportizaci dotazníků. V závěrečné fázi vyhotovili textovou analýzu vycházející z informací obsažených ve svěřené části archivního materiálu.

K 30. červnu 2017 jsou plně zdigitalizovány tyto kartony:

- STD 2 Vánoce a vánoční koledování ve Slezsku
- MD 2 O starých formách zemědělství
- MD 3 Malý zemědělský dotazník č. 3
- MD 5 Tři otázky na zvyky spojené se zemědělskou prací
- MD 39 Malý dotazník č. 39 Společenské vztahy
- MD 40 Životnost výročních obyčejů
- VD 1 Dotazník o nábytku (kartony 1, 2, 3)

- VD 3 Návod k studiu lidových staveb a oděvu č. 3. Mnohoboké stodo-ly (karton 2)
- VD 4 Návod ke studiu lidového oděvu a obydlí č. 4. Lidový oblek (do-končení)
- VD 6 Návod ke studiu lidového života – dary, obchůzky, ohně (karton 1, 2, 3)
- VD 7 Návod ke studiu zpracování lnu, konopí a vlny a ručního tkaní (karton 1)
- VD 8 Dotazník ke zjištění starých ze-mědělských soustav (karton 1)
- VD 9 Dotazník ke zjištění obřadních, svátečních a příležitostných jídel a nápojů (karton 1, 2)
- VD 10 O lidovém vypravování (karton 1)
- VD 11 Dotazník o lidovém figurálním sochařství (karton 1)
- VD 12 Dotazník ke kartografování lido-vého stavitelství v Českosloven-sku (karton 1)
- VD 15 Tradiční lidové zábavy, slavnos-ti a zvyklosti, jak se dochovaly do současnosti (karton 1)
- VD 21 Tradiční řád každodenního ži-vota obyvatel rolnického dvora a vesnice /městečka/ v období před socialistickou kolektivizací zemědělství (karton 1).
- (skládá se ze signatury dotazníku, evi-denčního čísla konkrétního dotazníku, jména dopisovatele, lokality a okresu), která obsahuje vedle skenů jednotlivých částí dotazníku také excelovou tabulku se základní pasportizací formální i obsa-hovou). Do každého kartonu je vložena i seminární práce studentů obsahující analýzu digitalizovaného materiálu.
- Veškerá data vztahující se ke karto-nům, u nichž byla již ukončena digita-lizace, jsou kromě digitalizačního pra-coviště v Brně zároveň uložena v PC České národopisné společnosti na ar-chivním pracovišti v Praze.
- Zčásti zdigitalizovány jsou kartony:
 STD 1 Místní stravování
 MD 10 Zemědělském názvosloví
 MD 4 Malý zemědělský dotazník č. 4
 MD 21 Staré hospody
 VD 1a Dotazník o interiéru a nábytku
 VD 1 Dotazník o nábytku (kartony 1, 4)
 VD 2 Návod k studiu lidového obydlí a oděvu. Zařízení a využití obydlí (kartony 1, 2)
 VD 3 Návod k studiu lidových staveb a oděvu č. 3. Mnohoboké stodo-ly (karton 1).

Každý karton, u něhož byla dokon-čena digitalizace, je opatřen archivač-ním médiem (CD nebo DVD). Data jsou na něm uložena dle třídění karto-nu. Pokud jsou v něm dotazníky řaze-ny dle krajů, je toto respektováno i při třídění digitálních dat. Každý dotazník má vlastní složku s jedinečným názvem

Příležitostně byly jednak v rámci příprav diplomových prací, jednak v ná-vaznosti na grantový projekt aplikované-ho výzkumu NAKI zdigitalizovány i vy-brané příspěvky z fondu dopisovatelů.

Využití odborného archivu

Během zkoumaného období byly pos-kytnuty informace nebo materiály 16 badatelům. Jednalo se především o stu-denty brněnské univerzity. Vzhledem

k úzké oborové specializaci archivu a jeho rozsahu je možno považovat archiv za poměrně slušně využívaný.

Helena Šenfeldová – Daniel Drápala

Zpráva o zpracování bibliografie časopiseckých článků s národopisnou tematikou za léta 2015–2017

Od roku 2009 je, jak je vám známo, vytvářena anotovaná bibliografie časopiseckých článků věnovaných lidové kultuře a tradici pro internetové stránky České národopisné společnosti. Za tuto dobu se podařilo bibliograficky zpracovat na 50 titulů převážně regionálních periodik. Jako v minulých letech, tak i ve sledovaném období by dosažené výsledky nebyly možné bez spolupráce posluchačů Ústavu evropské etnologie FF MU. Někteří z nich si vybrali jako téma své závěrečné práce zpracování bibliografie vybraných regionálních titulů. Díky tomu mohly být zařazeny zprávy o obsahu *Zálesí*, *Kravařska* a dalších.

Poprvé jsem ke zpracování využila digitalizovaná periodika, která jsou postupně zařazována do nabídky elektronických knihoven. Když bylo v minulé zprávě konstatováno, že by bylo nanejvýš přínosné do soupisu zařadit 32 ročníků Zibrtova *Českého lidu*, využila jsem jako podklad bibliografický soupis, zpracovaný Ludvíkem Kunzem vydaný

v roce 1960. K ověření a zejména doplnění anotací i klíčových slov jsem mohla nahlížet do digitalizovaných výtisků jednotlivých ročníků uložených v elektronické knihovně na stránkách Národního ústavu lidové kultury. Obdobným způsobem jsem pracovala při zpracování obsahu *Záhorské kroniky*, kterou digitalizovala Městská knihovna v Hranicích. Abych mohla v takovém způsobu pořizování záznamů pokračovat, dovoluji si vás požádat o typy na další digitalizovaná regionální periodika.

Ve sledovaném období jsem pokračovala zpracováním záznamů z obsahu dalšího, centrálně vydávaného titulu, časopisu *Umění a řemesla*, který vycházel od roku 1959 až do přelomu století. Navázala jsem tak na již zpracovanou bibliografii časopisu *Věci a lidé*, která byla vložena v minulých letech. Zpracování více jak 600 záznamů bylo možné jen díky pochopení kolegů a knihovny Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Když jsem před třemi lety podávala zprávu o bibliografii, obsahovala ke konci roku 2014 9000 záznamů. V současné době je možné v příslušném soupisu volit z 12 659 záznamů mapujících 59 titulů, jejichž seznam je k dispozici na webových stránkách společnosti. Ve sledovaném období byly postupně zařazeny záznamy obsahu *Českého lidu*, *Kravařska* a *Das Kuhländchen*, *Umění a řemesla*, *Záhorské kroniky* a *Zálesí*.

Přehled dosud vykonané práce provokuje otázku, jak dále. Obsah bibliografie je možné i nadále rozšiřovat, nabízí se další regionální periodika,

kteřá jsou však často omezeně dostupná nebo neúplná. Nemůžeme také spoléhat na permanentní zájem posluchačů etnologie o bibliografickou práci, která není tvůrčí a vyžaduje velkou trpělivost. Naopak je zde poměrně početný seznam publikovaných bibliografií časopisů vydávaných ústředními institucemi i samotnou Národopisnou společností. Sama bych se za takový výběr přimlouvala, samozřejmě za vyřešení licenčních autorských smluv. Usnadnilo by to badatelům vytvoření přehledu dosud publikovaných textů ke zpracovávaným tématům. Bibliografie by tak stále lépe plnila své poslání jako odborná služba.

O užitečnosti celého bibliografického soupisu by mohla svědčit také skutečnost, že má být zařazen do centrální bibliografické databáze knihovny. cz. Domnívám se, že takový postup by umožnil mnohem širšímu počtu uživatelů přístup k textům z našeho oboru.

Ponechávám na rozhodnutí Hlavního výboru, jakým směrem bude bibliografie rozšiřována a obsah kterých periodik by bylo užitečné převést za souhlasu autorů do centrální databáze.

Za sebe mohu slíbit, že bude-li mně dána Hlavním výborem ČNS i nadále důvěra, ráda budu v plnění tohoto téměř nekonečného úkolu pokračovat.

Jiřina Veselská

Webové stránky České národopisné společnosti (www. narodopisnaspolecnost.cz)

Jedním z úkolů Hlavního výboru České národopisné společnosti v období 2014–2017 bylo dokončení aktualizace webové prezentace, kterou zahájil ještě výbor zvolený pro období 2011–2014.

Webové stránky České národopisné společnosti, 2017.

Technické i grafické zpracování bylo podle požadavků členů výboru svěřeno grafickému studiu Metoda spol. s r. o. z Brna. Nová podoba stran i možnosti redakčního systému byly představeny již na jednání Valného shromáždění Společnosti v Plzni, kdy již web obsahoval všechny základní informace o Společnosti, odkazy na datová úložiště virtuální badatelny a základní informace o Národopisném věstníku. Postupně byly jednotlivé sekce doplňovány a rozšiřovány. Hlavní menu stran je v současnosti strukturováno do sedmi hlavních kategorií:

AKTUALITY
O SPOLEČNOSTI
VIRTUÁLNÍ BADATELNA
PUBLIKACE SPOLEČNOSTI
NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK
ETHNOGRAPHIC JOURNAL
ABOUT US

Aktuality jsou dále členěny na podkategorie *Knihy; Výstavy; Konference, semináře; Zpravodaj České národopisné společnosti; Ostatní*. Přístup pro vkládání dat v této sekci byl zřízen pro několik členů Hlavního výboru ČNS. Na aktualizacích se tak podílejí zástupci Etnologického ústavu Akademie věd ČR, Národního muzea, Moravského zemského muzea, etnologických pracovišť univerzit, Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm ad. Díky této sekci webových stran jsou veřejnosti poskytovány nejvýznamnější aktuality z dění v oblasti české etnologie.

Webové stránky slouží také jako platforma pro publikování elektronické

verze Zpravodaje České národopisné společnosti a Národopisného věstníku. Zpravodaj v uplynulém období připravovala především předsedkyně společnosti Jana Nosková. Sekci Národopisného věstníku pak administrovali jeho redaktoři Daniel Drápala a Aleš Smrčka. Podstatné úpravy v této sekci odpovídají především požadavkům databází vědeckých periodik, do nichž je věstník zařazen, nebo o zařazení v současnosti usiluje. Protože se jedná také o databáze zahraniční, byl v hlavním menu vytvořen odkaz anglické mutace informací o společnosti i o věstníku.

Podstatným rozšířením prošla *Virtuální badatelna*, v níž byla doplněna a zveřejněna periodika digitalizovaná v několika uplynulých letech. K dispozici jsou tak badatelům kompletní elektronické verze celých řad Národopisného sborníku československého, Národopisného věstníku československého (odkaz do elektronické knihovny Národního ústavu lidové kultury), Věstníku Národopisné společnosti československé, Věstníku Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, Národopisného věstníku československého a Národopisného věstníku.

V sekci *O Společnosti* jsou mj. dostupné informace o laureátech Ceny České národopisné společnosti a od roku 2017 i nově vyhlášené Studentské ceny České národopisné společnosti doplněné o fotografie ze slavnostního aktu předávání ocenění, které každoročně probíhá v rámci Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici.

Na webových stránkách je rovněž pravidelně zveřejňována výroční zpráva Společnosti.

Jakékoliv připomínky k webovým stránkám můžete zaslat správci stránek Janu Blahůškovi (jan.blahusek@parkrochus.cz), který uvítá další spolupracovníky z okruhu členů České národopisné společnosti ochotných podílet se na administraci oddílu aktualit.

Jan Blahůšek

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Ireně Štěpánové

Doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., narozená v roce 1948 v Příbrami, patří k předním českým etnoložkám a etnografkám. Mezi její široce rozkročené badatelské zájmy patří v první řadě dějiny oboru, především osobností a institucí spjatých s vývojem domácích etnologických věd v 19. a na počátku 20. století, ženská problematika nahlížená z pozic kulturní historie, historické antropologie a dějin rodu, a materiální kultura (především tradiční oděv, strava a lidové umění). Toto široké spektrum odborných zájmů je snad možné nejlépe shrnout dvouslovným názvem významné etnologické subdisciplíny: historická etnologie.

Její odborné působení je od počátku 70. let 20. století neodmyslitelně spjaté s pražskou etnologickou katedrou, kam

nastoupila po studiích etnografie a sociologie. K studiu etnografie ji přivedl zájem o dějiny odívání, ze kterého se postupně vyvinula jedna z jejích hlavních odborných specializací – tedy výzkum tradičního oděvu; problematikou materiální kultury se zabývala i v táborském muzeu, kde před zahájením své univerzitní kariéry krátce působila. Právě tyto dvě institucionální osy – univerzita na straně jedné a muzeum na straně druhé – po více než čtyři desetiletí symbolicky vymezovaly hlavní okruhy její přednáškové (a do určité míry i publikační) činnosti, která se vedle celé řady etnologických a kulturně historických témat zaměřovala i na problematiku muzeologie, respektive etnografické muzeologie, dějin muzejnictví a muzejní praxe. Díky neúnavné aktivitě paní docentky tak získaly desítky posluchačů oboru národopis, etnografie a folkloristika a později etnologie možnost cenné muzejní praxe. Touto činností Irena Štěpánová propojovala v určitých obdobích relativně izolovanou pražskou katedru s partnerskými muzejními (především Národopisným, dnes Etnografickým oddělením Historického muzea Národního muzea) etnologickými institucemi. Toto stmelování domácích odborných komunit Irena Štěpánová vždy výrazným způsobem směřovala i k České národopisné společnosti, kde v minulosti působila v celé řadě funkcí, naposledy v redakční radě periodika *Národopisný věstník*. Byly to právě její přednášky a konzultace, které na pražské etnologické katedře vždy nejvýrazněji připomínaly nejen historii a odkaz Národopisné společnosti

československé, ale především současné aktivity její nástupkyně. Díky Ireně Štěpánové tak do České národopisné společnosti vstoupila celá řada jejích nynějších členů, včetně mnoha pracovníků pražské katedry. Význam naší Společnosti paní docentka připomínala i připomíná i v celé řadě svých publikačních a prezentačních aktivit, naposledy výstavním projektem k výročí Národopisné výstavy československé, který v roce 2015 prezentovala v hlavní budově pražské Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

V krátkém laudatiu není možné ani přehledově, ani náznakem zmínit nesmírně bohatou publikační a pedagogickou činnost paní docentky, která bez diskuse patří k těm kvalitativně i kvantitativně nejbohatším v českých etnologických vědách poslední třetiny 20. století. Případné zájemce odkazují na aktuální tematické číslo odborného periodika *Studia ethnologica pragensia* (SEP) 1/2017 vydávaného pražskou etnologickou katedrou, věnovaného problematice evropské etnologie, které přineslo jak rozsáhlý rozhovor s Irenou Štěpánovou, tak její přehledovou bibliografii. V druhé polovině roku 2017 Irena Štěpánová na vlastní žádost ukončila své dlouholeté aktivní pedagogické působení na pražské etnologické katedře. Všem zasvěceným je ale jasné, že to rozhodně neznamená ukončení její bohaté publikační, prezentační a popularizační činnosti, a všichni se těšíme na její další příspěvky do pestré mozaiky domácích etnologických věd.

Nebývalý rozsah odborných, publikačních, pedagogických, prezentačních

a popularizačních aktivit paní docentky Ireny Štěpánové, jakož i nesporný význam její badatelské a organizační činnosti, v mnoha aspektech spjaté s Českou národopisnou společností, společně s velice vhodným momentem aktuálního ukončení její pedagogické činnosti, představuje pro Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy jasnou výzvu k předložení návrhu na udělení čestného členství České národopisné společnosti.

Petr Janeček

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Heleně Mevaldové

Životní a profesní dráhu PhDr. Heleny Mevaldové předurčilo její studium na Univerzitě Karlově v Praze, kde v letech 1970–1975 vystudovala národopis a prehistorii. Ve své diplomové práci *Recentní vypravěčský fond na Neratovicku* se věnovala odrazu kultu jednoho z českých zemských patronů sv. Vojtěcha v lidové slovesné tradici. Po absolvování vysokoškolského studia nastoupila jako etnografka do Muzea Českého krasu v Berouně, kde po dvě desetiletí prováděla výzkum tradiční kultury tohoto středočeského regionu. V roce 1995 se stala odbornou pracovnící (kurátorkou) Národopisného oddělení Národního muzea v Praze se zaměřením na oblast lidového bydlení (včetně

mobiliáře), tradičního zemědělství a domácí výroby. Centrální instituce a rozsáhlý sbírkový fond jí umožnily uvedenou specializaci, spojenou s publikační činností, účastí na konferencích v zahraničí nebo s výzkumem krajanů v rumunském Banátu.

Čtyři volební období Helena Mevaldová pracovala v hlavním výboru České národopisné společnosti (1996–2008) a zasloužila se o periodické vydávání *Národopisného věstníku* v době, kdy se na jeho tisk nedostávalo finančních prostředků. Byla také členkou revizní komise a aktivně se zapojila do činnosti Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení, již určitou dobu vedla.

Badatelské a publikační aktivity Heleny Mevaldové směřovaly do oblasti tradiční materiální kultury a lidového umění, ale i k vypravěčské tradici. Zájem o podmalby na skle z oblasti Chebska a Šumavy ji přivedl na konferenci do hornorakouského Sandlu, kde v roce 1993 realizovala spolu s kolegyní Alenou Voříškovou výstavu a katalog. Věnovala se i betlémářství a lidovým hračkám. Dalším badatelským okruhem Heleny Mevaldové byl malovaný nábytek. Spolu s Ivanou Kubečkovou ze Středočeského muzea v Roztokách u Prahy připravily výstavu a formou CD-ROM katalog s názvem *Lidový nábytek v českých zemích* (1999). Posledním publikačním výstupem je monografie *Na dřevě malované* (2015) pojednávající o náboženských motivech na lidovém nábytku, kterou vydala spolu s Lubošem Kafkou.

V návaznosti na téma diplomové práce a na literární geny, zděděné po otci Františku Nepilovi, se dále zajímala o vypravěčskou tradici Berounska, věnovala se pověstem o sv. Ludmile nebo o sv. Vojtěchovi a v roce 1993 vydala na základě starších publikovaných textů *Berounské pověsti*. Zpracovala také recentní vypravěčský fond v Hostomicích pod Brdy (1988) a k hostomickým pověstem se vrátila ve sborníku *650 let města Hostomice* (1993). Na konferenci *Světcí v lidové tradici* a ve stejnojmenném sborníku pojednala o svatovojtěšských pověstech v návaznosti na patronie tohoto světe (1995).

Snad nejintenzivněji se Helena Mevaldová věnovala lidovému stavitelství. Výzkumy v okrese Beroun prováděla již za svého působení v berounském muzeu a později v rámci projektu Národního památkového ústavu v Praze (řešitel PhDr. Pavel Bureš). Starší vrstvu vesnické stavební kultury, roubený dům, zpracovala pro seminář, který proběhl v Podještědském muzeu v Českém Dubu roku 1997. K tématu se vrátila v souvislosti s přípravou příspěvku o roubených výrobních objektech spojených s cvočkářstvím, regionálním specifíkem Berounska a Hořovicka. Této charakteristické domácí výrobě rozšířenou na Podbrdsku se věnovala také v samostatné studii, jejímž základem byl referát na semináři o lidové výrobě v západočeském Měčíně (1999).

V návaznosti na jednotlivá témata seminářů Národního památkového ústavu se badatelsky zabývala také otázkou příměstské zástavby nebo střešními

konstrukcemi a tradiční krytinou. Jako dlouholetá členka Komise pro lidové stavitelství při ČNS referovala na jejích seminářích a příspěvky publikovala v konferenčních sbornících, konkrétně k tématům sídelní krajiny a ke změnám ve vesnické výstavbě po druhé světové válce nebo k problematice nových sídel, která vznikla jako důsledek raabizace či dalších pozemkových reforem. Ve sborníku *Vesnická stavební kultura* (2014) najdeme její texty o stavbách z nepálených cihel a o roubených sýpkách a špýcharech na Berounsku a Hořovicku.

Práce Heleny Mevaldové se vždy opírají o solidní pramennou základnu, ať už jde o terénní výzkumy, nebo o archivní materiály. Platí to také o monografii *Drahomíra Stránská. Osobnost evropské etnografie* (2011),

kteřou vydala ve spolupráci s kolegyní Monikou Tauberovou a v níž přibližuje národopisné dílo přední československé etnografky minulého století na úseku lidového stavitelství. Vedle badatelské práce uvádí také praktické úkoly, které D. Stránská řešila, jako byl transfer roubeného kostelíka z Medvedovců na pražský Petřín nebo plány na vybudování celostátního muzea lidových staveb v přírodě přímo v Praze.

Bohatá celoživotní odborná práce na úseku etnografického muzejnictví, rozsáhlé badatelské dílo, publikační aktivity i podíl na zdárném chodu České národopisné společnosti a jejího periodika *Národopisného věstníku* jsou jistě pádnými důvody udělit PhDr. Heleně Mevaldové čestné členství v České národopisné společnosti.

Miroslav Válka

Usnesení Valného shromáždění České národopisné společnosti, z. s., konaného dne 19. září 2017 ve Znojmě

Po projednání všech bodů programu Valné shromáždění České národopisné společnosti, z. s.:

1. zvolilo ze svých řad členy mandátové a volební komise, návrhové komise a zapisovatelku;
2. schválilo zprávu o činnosti ČNS za období 2014–2017 přednesenou předsedkyní ČNS Mgr. Janou Noskovou, Ph.D.;
3. schválilo zprávu o hospodaření ČNS za období 2014–2017 přednesenou PhDr. Helenou Beránkovou;
4. schválilo zprávu revizní komise za zúčtovací období od 1. 9. 2014 do 31. 7. 2017 přednesenou PhDr. Romanem Douškem, Ph.D.;
5. vzalo na vědomí zprávy o spolupráci s dopisovateli, o zahraniční spolupráci a spolupráci s UNESCO, o Národopisném věstníku, o Anketě ČNS, o činnosti Komise pro lidové obyčeje a Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení, o zpracování spolkového archivu, o bibliografii národopisných časopisů, o webové prezentaci ČNS;
6. schválilo počet členů nově voleného Hlavního výboru, který bude tvořit devět osob;
7. udělilo čestné členství ČNS: PhDr. Heleně Mevaldové a doc. PhDr. Ireně Štěpánové, CSc.;
8. zvolilo nový Hlavní výbor ČNS ve složení: Mgr. Jana Nosková, Ph.D., PhDr. Eva Kuminková, Ph.D., PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., PhDr. Martin Novotný, Ph.D., PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D., PhDr. Petr Janeček, Ph.D., PhDr. Roman Malach, Ph.D.;
9. zvolilo revizní komisi ve složení: PhDr. Roman Doušek, Ph.D., Mgr. Alexandra Zvonařová, Mgr. Jan Pohunek, Ph.D.;
10. zvolilo předsedkyní ČNS Mgr. Janu Noskovou, Ph.D.;
11. schválilo návrh na úpravu Stanov ČNS a jejich příloh týkajících se: a) pravidel pro udělení Čestné ceny Pěti rudých růží; b) zařazení pravidel pro udělení Studentské ceny; c) účasti redaktora Národopisného věstníku na jednání Hlavního výboru;
12. uložilo Hlavnímu výboru a) zaregistrovat výše schválené úpravy stanov ČNS; b) rozvinout aktivity k zintenzivnění digitalizace archivního fondu ČNS a následnému zpřístupnění alespoň části z něj formou digitální badatelny.

Daniel Drápala

Z valného shromáždění České národopisné společnosti ve Znojmě 2017. Foto Jana Pospíšilová.

Z konference ČNS „V pohybu“. Referuje Jana Nosková. Znojmo 2017, foto Jana Pospíšilová.

Účastníci konference ČNS „V pohybu“. Znojmo 2017, foto Jana Pospíšilová.

Ze společenského večera při valném shromáždění ČNS. Znojmo 2017, foto Jana Pospíšilová.

